

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОВАЛЬ ВАЛЕРІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК 351.86:355.09(477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**«АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ»**

Спеціальність 081 – «Право»

(Галузь знань 08 – Право)

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 В. П. Коваль

(ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Кагановська Тетяна Євгеніївна, доктор юридичних наук,
професор

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Коваль В. П. Адміністративно-правовий статус військовослужбовців в Україні в умовах правового режиму воєнного стану. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право (галузь знань – 08 Право). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню питань, що стосуються адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану. У роботі досліджено законодавче регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні. Акцентовано увагу на тому, що важливим аспектом у системі забезпечення національної безпеки та оборони у сучасних умовах розвитку української державності є чітка та докладна регламентація адміністративно-правового статусу військовослужбовців, у тому числі у напрямі унормування виконання останніми багатогранних завдань, що покладаються на них як в умовах мирного часу, так і в межах правового режиму воєнного стану.

Проведено ґрунтовний аналіз доктринальних підходів щодо розуміння терміна військове законодавство та на підставі цього під останнім запропоновано розуміти чітко структуровану систему нормативно-правових приписів, нормативно-правових актів та інститутів законодавства, що в комплексі регламентують організацію та функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, правовий статус військовослужбовців, органів військового управління з метою максимально ефективного забезпечення національної безпеки та обороноздатності України. Розкрито сутність військового законодавства, його спрямованість, а також наведено критерії ефективності правового регулювання питань, що складають його предмет.

На підставі аналізу чинного військового законодавства та практики його застосування у частині унормування питань, пов'язаних з правовим статусом військовослужбовців робиться висновок щодо особливостей формування правового статусу військовослужбовців протягом становлення України як суверенної та незалежної держави та вказується на незавершеність цього процесу й в умовах сьогодення. Серед чинників, що впливають на становлення адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні, дисертантом особливо виділено такі як відсутність системної та послідовної правової політики щодо реформування адміністративно-правового статусу військовослужбовців; порушення правил законодавчої техніки під час підготовки нормативно-правових актів в означеній сфері; складність та багатогранність питань, пов'язаних з реалізацією адміністративно-правового статусу військовослужбовців, у тому числі й в умовах правового режиму воєнного стану; постійне недофінансування потреб оборони України тощо.

У роботі розкрито елементи, що входять до структури адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Обґрунтовується, що до такої структури необхідно віднести обов'язки; права (у тому числі право-обов'язки); гарантії реалізації обов'язків та прав, а також юридичну відповідальність. У той же час, особливо акцентується увага на тому, що чинне військове законодавство, конструюючи адміністративно-правовий статус військовослужбовців, основний акцент робить саме на обов'язках, що є закономірним підходом з огляду на завдання у сфері забезпечення національної безпеки та оборони.

У межах дисертаційного дослідження здійснено аналіз основних видів особливих правових режимів, що зумовлено тим, що організація та функціонування сектору безпеки і оборони України, реалізація адміністративно-правового статусу військовослужбовців можуть здійснюватися у межах різних правових режимів, кожен з яких має свою специфіку реалізації. Констатується, що правовий режим є певним правовим

порядком, який створює певний соціальний стан як конкретний стан суспільних відносин, урегульованих правовими нормами. Правовий режим є більш широкою категорією, ніж правовий стан, адже включає в себе особливий правопорядок, у межах якого державою вживаються необхідні заходи. Серед правових режимів окрему групу складають особливі правові режими. Наслідком надзвичайного стану є особливий правовий режим, тобто особливий правопорядок, виникнення якого обумовлено оголошенням особливого правового стану. Надзвичайний стан за своєю правовою природою фактично теж є особливим періодом, оскільки період є певним визначеним проміжком часу, у межах якого відбуваються певні події та реалізуються надзвичайні повноваження органів публічної влади, спрямовані на нейтралізацію відповідних загроз. За своєю юридичною природою надзвичайний стан відповідає основним ознакам особливого періоду та гіпотетично може бути ним охоплений.

У роботі сформульовано адміністративно-правову концепцію воєнного стану, яка складається з таких компонентів: 1) організаційний компонент, який включає в себе поняття воєнного стану, мету його введення та тимчасові межі введення режимних заходів; 2) нормативний компонент (правову основу) режиму воєнного стану; 3) причинний (мотиваційний) компонент, що містить обставини, за наявності яких провадиться введення воєнного стану (або потенційно може провадитися запровадження зазначеного правового режиму); 4) процедурний компонент, що дозволяє регламентувати всі процесуальні аспекти введення, функціонування та припинення (скасування) режиму воєнного стану; 5) забезпечувальний компонент, що включає у себе комплекс економічних, політичних, адміністративних, воєнних та інших заходів, що спрямовані на створення умов для реалізації цілей та завдань режиму воєнного стану; 6) змістовний компонент, що є ключовим елементом режиму воєнного стану; 7) компетенційний компонент, який встановлює наявність повноважень органів державної влади, місцевого самоврядування, військового командування та

органів військового управління (адміністрування) в умовах воєнного стану та засвідчує трансформацію адміністративно-правового статусу військовослужбовців, які безпосередньо задіяні при виконанні заходів правового режиму воєнного стану; 8) особистісний компонент, адресатом якого є фізичні та юридичні особи (тобто проживають на території, на якій уведено воєнний стан, здійснюють діяльність на підприємствах, установах, організаціях в умовах режиму воєнного стану та мають доступ до документації, що пов'язана з режимом воєнного стану).

З урахуванням запропонованої концепції у роботі розкриваються теоретичні та практичні аспекти воєнного стану як особливого правового режиму. З цих позицій пропонується його розглядати як особливий правовий режим, як правовий інститут, як засіб забезпечення воєнної безпеки, як підставу для трансформації адміністративно-правових статусів та як комплексний інститут адміністративного права. Наголошується на правових наслідках запровадження правового режиму воєнного стану, серед яких є, з одного боку, надання органам військового управління, військовому командуванню та відповідним військовослужбовцям додаткового права та покладання додаткових обов'язків, а з іншого – обмеження громадян у певних правах. На підставі цього робиться висновок про трансформацію адміністративно-правового статусу військовослужбовців саме на підставі дії правового режиму воєнного стану. Вказується на те, що вона здійснюється з метою створення відповідних передумов для чіткого та беззастережного виконання військовослужбовцями своїх обов'язків та реалізації заходів правового режиму воєнного стану.

У роботі проаналізовано основні напрями трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану та виокремлюються такі три напрями, а саме: передтрансформаційний, компетентний та елементаційний. Дисертантом констатується, що передтрансформаційний напрям у контексті загального трансформаційного процесу передбачає існування юридичних

підстав та додаткових фактичних підстав, які є відповідним підґрунтям для початку послідовної зміни (трансформації) загального правового статусу громадянина як особи, що не мала адміністративно-правового статусу військовослужбовця у напрямі його отримання. Такий напрям впливає також і на те, що адміністративно-правовий статус військовослужбовців, які до запровадження правового режиму воєнного стану (або початку особливого періоду) проходили військову службу, змінюється (трансформується), адже у межах мобілізації відбувається перехід на нові (розширені) штати, що тягне за собою, у першу чергу, розширення обов'язків, прав-обов'язків відповідних командирів (начальників), суттєвого збільшення їхньої відповідальності. У свою чергу, компетенційний напрям указує на тимчасову зміну найменувань (назв), завдань, повноважень, організаційної структури органів, що здійснюють діяльність в умовах правового режиму воєнного стану на місцях (ради оборони, військово-цивільні адміністрації, Ставка Верховного Головнокомандувача та ін.), а також тимчасове передавання реалізації повноважень від одних суб'єктів (цивільних) до інших суб'єктів (військовослужбовців). І, нарешті, дисертантом третім напрямом виділено елементаційний, що передбачає тимчасову зміну змістовного наповнення (його розширення чи навпаки обмеження (звуження)) окремого елемента або елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану. Акцентовано увагу на критеріях, які визначають специфічні різновиди трансформації елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовця. Зокрема, до таких критеріїв дисертантом віднесено обсяг трансформації; наявність взаємокореспондуючих прав і обов'язків; ступінь специфіки обов'язків та право-обов'язків, які військовослужбовець може реалізовувати виключно у межах правового режиму воєнного стану; ступінь деталізації прав і обов'язків, які військовослужбовець може реалізовувати в умовах правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: військове законодавство, правовий статус, адміністративно-правовий статус військовослужбовців, правовий режим, особливий правовий режим, правовий режим воєнного стану, трансформація правового статусу.

ABSTRACT

Valerii Koval. Administrative and legal status of servicemen in Ukraine under the legal regime of martial law. *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 081 – law (field of knowledge – 08 Law). – Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of issues related to the administrative and legal status of servicemen under the legal regime of martial law. The legislative regulation of the administrative and legal status of servicemen in Ukraine is studied in the work. Emphasis is placed on the fact that an important aspect in the system of national security and defence in the current conditions of Ukrainian statehood is a clear and detailed regulation of the administrative and legal status of servicemen, including in the direction of regulating the implementation of multifaceted tasks in peacetime as well as within the legal regime of martial law.

A thorough analysis of doctrinal approaches to understanding the term “military legislation” and, on the basis of the latter, a proposal to understand a clearly structured system of regulations and legal institutions that comprehensively regulate the organisation and functioning of the Armed Forces of Ukraine and other military formations, the legal status of servicemen, and military administration bodies in order to ensure the most effective national security and defence capabilities of Ukraine. The essence of military legislation, the revelation

of its orientation, and the criteria of efficiency of legal regulation of the questions making its subject are examined.

Based on the analysis of current military legislation and the practice of its application in terms of standardisation of issues related to the legal status of servicemen, a conclusion is made on the peculiarities of the formation of the legal status of servicemen during the establishment of Ukraine as a sovereign and independent state. Among the factors influencing the formation of the administrative and legal status of servicemen in Ukraine, the dissertation highlights, *inter alia*, the lack of a systematic and consistent legal policy to reform the administrative and legal status of servicemen, violation of the rules of legislative technique during the preparation of regulations in this area, the complexity and diversity of issues related to the implementation of the administrative and legal status of servicemen, including in the legal regime of martial law, and the constant underfunding of the defense needs of Ukraine.

The paper reveals the elements that are part of the structure of the administrative and legal status of servicemen. It is substantiated that such a structure should include responsibilities, rights (including legal obligations), guarantees of realization of duties and rights, as well legal liability. At the same time, special emphasis is placed on the fact that the current military legislation, in constructing the administrative and legal status of servicemen, focuses on responsibilities, which is a natural approach given the tasks in the field of national security and defense.

The dissertation analyses the main types of special legal regimes, due to the fact that the organisation and functioning of the security and defence sector of Ukraine, the implementation of the administrative and legal status of servicemen can be carried out within different legal regimes, each with its own specific implementation. It is stated that the legal regime is a certain legal order, which creates a certain social status as a specific state of social status as a specific state of social relations governed by legal norms. The legal regime is a broader category than the legal status, because it includes a special legal order within which the state

takes the necessary measures. Among the legal regimes, a separate group consists of special legal regimes. The consequence of a state of emergency is a special legal regime (i.e. a special legal order) the emergence of which is due to the declaration of a special legal status. The state of emergency, by its legal nature, is in fact also a special period, as the period is a certain period of time within which certain events occur and the emergency powers of public authorities are exercised to neutralise the relevant threats. By its legal nature, a state of emergency corresponds to the main features of a special period and can hypothetically be covered by it.

The paper formulates the administrative and legal concept of martial law, which consists of the following components: 1) organisational component, which includes the concept of martial law, the purpose of its introduction and the time limits of the introduction of regime measures; 2) the normative component (legal basis) of the martial law regime; 3) causal (motivational) component, which contains the circumstances in the presence of which the imposition of martial law is carried out (or potentially may be the introduction of the specified legal regime); 4) procedural component, which allows the regulation of all procedural aspects of the introduction, functioning and termination (abolition) of martial law; 5) security component, which includes a set of economic, political, administrative, military and other measures aimed at creating conditions for the implementation of the goals and objectives of the martial law regime; 6) a meaningful component that is a key element of the martial law regime; 7) a competent component, which establishes the existence of powers of public authorities, local governments, military command and military administration in martial law and certifies the transformation of the administrative and legal status of servicemen directly involved in the implementation of martial law; 8) personal component, the addressee of which are individuals and legal entities (i.e. live in the territory where martial law is imposed, carry out activities at enterprises, institutions, organisations under martial law and have access to documentation related to martial law state).

Taking into account the proposed concept, the paper reveals the theoretical and practical aspects of martial law as a special legal regime. From these positions,

it is proposed to consider it as a special legal regime, as a legal institution, as a means of ensuring military security, as a basis for the transformation of administrative and legal status and as a comprehensive institution of administrative law. Emphasis is placed on the legal consequences of the introduction of martial law, including, on the one hand, the granting of additional rights and additional responsibilities to military authorities, military command and relevant servicemen, and, on the other hand, restrictions on certain rights. Based on this, a conclusion is made about the transformation of the administrative and legal status of servicemen on the basis of the legal regime of martial law. It is stated that it is carried out in order to create the appropriate preconditions for the clear and unconditional performance of their duties by servicemen and the implementation of measures of the legal regime of martial law.

The paper analyses the main directions of transformation of the administrative and legal status of servicemen under the legal regime of martial law and identifies the following three areas, namely pre-transformation, competent and elemental. The dissertation states that the pre-transformation direction in the context of the general transformation process presupposes the existence of legal grounds and additional factual grounds, which are the appropriate basis for the beginning of a consistent change (transformation) of the general legal status of a citizen as a person who did not have administrative status. This direction also affects the fact that the administrative and legal status of servicemen who served in the military regime (or the beginning of a special period) before the introduction of the legal regime of martial law is changing (transformed), because within the mobilization there is a transition to new (expanded) states which entails, first of all, the expansion of responsibilities, rights and responsibilities of the respective commanders (superiors), a significant increase in their responsibility. In turn, the competence indicates a temporary change of names, tasks, powers, organisational structure of bodies operating under the legal regime of martial law on the ground (defence councils, military-civil administrations, the Supreme Commander-in-Chief's rate, etc...) , as well as the temporary transfer of authority from some

entities (civilians) to other entities (servicemen). Finally, the dissertation of the third direction is elementary, which provides for a temporary change in content (its expansion or restriction (narrowing)) of a particular element or elements of the administrative and legal status of servicemen under the legal regime of martial law. Emphasis is placed on the criteria that determine the specific types of transformation of the elements of the administrative and legal status of a serviceman. In particular, the dissertation includes such criteria as the volume of transformation; availability of mutually corresponding rights and obligations; the degree of specificity of duties and legal obligations that a serviceman can perform only within the legal regime of martial law; the degree of detail of the rights and responsibilities that a serviceman can exercise under the legal regime of martial law.

Key words: military legislation, legal status, administrative and legal status of servicemen, legal regime, special legal regime, legal regime of martial law, transformation of legal status.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:

публікації у фахових виданнях України:

1. Коваль В.П. Правове регулювання введення воєнного стану в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2016. Вип. 22. С. 115–117.

2. Коваль В. П. Реалізація деяких соціальних прав військовослужбовців в Україні в контексті гарантування їх правового статусу: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 190–192.

3. Коваль В.П. Правові гарантії як самостійний елемент адміністративно-правового статусу військовослужбовців: теоретично-практичний аспект. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). С. 39–43.

4. Коваль В. П. Елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців. *Підприємництво, господарство, право*. 2018. № 11. С. 92–95.

наукова праця, в якій опубліковані основні наукові результати
дисертації у періодичному науковому виданні держави, яка входить до
Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського
Союзу

5. Koval V. Воєнний стан як особливий правовий режим (теоретичні та практичні аспекти). *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 6, Vol. 2. С. 99–104.

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Коваль В. П. Аналіз окремих недоліків закріплення прав військовослужбовців як елементу правового статусу у чинному військовому законодавстві України про соціальний захист військовослужбовців. *Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та*

шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого науково-практичного семінару (м. Харків, 26 травня 2017 р.). Харків: Право, 2017. Вип. 8. С. 114–118.

7. Коваль В. П. Реалізація прав військовослужбовців як одного з елементів їх адміністративно-правового статусу крізь призму правового режиму воєнного стану. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: тези доповідей круглого столу (м. Харків, 27 жовтня 2017 р.). Харків, 2017. С. 100–102.

8. Коваль В. П. Формування військового законодавства України як чинник забезпечення правового статусу військовослужбовців: теоретичний аспект. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри*: XIV Міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави», (м. Харків, 20 квітня 2018 р.): тези доп. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2018. С. 445–447.

9. Коваль В. П. Законодавче забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах воєнного стану як чинник стабільності воєнної безпеки України. *Сучасна міжнародна безпека: виклики глобалізації*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, (м. Харків, 29 березня 2018 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2018. С. 48–52.

10. Коваль В. П. Законодавче забезпечення окремих елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців: перспективи розвитку. *Право і безпека у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції*: збірник статей та тез наукових повідомлень за матеріалами дискусійної панелі II Харківського міжнародного юридичного форуму, (м. Харків, 28 вересня 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 19–23.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
 РОЗДІЛ 1 АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ.....	 26
1.1 Законодавче регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні.....	26
1.2 Основні підходи до визначення адміністративно-правового статусу військовослужбовців	52
1.3 Елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців... ..	75
Висновки до розділу 1.....	101
 РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	 106
2.1 Загальна характеристика особливих правових режимів.....	106
2.2 Воєнний стан як особливий правовий режим (теоретичний та практичний аспекти).....	135
2.3 Трансформація адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах воєнного стану.....	160
Висновки до розділу 2.....	193
 ВИСНОВКИ.....	 199
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	 206

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах розвитку Української державності гостро постало питання формування ефективної системи адміністрування забезпечення оборони та національної безпеки. З огляду на це, до чинного законодавства було внесено значну кількість змін, спрямованих на удосконалення організації та функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, приведення діяльності сектору безпеки і оборони до стандартів НАТО та до здатності ефективно забезпечувати оборону держави, усувати чи мінімізувати наявні загрози та ризики територіальної цілісності й недоторканності України. Проте внесення змін до чинного законодавства не завжди здійснювалося планомірно та системно, що не сприяло вирішенню широкого кола питань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України. Не виключенням стали і питання унормування адміністративно-правового статусу військовослужбовців, у тому числі в умовах реалізації правового режиму воєнного стану. Реформа застарілої, непослідовної та не достатньо ефективної нормативно-правової бази залежить від низки різноманітних чинників, одним із яких є недостатність наукових напрацювань в означеній сфері, у межах яких було б надано пропозиції та практичні рекомендації щодо оптимізації організаційно-правових засад діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, проходження військової служби, забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців, у тому числі в умовах правового режиму воєнного стану.

Саме з огляду на викладене вище і стоїть питання комплексної розробки адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану. У межах такої наукової розвідки доцільно з'ясувати основні підходи до адміністративно-правового статусу військовослужбовців, установити регулятивний потенціал системи

адміністративно-правової регламентації такого статусу, дослідити адміністративно-правові засади запровадження та реалізації заходів правового режиму воєнного стану, встановити специфіку реалізації адміністративно-правового статусу військовослужбовців у межах дії такого правового режиму, а також виробити пропозиції щодо оптимізації адміністративно-правового забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців у напрямі чіткої та всебічної реалізації заходів держави, що передбачені у межах правового режиму воєнного стану.

Теоретичну базу дослідження становлять праці багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, для відпрацювання та формування власної наукової позиції було використано напрацювання таких вчених-юристів, як: В. М. Александров, В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, О. М. Бандурка, В. В. Богущий, В. Ф. Баранівський, Л. Р. Біла, С. О. Галушко, Є. І. Григоренко, О. А. Делінський, С. Д. Білоцький, О. Я. Зубов, Т. Є. Кагановська, С. В. Коркунов, М. І. Козюбра, Т. О. Карабін, О. В. Коломаєць, В. А. Ліпкан, Д. М. Лук'янець, Д. В. Лученко, О. Ю. Оболенський, І. О. Остапенко, О. С. Передерій, Е. А. Плешко, А. Я. Петриченкова, С. Ю. Поляков, О. О. Резніков, Б. М. Ринажевський, К. В. Тарасенко, М. М. Тищенко, В. Г. Фатхутдінов, В. В. Цветков та ін.

Нормативну основу дисертаційного дослідження становить Конституція України, акти чинного законодавства України з питань організації та функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців, реалізації заходів правового режиму воєнного стану тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертаційного дослідження обрано з урахуванням загальної мети реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», яку затверджено Указом Президента України № 5/215 від 12 січня 2015 року. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до планових тем юридичного

факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та напрямів наукових досліджень кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна на 2016–2019 роки «Реформування адміністративного права в умовах сучасних соціально-політичних трансформацій» (державний реєстраційний номер 0116U000915).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в узагальненні та визначенні особливостей адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах правового режиму воєнного стану, формуванні науково обґрунтованих пропозицій оптимізації законодавчого забезпечення реалізації такого статусу в умовах дії правового режиму воєнного стану з урахуванням сучасних викликів, що постали перед сектором безпеки і оборони України.

Мета дослідження обумовила постановку таких основних завдань:

- охарактеризувати законодавче регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців у сучасних умовах розвитку Української державності;
- висвітлити і узагальнити основні підходи до визначення адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні;
- визначити структуру адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні та охарактеризувати елементи, що входять до його структурної побудови;
- дати загальну характеристику особливих правових режимів, що відповідно до чинного законодавства можуть запроваджуватися в Україні;
- розкрити теоретичні та практичні аспекти реалізації воєнного стану як особливого правового режиму;
- встановити особливості трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні;
- сформулювати пропозиції щодо удосконалення системи адміністративно-правового регулювання з питань забезпечення

адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Предметом дослідження є адміністративно-правовий статус військовослужбовців в Україні в умовах правового режиму воєнного стану.

Методи дослідження. Методологію, яку було обрано у межах виконання дисертаційного дослідження, зумовлено специфікою об'єкта та предмета, а також поставленої мети і завдань дослідження. Для цього у межах дисертації застосовано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Вказаний підхід було здійснено та реалізовано через застосування таких загальнонаукових методів як метод сходження від абстрактного до конкретного та системно-структурний метод. Ці методи відіграли свою роль у першу чергу при визначенні сутності адміністративно-правового статусу військовослужбовців, розкритті його основних функцій (підрозділи 1.2, 1.3 та 2.3), а також з'ясуванні специфіки та режиму законодавчого регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців та функціонального спрямування органів державної влади та місцевого самоврядування у системі адміністрування заходів правового режиму воєнного стану (підрозділ 2.2).

У межах виконання дисертації також було застосовано такі спеціальні методи дослідження як логіко-юридичний, порівняльно-правовий, формально-догматичний, метод класифікації, метод аналогії, а також юридичного прогнозування. Так, зокрема, порівняльно-правовий метод дав можливість визначення специфіки законодавчого регулювання різних особливих правових режимів у зарубіжних країнах та специфіки реалізації адміністративно-правових статусів військовослужбовців (підрозділи 1.3, 2.1 та 2.2).

При застосуванні формально-догматичного методу було з'ясовано сучасний стан адміністративно-правового забезпечення, що потрібен для належної реалізації адміністративно-правового статусу військовослужбовців, у тому числі й в межах виконання заходів правового режиму воєнного стану в Україні (підрозділи 1.1 та 2.3). У свою чергу, метод класифікації дав змогу з'ясувати та чітко виокремити складові адміністративно-правової концепції правового режиму воєнного стану. Крім того, цей метод було використано у процесі аналізу різновидів трансформації елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану (підрозділи 2.2 та 2.3).

Використання методу аналогії дало можливість виокремити найефективніші адміністративно-правові напрями взаємодії військових формувань та правоохоронних органів у межах виконання заходів правового режиму воєнного стану (підрозділ 2.2). Логіко-юридичний метод було використано при відпрацюванні визначень понять, пов'язаних з системою військового законодавства, адміністративно-правовим статусом військовослужбовців, особливими правовими режимами. У свою чергу, метод юридичного прогнозування дав змогу встановити перспективи удосконалення чинного законодавства щодо виконання у реальному житті заходів правового режиму воєнного стану, у тому числі й з боку військовослужбовців (підрозділи 2.2 та 2.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексних досліджень, в якому висвітлюються адміністративно-правовий статус військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні. У результаті виконання дисертаційного дослідження було сформульовано й обґрунтовано сукупність наукових положень, які є новими для вітчизняної правової доктрини і правозастосовної практики. Зокрема:

уперше:

– розкрито особливості реалізації функціональної спрямованості адміністративно-правового статусу військовослужбовців, у тому числі й в умовах правового режиму воєнного стану (доведено, що функціями адміністративно-правового статусу військовослужбовців у сучасних реаліях розвитку сектору безпеки і оборони України є гарантуюча, орієнтаційна, обмежувальна та виховна, що відбивають соціально-правову сутність вказаного правового статусу, у тому числі при виконанні заходів правового режиму воєнного стану);

– встановлено зміст адміністративно-правової концепції воєнного стану (обґрунтовано, що адміністративно-правова концепція правового режиму воєнного стану охоплює: організаційний, нормативний, причинний (мотиваційний), процедурний, забезпечувальний, змістовний, компетенційний та особистісний компоненти);

– у межах аналізу ефективності практичної реалізації заходів запровадженого правового режиму воєнного стану та з метою більш ефективного забезпечення національної безпеки і оборони України запропоновано запровадження на законодавчому рівні процедури продовження правового режиму воєнного стану (доведено, що законодавче унормування причин продовження воєнного стану буде сприяти збереженню цілісності конкретного правового режиму воєнного стану, створенню необхідних передумов для проведення послідовної державної політики у сфері оборони та національної безпеки);

– на основі аналізу соціально-правової сутності правового режиму воєнного стану, встановлено, що його запровадження може призводити до трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців, що здійснюється з метою створення відповідних передумов для чіткого та беззастережного виконання останніми своїх обов'язків (право-обов'язків) та реалізації заходів правового режиму воєнного стану (доведено, що трансформація адміністративно-правового статусу військовослужбовців в

умовах дії правового режиму воєнного стану охоплюється трьома напрямками, а саме передтрансформаційним, компетентним та елементним);

удосконалено:

– соціально-правовий зміст таких категорій як адміністративно-правові засади реалізації правового режиму воєнного стану та адміністративно-правовий статус військовослужбовців, їх співвідношення та взаємовплив у контексті адміністрування національної безпеки та оборони України;

– доктринальні положення про історичні особливості та етапи формування адміністративно-правового статусу військовослужбовців, а також про чинники, що впливають на незавершеність цього процесу (доводиться, що до таких чинників, зокрема, належить відсутність системної та послідовної правової політики щодо реформування адміністративно-правового статусу військовослужбовців; порушення правил законодавчої техніки під час підготовки нормативно-правових актів в означеній сфері; складність та багатогранність питань, пов'язаних з реалізацією адміністративно-правового статусу військовослужбовців, у тому числі й в умовах правового режиму воєнного стану; постійного недофінансування потреб оборони України);

– базу наукових знань про адміністративно-правове регулювання правового режиму воєнного стану (доведено, що має місце як статичний, так і динамічний аспект адміністративно-правового регулювання правового режиму воєнного стану в Україні. Останній аспект включає до себе і процедурну складову, яка пов'язана з адміністративно-правовим регулюванням введення, функціонування та припинення (скасування) режиму воєнного стану);

– наукові положення щодо сутності цілей правового режиму воєнного стану (доведено, що цілями введення воєнного стану виступає недопущення настання більш руйнівних суспільно-небезпечних наслідків від збройної агресії або іншого виду збройної сили на момент уведення воєнного стану, а

також попередження подібних негативних явищ, проявів збройної агресії або застосування іншого виду збройної сили);

– наукове розуміння системи критеріїв для класифікації трансформації окремих елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах запровадження правового режиму воєнного стану (обсяг трансформації, наявність чи відсутність взаємокореспондуючих прав і обов'язків, ступінь специфіки обов'язків та право-обов'язків, що військовослужбовець може реалізовувати виключно у межах правового режиму воєнного стану, ступінь деталізації прав і обов'язків, які може реалізовувати військовослужбовець в умовах правового режиму воєнного стану);

– пропозиції щодо подальшого розвитку чинного законодавства в частині реалізації окремих складових адміністративно-правового статусу військовослужбовців при виконанні заходів правового режиму воєнного стану в Україні з метою створення відповідних передумов для поліпшення стану забезпечення національної безпеки й оборони;

набули подальшого розвитку:

– наукові уявлення про складові елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні (аргументовано, що до структури адміністративно-правового статусу військовослужбовців належать такі елементи як обов'язки; права (у тому числі право-обов'язки); гарантії реалізації обов'язків та прав (у тому числі право-обов'язків); 4) юридична відповідальність);

– теоретичні положення про багатоаспектність воєнного стану (вказується на те, що воєнний стан може розглядатися як особливий правовий режим, як правовий інститут, як засіб забезпечення воєнної безпеки, як підстава для трансформації правових статусів, у тому числі й для трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців та як комплексний інститут адміністративного права);

– база наукових знань та уявлень про потенційні з точки зору можливого запровадження в Україні моделі адміністративно-правових засад реалізації особливих правових режимів, що застосовуються у зарубіжних державах;

– наукові положення про видозмінення окремих елементів правового статусу суб'єкта залежно від запровадження особливих правових режимів на прикладі адміністративно-правового статусу військовослужбовців (запровадження правового режиму воєнного стану може передбачати тимчасову зміну елементного складу (його розширення чи навпаки обмеження (звуження)) окремого елемента або елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, усі сформульовані в ньому положення та висновки з рекомендаціями обґрунтовані на основі особистих досліджень автора. Для аргументації окремих положень використані праці інших науковців, на які зроблено посилання. В індивідуальних наукових працях застосовано лише авторські ідеї та розробки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення дисертації становлять науково-теоретичний інтерес як для науковців, що в подальшому будуть займатися дослідженням подібної або суміжної з нею проблематики, так і практичний інтерес, а саме наукові положення сприятимуть органам публічної влади різних рівнів, посадовим особам та, в першу чергу, військовослужбовцям у процесі виконання заходів правового режиму воєнного стану з метою зміцнення національної безпеки та обороноздатності держави. Сформульовані положення, пропозиції та висновки можуть бути використані у:

– науково-дослідній сфері – для формування теоретичного підґрунтя для подальших наукових досліджень як адміністративно-правового статусу військовослужбовців, так і адміністративно-правових засад правового режиму воєнного стану, у тому числі й організації та функціонування

Збройних Сил України та інших військових формувань у напрямі забезпечення національної безпеки і оборони України в цілому;

- правотворчості – як основа для реформування чинного законодавства з питань забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців та реалізації заходів правового режиму воєнного стану;

- правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності діяльності військовослужбовців, що здійснюють військове управління та реалізують заходи правового режиму воєнного стану;

- навчальному процесі – як інформаційне підґрунтя для формування змістовного наповнення і викладання таких навчальних дисциплін як «Адміністративне право», «Військова адміністрація», «Правова робота у Збройних Силах України» та спеціальних навчальних курсів з відповідної тематики.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертації були представлені на таких конференціях національного та міжнародного рівнів: науково-практичний семінар «Правове забезпечення оперативно-розшукової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення» (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, 26 травня 2017 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми» (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, 27 жовтня 2017 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави» (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, 20 квітня 2018 р.), науково-практична конференція «Сучасна міжнародна безпека: виклики глобалізації» (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, 29 березня 2018 р.), II Харківський міжнародний юридичний форум «Право і безпека у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції» (м. Харків, 28 вересня 2018 р.).

Зміст рукопису дисертаційного дослідження оприлюднено та

обговорено на засіданні кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення і пропозиції дисертаційного дослідження викладені: у 5 наукових статтях, з яких 4 опубліковано у фахових виданнях України та 1 – у зарубіжному періодичному виданні; 5-ти тезах доповідей на міжнародних та вітчизняних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, кожен з яких складається з трьох підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 223 сторінки, з них основна частина викладена на 206 сторінках. Список використаних джерел нараховує 154 найменування і викладений на 17 сторінках.

РОЗДІЛ 1

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

1.1 Законодавче регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні

Здобувши незалежність, перед Українською державою одразу ж постало актуальне і складне питання забезпечення статусу України як суверенної і незалежної держави, що проголошено її Основним законом [1]. У зв'язку з цим, почалась копітка і напружена робота, спрямована на формування тих державних структур, що забезпечували б національну безпеку та оборону. Значущість і актуальність цієї комплексної роботи в умовах сьогодення не тільки не зменшується, а й зростає.

Сучасні реалії забезпечення захисту незалежності та територіальної цілісності Української держави вимагають вжиття широкого комплексу найрізноманітніших заходів [2, с. 116], спрямованих на планомірне підвищення обороноздатності. Серед цих заходів провідне місце повинно відводитися забезпеченню адміністративно-правового статусу військовослужбовців як осіб, на які безпосередньо покладаються обов'язки у цій сфері. Політичне керівництво України, усвідомлюючи існуючі загрози, принципово та рішуче поставило питання щодо реформування сектору безпеки і оборони України у доволі стислі терміни. У межах такого реформування одним з найважливіших його аспектів стало оновлення застарілої законодавчої бази, певна частина якої дісталась у спадок від радянського минулого та не повною мірою відповідає реаліям сьогодення.

Реформування законодавчої бази виступає першочерговим та одним з найважливіших кроків на шляху до створення сучасних Збройних Сил України та інших військових формувань, здатних належним чином виконати

ті значні та пріоритетні завдання, що покладені на них Конституцією та законами України. Проте швидкі темпи реформування примусили законодавця у прискореному режимі вносити зміни до базових законів, що, у тому числі, встановлюють основи адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Такий підхід, на жаль, не міг не відбитися на якості відповідних змін. Наведене і зумовлює актуальність проведення дослідження щодо законодавчого забезпечення реформування сектору безпеки і оборони та особливо забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців у сучасних умовах розвитку Української державності.

Важливість наукової розвідки питань, пов'язаних із законодавчим регулюванням та забезпеченням адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні обумовлена також суттєвою непослідовністю та недоліками такого регулювання, відсутністю практики формування усталених кодифікованих нормативно-правових актів, які б в комплексі, чітко та послідовно регулювали означені питання. Більш того, в Україні загальний правовий статус військовослужбовців залишається всебічно не врегульованим, що дає підстави вважати його забезпеченням не повною мірою. Окремі аспекти статусу військовослужбовців урегульовано у законах України «Про соціальній і правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про Збройні Сили України», «Про Національну гвардію України» та ін. До речі, на необхідності прийняття Закону України «Про статус військовослужбовців» наголошували у наукових дослідженнях деякі науковці, зокрема, В. Й. Пашинський [3, с. 7]. Вважається, що ухвалення означеного Закону значним чином підсилило б регулятивні властивості, якість та ефективність військового законодавства, створило додаткові нормативно-правові гарантії забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовця.

У контексті аналізу цієї проблематики також слід констатувати, що в умовах сьогодення існування та визнання військового права та навіть військового законодавства є доволі дискусійним. Залишається невизначеним

питання щодо виокремлення військового законодавства як галузевого. Хоча наукові розробки вітчизняних учених вже сягають того рівня, коли здається, що визнання існування військового права та військового законодавства є неминучим. Звернемо увагу, що вже у 2006 році у зарубіжній навчальній літературі під військовим законодавством розумілися засади військового права, що представлені конституцією, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана державою та законами [4, с. 8]. Приблизно у ті ж часові межі українські вчені визначають, що військове законодавство неможливо вважати винятковим явищем, та таким, що існує відокремлено й незалежно від інших складових, що утворюють національну правову систему, у тому числі – відокремлено від системи права. Наукове визнання факту існування військового законодавства не дає відповіді на головне питання щодо його правової природи, встановлення не лише системних зв'язків у правовій матерії, але й належності до конкретного інституційованого нормативного комплексу всередині системи українського права [5, с. 49].

Але сучасна правова доктрина не може стояти осторонь питань формування військового права та військового законодавства. Це пов'язано з тим, що сучасні реалії стрімкого суспільно-політичного розвитку вказують на те, що їхнє формування в умовах інтенсивного розвитку законодавства, наявності наукових досліджень у цій сфері свідчать про виявлення головних аспектів формування такої галузі права. До того ж у межах правової доктрини не лише визначається поняття військового законодавства, а й піднімаються питання реалізації військового законодавства України. Остання розглядається як складний структурований процес практичного втілення комплексних, формально-визначених, детально-конкретизованих, чинних нормативних приписів та принципів у свідомо-правомірні вольові діяння всіх суб'єктів військової сфери як матеріальної, так і процесуальної юридичної процедури та кінцевої стадії процесу (механізму) правового регулювання у сфері діяльності Збройних Сил України, головною метою якого є військово-

статутний та правовий порядок, висока бойова готовність військ (сил) як спеціально-правова та конституційно-функціональна гарантія надійної оборони та збройного захисту держави [6, с. 3]. З наведеного визначення вбачається, що саме військове законодавство представляє комплексні, формально-визначені, детально-конкретизовані, чинні нормативні приписи та принципи у військовій сфері.

При конструюванні визначення військового законодавства слід враховувати як загальні риси, так і специфічні. Зокрема, слід враховувати поняття та структуру системи законодавства, а також предмет його регулювання як коло специфічних військових питань, що підлягають унормуванню за допомогою військового законодавства.

Отже, враховуючи зазначені визначення військового законодавства, нам вбачається більш доречним під **військовим законодавством** розуміти чітко структуровану систему нормативно-правових приписів, нормативно-правових актів та інститутів законодавства, що в комплексі регламентують організацію та функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, правовий статус військовослужбовців, органів військового управління з метою максимально ефективного забезпечення національної безпеки та обороноздатності України.

Одразу позначимо також і те, що при дослідженні питання законодавчого регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні, ми не тільки схильні підтримувати позицію вчених щодо існування військового законодавства, але й вважаємо, що доцільно та необхідно галузеве військове законодавство розмежовувати на підгалузі військового законодавства, а саме: військово-конституційне законодавство, військово-адміністративне (військово-службове) законодавство, військово-соціальне, військово-кримінальне законодавство тощо. Саме з цих міркувань при визначенні поняття військового законодавства ми говоримо про чітко впорядковану та органічно побудовану систему нормативно-правових приписів, а не про їхню просту сукупність.

У зв'язку з цим, слід констатувати, що чітко побудована система нормативно-правових приписів, нормативно-правових актів тощо є обов'язковою умовою забезпечення ефективного правового регулювання тих питань, що становлять предмет правового регулювання і не в останню чергу питань, пов'язаних з конструюванням адміністративно-правового статусу військовослужбовців, створенням умов щодо його всебічного забезпечення, у тому числі й у межах функціонування будь-яких спеціальних режимів (правовий режим надзвичайного стану, воєнного стану тощо).

Крім того, слід враховувати і те, що сучасна Українська держава, розбудовуючи свій незалежний статус, значно підтверджує його, у тому числі й шляхом рішучого запровадження у межах своєї юрисдикції першочергових заходів щодо інтеграції до Європейського Союзу. При цьому, такий процес виконує роль «авангарду в процесі глобалізації» [7, с. 3] та має на меті «набуття спроможностей збройних сил для ефективного реагування на загрози національній безпеці у воєнній сфері, оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності для досягнення євроатлантичних стандартів та критеріїв, необхідних для набуття членства в НАТО» [8]. Саме з моменту проголошення власної незалежності, виходячи із ситуації, що склалася на той час, а саме небезпека у зв'язку із подіями 1991 року та бажанням до продовження тисячолітньої традиції до державотворення та реалізації права на самовизначення згідно зі Статутом Організації Об'єднання Націй та міжнародних договорів, починається зародження функціонування військових формувань в Україні, утворення Міністерства оборони України та створення власних збройних сил. Правові наслідки таких дій ще не мали безпосереднього впливу на врегулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців, але стали підґрунтям зародження майбутніх правових положень для його забезпечення, усвідомлюючи його важливість та необхідність.

На підтвердження цього слугують ті обставини, що на початку формування незалежної Української державності починає приділятися увага

державних органів забезпеченню на законодавчому рівні соціального та правового захисту військовослужбовців [9, с. 445; 10, с. 49], які проходять військову службу як на території України, так і за її межами, а також членів їх сімей; соціальним гарантіям для ветеранів війни та праці; проходженню альтернативної (невійськової служби). Також на рівні державних програм запроваджуються процеси щодо забезпечення військовослужбовців житлом.

Крім цього, органи державної влади у цей час проводять таку правову політику, у межах якої приділяється увага питанням звільнення військовослужбовців, які проходять військову службу на території України від сплати прибуткового податку, у зв'язку з виконанням обов'язків військової служби; поліпшення умов відпочинку та підвищення соціальних гарантій прав членів сімей військовослужбовців та створення спеціального фонду соціальних гарантій для військовослужбовців та членів їх сімей.

В умовах складного етапу початкового формування Української державності робились перші, але доволі вагомі та навіть фундаментальні кроки у сфері законодавчого забезпечення незалежного статусу держави. У зв'язку з цим, більша частина нормативно-правових актів, що була ухвалена у той час, не втратила ані своєї чинності, ані актуальності у контексті створення необхідних передумов для забезпечення організації та функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, а також проголошення та гарантування адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

Тобто основна нормативно-правова база, що була створена у межах можливостей на той час молодій Українській державі, що лише формувалася, із деякими змінами функціонує і на цей час. З цього приводу до зазначених законодавчих положень, що залишаються нині чинними, можна підходити по-різному. При цьому залишається очевидним той факт, що законодавча база сучасної держави повинна не тільки відображати її розвиток, але й враховувати умови сьогодення. У зв'язку з цим, слід констатувати, що ті зміни, які вносилися парламентарями до законодавчих

актів у частині військового законодавства, прийняті у 1991–2000 рр., не повною мірою встигали за реальним розвитком суспільних відносин в означеній сфері і, в першу чергу, пов'язаних з гарантуванням адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

У той же час, слід констатувати, що застарілий характер положень законів України «Про Збройні Сили України», «Про альтернативну (невійськову службу)», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» може відбитися негативним чином не лише на зазначених вище питаннях. Зокрема, може виникнути проблема, скажімо, з реалізацією права на свободу совісті, яка передбачає можливість реалізації права на заміну військової служби на альтернативну. Так, Є. І. Григоренко звернув увагу на те, що, виходячи з вимог чинної Конституції України, право на альтернативну службу на законодавчому рівні повинно бути передбачено не лише щодо громадян, які підлягають призову на строкову військову службу, але й тих, що вже проходять військову службу, вже безпосередньо виконуючи військовий обов'язок. Закон повинен передбачити, що у тому випадку, коли релігійні переконання виникли під час проходження строкової військової служби, такий військовослужбовець повинен бути звільнений з військової служби та при наявності відповідних підстав направлений для проходження альтернативної (невійськової) служби. Що стосується осіб, які проходять військову службу за контрактом, то набуття відповідних переконань під час проходження військової служби повинно бути підставою для розірвання контракту на проходження військової служби [11, с. 331]. Незважаючи на те, що зазначена експертна оцінка та відповідні рекомендації були надані ще у 2011 році у межах Доповіді правозахисних організацій, питання залишається нагальним та потребує свого нормативного урегулювання у контексті реформування правового статусу військовослужбовців в Україні. До того ж, у наукових колах вже лунають пропозиції щодо необхідності закріплення на законодавчому рівні інституту військових священиків, що також не може не

відбитися на особливостях реалізації адміністративно-правового статусу військовослужбовців [12, с. 5].

Варто констатувати той факт, що застаріле військове законодавство, у тому числі з питань адміністративно-правового статусу військовослужбовців, у разі екстраординарних випадків підлягало терміновому реформуванню, як правило, передусім шляхом внесення змін до чинних нормативно-правових актів. При цьому така робота парламенту апріорі не буде планомірною, а натомість буде фрагментарною і не завжди послідовною. Зокрема, слід звернути увагу на статтю 39 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», яка регламентує призов на військову службу під час мобілізації, адже ця стаття за останні сім років зазнавала змін п'ять разів. У первинному вигляді (станом на 1 січня 2011 року) ст. 39 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» регламентовано, що призов військовослужбовців на військову службу у зв'язку з мобілізацією та звільнення з військової служби у зв'язку з демобілізацією проводяться в порядку, який визначено Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а порядок залучення резервістів у зв'язку з мобілізацією до виконання обов'язків служби у військовому резерві визначається положеннями про проходження громадянами служби у військовому резерві.

У 2014 році стаття 39 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» зазнає змін, які знаходять свій прояв у тому, що законодавець вважав за потрібне виключити положення про те, що порядок залучення резервістів у зв'язку з мобілізацією до виконання обов'язків служби у військовому резерві визначається положеннями про проходження громадянами України служби у військовому резерві (яке згодом знову з'явиться у правовому полі, але дещо в іншій правовій інтерпретації).

На недосконалість чинного військового законодавства в частині юридичної відповідальності військовослужбовців та наявність у ньому конкретних невідповідностей, колізій та прогалин, звертає увагу В. Ф. Корж, який обґрунтовує доцільність розробки та ухвалення Дисциплінарного

кодексу військовослужбовців України, в якому мають бути визначені діяння, які є адміністративними правопорушеннями [13, с. 6]. Наведені пропозиції безпосередньо стосуються удосконалення адміністративно-правового статусу військовослужбовців, оскільки питання юридичної відповідальності мають суттєвий вплив на процес проходження військової служби, у тому числі й в умовах особливого періоду та правового режиму воєнного стану.

З цього приводу не випадково А. Є. Куртмоллаєв, М. В. Кушнір, І. М. Коропатнік звертають увагу на те, що якнайшвидше необхідно провести реформування чинного законодавства, враховуючи практику застосування Збройних Сил у зоні АТО, в особливий період, а також проаналізувати й упорядкувати значну кількість неузгоджених нормативно-правових актів, насамперед, тих актів, що ухвалюються єдиним органом законодавчої влади, а також виконавчими органами влади для позбавлення формалізму у порядку належного реформування Збройних Сил України та підвищення рівня оборонного потенціалу України [14, с. 87].

Зазначений підхід є виправданим, адже організація та функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, порядок проходження військової служби в умовах повсякденної діяльності підрозділів з одного боку та їхнє функціонування та виконання завдань в умовах особливого періоду та в межах АТО, а в подальшому ООС, з іншого боку, суттєво відрізняється. В останньому випадку, зокрема, виявляються різні недоліки як в організації діяльності, так і різноманітні законодавчі прорахунки.

Розуміючи безпосередній зв'язок між створенням ефективного законодавства щодо питань належного реформування та функціонування Збройних Сил України та законодавчим регулюванням адміністративно-правового статусу військовослужбовців, що співвідносяться між собою як загальне та особливе, позначимо, що важливість та необхідність вирішення цього питання засвідчує те, що навіть “непрофільні” державні структури виявляють суттєві проблеми. Так, наприклад, виявлення таких проблем

здійснено у межах проведення парламентським Комітетом з питань будівництва, містобудування і житлово-комунального господарства виїзного засідання щодо проблемних питань надання житлово-комунальних послуг у зоні проведення АТО [15].

При цьому під час такого засідання виявлено, що негайного вирішення потребують такі проблемні питання як-от: фінансовий стан житлово-комунальних підприємств; невирішеність житлових проблем внутрішньо переміщених осіб, що визначено низкою нормативно-правових актів; відсутність державного фінансування компенсації витрат за спожиту електроенергію, пов'язаних з перекиданням води, яке передбачено постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 2012 року № 280 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою «Часткова компенсація витрат за спожиту електроенергію, пов'язаних з перекиданням води»; перманентне зростання тарифів на електроенергію для підприємств централізованого водопостачання та водовідведення, які здійснюють перекидання води в маловодні регіони; перегляд порядку конкурсного відбору підрядних будівельних організацій для відновлювальних робіт на об'єктах соціальної інфраструктури та житлового фонду. Встановлене у межах роботи парламентського комітету не може не стосуватися, у тому числі, й ситуації із забезпеченням адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Це зумовлено тим, що наведені вище проблемні ситуації здійснюють вплив не тільки на цивільне населення, а й на громадян, що проходять військову службу у районі проведення ООС.

У зв'язку з цим, слід констатувати, що питання забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців є комплексною проблематикою, органічно пов'язаною з широким колом питань, які державі доводиться постійно вирішувати, спираючись на чинне законодавство, значна частина положень якого є доволі застарілими. Разом із тим, у цій сфері зроблено вже доволі багато. У зв'язку з цим, на ухвалення багатьох

реформаторських законопроектів звертає увагу Спеціальний представник Держдепартаменту США у питаннях України та позитивно відзначає діяльність Верховної Ради України у цьому напрямі [16]. На наше переконання, створення сучасної та досконалої законодавчої бази у військовій сфері є запорукою не тільки належного функціонування та реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та підвищення обороноздатності України, а також є необхідністю для належного законодавчого регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні, і відповідного його гарантування.

Такий вектор діяльності є особливо важливим з огляду на те, що наша держава обрала шлях у напрямі наближення до країн Європейського Союзу, в яких урегулювання правового статусу військовослужбовців на законодавчому рівні посідає одне з пріоритетних напрямів нормотворчої діяльності (як еталон можна взяти конституційне та поточне законодавство ФРН у сфері правового статусу військовослужбовців).

Окресливши деякі моменти недосконалого військового законодавства, з нашої точки зору, та, відзначивши наукові погляди вчених з цього приводу, вважаємо доречним звернути увагу на можливість виокремлення умовних етапів розвитку законодавчого регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні та позначити специфічні риси та спрямованість кожного з них. В. В. Шульгін у дослідженні «Реалізація військового законодавства України: теоретико-правові аспекти» наводить сім історичних періодів реалізації військового законодавства України, якими, на його переконання, є:

- 1) IX–XIV ст. – період Київської Русі та Галицько-Волинського князівства;
- 2) XIV–XVI – період Великого князівства Литовського;
- 3) XVI–XVIII – період Української Козацько-Гетьманської держави доби Речі Посполитої та Московії;
- 4) XVIII–поч.XX – період Російської та Австро-Угорської імперії;

5) 1917г. – 1920 г. – період Української (народної) держави доби збройних визвольних змагань;

6) 1920г. – 1991г. – період Української держави (УРСР) радянської доби;

7) після 1991 р. – період України як суверенної, правової держави.

Натомість, С. Ю. Поляков, у 2013 році, досліджуючи етапи реформування законодавства України про Збройні Сили, виокремлює лише ті етапи реформування системи та змісту законодавства про Збройні Сили України, які розпочинаються із здобуття незалежності. До таких етапів він відносить:

1) 1991 р.–березень 1999 р., коли було прийнято основоположні закони України, які заклали початок правового регулювання функціонування Збройних Сил України у незалежній Україні;

2) Березень 1999 р.–2000 р., коли було прийнято закони, що переважно стосуються господарської та майнової сфери;

3) 2000 р.–2002 р., коли було прийнято акти, що стосуються переважно регулювання зовнішньої сфери;

4) 2002 р.–2013 р., коли було ухвалено акти, що регулюють переважно соціальний захист військовослужбовців.

У свою чергу, Є. І. Григоренко виокремлює дорадянський, радянський та новітній етапи конституційно-правового регулювання проходження військової служби на теренах України, але, надаючи характеристику двом першим періодам, останній (новітній) період залишає без уваги [17, с. 24–25]. В. В. Шульгін, говорячи про реалізацію військового законодавства України, починає досліджувати його з IX ст., але сам сьомий період, який стосується військового законодавства України як суверенної, правової держави, не містить жодних особливостей, що не відображає цілеспрямованості та динаміки законодавця у цій сфері. Але ці періоди можна використовувати як передумови до зародження та розвитку українського військового законодавства. С. Ю. Поляков, на наш погляд, навів більш влучне бачення

поетапної періодизації реформування законодавства про Збройні Сили до 2013 року, яке можна брати за основу розгляду питання про розвиток законодавчого регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців до 2013 року. Але, на наш погляд, не має сенсу занадто дрібнити зазначені періоди на 1999–2000 рр. та 2000–2002 рр.

Отже, відправною точкою правового регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців, як вже було нами зазначено, ми вважаємо 1991 рік, з моменту якого були ухвалені нормативні акти, які як безпосередньо, так і опосередковано впливали на адміністративно-правовий статус військовослужбовців, але є флагманами у військовому законодавстві, на базі яких продовжується, у тому числі в наш час, адміністрування прав військовослужбовців. Безперечно, йдеться перш за все про Закони України «Про Збройні Сили України» від 1991 року, «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 1991 року; «Про альтернативну (невійськову) службу»; «Про військовий обов'язок та військову службу» від 1992 року, «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 1992 року, «Про статус ветеранів військової служби та їх соціальний захист» 1998 року. Також до цього періоду можна віднести закони України «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України» та «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав», нормами яких прописано права, свободи, обов'язки і відповідальність як осіб військового і цивільного персоналу підрозділів збройних сил інших держав, так і нашої держави, що має прямий вплив на регулювання адміністративно-правового статусу означених осіб. З моменту ухвалення таких засновницьких актів у військовій сфері до 2001 року загалом приймалися підзаконні нормативно-правові акти, що були спрямовані на реалізацію законів, які на той час врегулювали переважно соціальні права військовослужбовців.

На той факт, що парламентом було приділено увагу у першу чергу соціальним правам військовослужбовців як складової їхньої адміністративно-правового статусу на початковому етапі державотворення, звертають увагу фахівці у сфері військової історії. Зокрема, вони зазначають, що проблема створення нормативно-правової бази соціального захисту військовослужбовців набула загальнодержавного значення та потребувала дієвого розв'язання на початку військового будівництва. Із 1991 по 2000 рр. в Україні було прийнято основні закони про соціальний захист військовослужбовців, соціальний статус ветеранів, інвалідів війни та військової служби. Таким чином, у державі за зазначений період було створено першооснову нормативно-правового регулювання системи соціального захисту військовослужбовців. Проте законодавча діяльність щодо удосконалення військової соціальної складової не здійснювалася належним чином. Кількість прийнятих нормативно-правових актів із питань соціального захисту військовослужбовців виявилася недостатньою для підтримання його належного рівня, зміни до них вносилися не своєчасно, а зміст не завжди відповідав вимогам сучасних економічних реалій [17, с. 13].

Після 2001 року ухвалюються Закони, які, у тому числі, пов'язані зі створенням умов для реалізації соціально-економічних прав військовослужбовців, а саме Закон «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», «Про господарську діяльність у Збройних Силах України. Також у 2002 році при ухваленні Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» простежуються спроби парламентарів щодо унормування взаємодії органів військового управління з іншими органами, що безпосередньо пов'язано та впливає на адміністративно-правовий статус військовослужбовців. Правова норма про те, що військове командування та органи військового управління Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування, військовослужбовці та громадяни зобов'язані сприяти

Службі правопорядку у виконанні нею своїх завдань – яскравий цьому приклад. Прийняття у цьому році зазначеного Закону, С. Ю. Поляков характеризує як бажання законодавця безпосередньо вплинути на рівень законності та правопорядку у Збройних Силах України та врегулювати статус Військової Служби правопорядку у Збройних Силах України [18, с. 19].

У той же час, варто наголосити, що крім цього зазначений Закон скоригував адміністративно-правовий статус військовослужбовцям Служби правопорядку, надав їм доволі широкий спектр прав, а саме: право вимагати від військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань дотримання громадського порядку, правил носіння військової форми одягу, припинення правопорушень, а також дій, що перешкоджають здійсненню завдань і функцій Служби правопорядку, а в разі невиконання зазначених вимог, вживати заходи примусу; перевіряти у військовослужбовців і військовозобов'язаних документи, що посвідчують їх особу, та інші документи, а також у разі підозри їх у вчиненні злочинів чи інших правопорушень; затримувати і тримати військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів на гауптвахтах Служби правопорядку з метою застосування тимчасового запобіжного заходу; затримувати осіб у військовій формі одягу, які мають виражені ознаки психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для оточуючих, з негайним повідомленням лікувального закладу або командирів (начальників) військовослужбовців тощо. Наведений перелік прав військовослужбовців Служби правопорядку Збройних Сил України не є вичерпним, вважається нам таким, що відбиває специфіку прав військовослужбовців як елемента їх адміністративно-правового статусу. У той же час, реалізація зазначених прав впливає на реалізацію адміністративно-правового статусу інших військовослужбовців, зокрема,

обов'язків з дотримання громадського порядку, правил носіння військової форми одягу тощо.

Вагомий внесок на шляху до законодавчого забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців здійснили норми ухваленого у 2004 році Закону України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей». Це зумовлено тим, що гарантії, будучи одним із ключових елементів засад як загального правового статусу особи, так й адміністративно-правового статусу військовослужбовців, «є ідеальною моделлю, згідно з якою повинно формуватися юридичне та фактичне положення конкретної особи. Гарантії необхідні для правового статусу в цілому та для кожного його елемента, але перш за все, їх потребують права, свободи та обов'язки» [19, с. 179].

Важливість державних гарантій соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, підтверджує проведення парламентських слухань у 2017 році за цією тематикою. У їх ході було розглянуто питання, які залишаються для України в умовах сьогодення доволі актуальними та не повною мірою врегульованими, а саме: утворення Міністерства України у справах ветеранів (положення про Міністерство у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 року № 1175 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 887), врегулювання на законодавчому рівні питання про надання відповідного статусу цивільним громадянам, які унаслідок проведення антитерористичної операції отримали поранення, контузію чи каліцтво, виділення додаткових коштів для покращення матеріально-технічної бази госпіталів ветеранів війни, прийняття окремої бюджетної програми фінансування санаторно-курортного лікування, оздоровлення та реабілітації осіб, запровадження інституту Урядового уповноваженого з

питань постраждалих осіб та інші важливі питання, вирішення яких певною мірою покликано забезпечити, у числі й адміністративно-правовий статус військовослужбовців.

Слід усвідомлювати те, що в аналізований період у процесі реформування Збройних Сил активно використовувався функціональний принцип їх побудови та застосування, а також було здійснено додаткове коригування функцій та повноважень між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил України. Тому, функціональними структурами Збройних Сил стали Об'єднані сили швидкого реагування, яким було надано пріоритет, а також основні сили оборони і Стратегічні резерви, що передбачала Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України протягом 2001–2005 рр. Згодом у 2004–2005 рр. здійснено перехід Збройних Сил з чотирьохвислової на трьохвислову структуру шляхом створення на базі ВПС і Військ Протиповітряної оборони єдиного виду Збройних Сил – Повітряних Сил у складі трьох повітряних командувань («Захід», «Південь», «Центр») і тактичної групи «Крим». Ці події можна віднести до другого етапу законодавчого регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців України, на формування якого суттєвим чином вплинула Державна програма будівництва та розвитку Збройних Сил до 2005 року, яка передбачала оптимізацію структури Збройних Сил України, системи військового управління та організації підготовки військ (сил). Рівень соціальної складової у забезпеченні адміністративно-правового статусу військовослужбовців значно знижується у порівнянні з попереднім періодом, що проявляється у призупиненні пільг для військовослужбовців та соціальних гарантій, призупиненні видачі військовослужбовцям продовольчих пайків, що обумовлювалося економією бюджетних коштів.

Третій етап законодавчого регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців ми пов'язуємо із прийняттям у 2006 році нової (на той час) Державної програми розвитку Збройних Сил України на 2006–

2014 рр., згідно з якою створено новий для Збройних Сил України орган військового управління оперативного рівня – Об'єднане оперативне командування Збройних Сил України (ООК ЗС України). Взагалі означена Програма значною мірою стосується удосконалення кадрової роботи та обіймання посад особовим складом, що свідчить про її вагомий вплив на законодавче регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

Необхідно погодитися з Т. Є. Кагановською, яка зазначає, що в процесі кадрової роботи вирішується значна кількість різнопланових завдань, але всі вони об'єднанні двоєдиною кінцевою метою: забезпечення в органічній єдності як конституційних прав і свобод державних службовців, так і ефективної та результативної діяльності відповідного органу держави у сфері реалізації функцій державного управління [20, с. 251]. При цьому варто вказати на те, що на шляху до удосконалення кадрової роботи та обіймання посад особовим складом, що має важливе значення у напрямі забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців, заплановано удосконалення системи підготовки, розміщення та розподілення військових кадрів, яке знаходить свій прояв у встановленні мінімальних строків вислуги та максимальних строків перебування офіцерів у військовому званні; реформуванні системи атестації офіцерів, узгодженні її із системою ротації та встановлення єдиного механізму управління кар'єрою за вертикаллю службового росту; збалансуванні системи атестації офіцерів згідно із законодавством та граничним віком перебування військовослужбовців на посадах; збалансуванні числа цивільного персоналу з військовослужбовцями у Збройних Силах України; завершенні повного переходу до комплектування збройних сил за контрактною формою; проведенні реформи військової освіти, інтегруванні її до державних систем, оптимізації мережі навчальних закладів шляхом скорочення кількості у 4 рази.

Також цього ж року Президентом України затверджено Стратегічний замисел застосування Збройних Сил України, яким визначено сім типових

ситуацій застосування Збройних Сил і для кожної з них визначено оптимальне комплектування сил для забезпечення виконання завдань, що складається з активного і резервного компонентів. Важливим здобутком подальшого регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців було створення системи забезпечення інформаційної безпеки держави у воєнній сфері шляхом затвердження Президентом України Доктрини інформаційної безпеки України у 2009 році [21], якою розпочато у Збройних Силах діяльність зі створення вертикалі управління системою забезпечення інформаційної безпеки у воєнній сфері, що позитивно вплинуло на стан врегульованості основних складових адміністративно-правового статусу військовослужбовців та продовжено ухваленням нової Доктрини інформаційної безпеки України у 2017 році, Стратегії національної безпеки України у 2015 році та Стратегії кібербезпеки України у 2016 році. Дослідники вважають, що це пов'язано з тим, що воєнно-політична обстановка у нашій країні свідчить, що проти України активно проводяться інформаційно-психологічні операції, які спрямовані на нівелювання та викривлення рішень воєнно-політичного керівництва України, порушення діяльності органів військового управління, зниження морально психологічного стану особового складу Збройних Сил та інших військових формувань України та деморалізацію населення України [22, с. 30].

Крім цього, слід розуміти, що Україна постійно вживає відповідні заходи для того, щоб наблизитися до стандартів НАТО, які визначають кіберзахист як один із пріоритетів своєї діяльності та вказують на те, що політичні та воєнні конфлікти відбуваються через використання кіберпростору, а ті держави, які для цього є невідготтовленими, знаходяться у вразливому стані. Тому у липні 2017 року створено Трастовий фонд Україна-НАТО з питань кібербезпеки та підписано Угоду між Службою безпеки України та НАТО. Варто зазначити, що приділення уваги питанням інформаційної безпеки впливає позитивно не тільки на реалізацію інформаційних прав та інтересів особи, суспільства та держави, а й на

протистояння таким загрозам в інформаційній сфері, які спрямовані на підриив обороноздатності, деморалізацію особового складу Збройних Сил, провокування екстремістських проявів, підживлення панічних настроїв, загострення і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально економічної ситуації, розпалювання міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні. Також беремо до уваги той факт, що в Україні визнано неефективність її державної інформаційної політики, недосконалість законодавства стосовно регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, невизначеність стратегічного наративу, недостатній рівень медіа-культури суспільства [23]. При цьому вважаємо за доцільне підіймати питання про те, що кожен військовослужбовець під час проходження військової служби, а також військовозобов'язані без існування будь-яких об'єктивних причин або уведенням будь-яких правових режимів, постійно знаходяться в інформаційному полі, яке впливає не тільки на усвідомлення специфіки проходження військової служби, а й на характер взаємодії підлеглих військовослужбовців та їх командирів (начальників), ефективність виконання обов'язку із захисту Вітчизни, володіння правдивою інформацією стосовно існування певних загроз або їх відсутності, дислокацію військ та інших питань інформаційного простору, які впливають на забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

У цьому випадку, враховуючи високу увагу державної влади до інформаційної безпеки, яка виникла унаслідок зростання об'єктивних причин на це, та відзначивши важливість інформаційної сфери на забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців, вважаємо за необхідне уведення наукової категорії «військова інформатизація». Справа в тім, що в українських реаліях питання інформатизації підіймалися тричі. Концепція національної програми інформатизації [24] ухвалювалася тільки один раз за період існування незалежної держави та стала підґрунтям для ухвалення відповідного закону [25]. Термінологічне визначення інформатизації у цих документах співпадає. Але більш влучне, незважаючи

на те, що занадто загальне, на наш погляд, визначення інформатизації міститься у Модельному законі про інформатизацію, інформацію та захист інформації. Зазначеним законом встановлюється, що інформатизація є організаційним соціально-економічним та науково-технічним процесом, в основі якого знаходиться масове використання інформаційних систем та технологій для покращення якості життя населення та підвищення ефективності усіх видів діяльності [26]. Ураховуючи те, що ми пропонуємо розглядати саме військову інформатизацію, вважаємо доречним розуміти її як урегульовану нормами адміністративного права можливість пошуку, отримання, передачі та розповсюдження інформації, що стосується військової сфери (за виключенням інформації що належить до державної таємниці та знаходиться під особливою охороною) шляхом використання інформаційних систем, інформаційних технологій з метою забезпечення належного функціонування Збройних Сил України та проходження військової служби. Звернемо увагу, що ми не відносимо до військової інформації можливість її перероблення (оброблення), вважаючи, що інформація повинна передаватися у тому вигляді, в якому вона виникла з джерела її надходження. Будь-яке її перероблення з використанням інформаційних технологій може привести до її руйнування або спотворення, перекручення, що може негативно відбитися на діяльності національної армії та зможе привести до руйнуючих наслідків. Вважаємо, що категорія «військова інформатизація» повинна перебувати у нормативній площині, адже питання інформаційної безпеки та її забезпечення підіймають не тільки на рівні Української держави, але й на міжнародному рівні.

Починаючи з 2014 року, який ми асоціюємо з початком четвертого етапу законодавчого регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців, розробляються та вводяться в дію Державна програма реформування Збройних Сил України на 2011-2015 рр. та Державна програма розвитку озброєння та воєнної техніки на 2011-2015 рр., а також на виконання конституційних норм затверджено оновлені Положення про

Міністерство оборони України і Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України [27], якими визначено, з урахуванням соціально-економічної ситуації в суспільстві, що склалася на той час, основні завдання та роль Міністерства оборони як центрального органу виконавчої влади в державі, а також систематизовано функції Генерального штабу Збройних Сил як головного військового органу з планування оборони держави та управління Збройними Силами на випадок їх застосування.

Ураховуючи ухвалення оновлених нормативно-правових актів, які стосуються деталізації конституційних положень та спрямовані на вирішення питання щодо передачі зі сфери управління Міністерства оборони України до сфери управління інших центральних органів виконавчої влади, вважаємо доречним вести мову про таке явище як адміністративний конституціоналізм. Висвітлення нагальної проблематики з приводу запровадження у науковому середовищі концепції адміністративного конституціоналізму здійснили Т. Є. Кагановська та В. О. Серьогін. Вчені вважають, що адміністративний конституціоналізм є політико-правовим феноменом, провідну роль у якому відіграють органи виконавчої влади при формуванні та розвитку конституціоналізму шляхом вирішення питань суспільного (загальнодержавного чи місцевого) значення, у тому числі й у сферах, що мають конституційне регулювання. Більше того, якщо органи виконавчої влади не розглядають конституційних питань, все одно вони шляхом своєї інтерпретаційної та правозастосовної діяльності, що спирається на конституційні цінності, залучають до з'ясування й деталізації змісту основного закону [28, с. 32].

Такий підхід дає усі підстави розглядати означену концепцію в контексті регулювання та удосконалення адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Це пов'язано з тим, що у межах конституціоналізму більш доцільно розглядати загальний конституційно-правовий статус військовослужбовців, а у межах адміністративного конституціоналізму розглядається галузевий адміністративно-правовий статус

військовослужбовців у площині адміністративного права та із специфічними особливостями, що притаманні адмініструванню. У той же час, конструюючи адміністративно-правовий статус військовослужбовця варто враховувати основні та найважливіші конституційні цінності, що притаманні конституціоналізму в цілому. Зокрема, до них можна віднести рівність, гарантованість прав і свобод, належний судовий захист тощо.

Таким чином, здійснюючи періодизацію регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців України, використовуючи при цьому діалектичний метод пізнання, вважаємо, що особливо в період з 2014 по 2021 рр. відбувалося формування військового адміністративного конституціоналізму, адже спостерігається пильне приділення уваги з боку Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України та органів виконавчої влади правам військовослужбовців, які підлягають адміністративно-правовому регулюванню (як таким, що є конституційною цінністю) під час здійснення інтерпретаційної та правозастосовної діяльності такими органами. Усвідомлюючи, що названі акти безпосередньо не регламентують адміністративно-правовий статус військовослужбовців, але унаслідок аналізу їхніх норм з використанням основних методів пізнання та причинно-наслідкової взаємодії нормативних положень, можна відзначити, що жодна складова адміністративно-правового статусу військовослужбовців не залишається без належної уваги законодавця при їх ухваленні та навіть у загальних положеннях простежується вплив на удосконалення та наповнення адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

Наприкінці необхідно звернути увагу на положення Державної програми розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року, яка здійснює окремий вплив на регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців, який простежується у задекларованих програмних положеннях про те, що розвиток системи управління Збройних Сил України буде провадитися згідно з *принципами і стандартами держав-членів НАТО*;

удосконалення системи оборонного планування та запровадження в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України прозорого та ефективного управління ресурсами шляхом використання сучасних підходів; створення єдиної системи логістики та удосконалення медичного забезпечення Збройних Сил України відповідно до *стандартів НАТО*. Аналізуючи зазначені основні положення Програми, варто наголосити, що наразі постає питання щодо створення належних механізмів здійснення таких заходів, у тому числі з урахуванням національних надбань та наведеної періодизації реформування та розвитку Збройних Сил України, у межах якої чільне місце відводиться законодавчому регулюванню адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні.

В умовах сьогодення стандарти та принципи НАТО та євроатлантичні підходи поставлені Програмою на провідне місце. Це є досить важливим, адже, як вбачається, за попередні роки в Україні (особливо 2010-2014 рр.) не було створено необхідної бази для переходу на стандарти НАТО у власній військовій сфері. Більш того, у деяких випадках склалися навіть протилежно інші підходи до формування українського війська.

Наразі вживаються заходи, у тому числі й у правовій сфері щодо усунення результатів такої політики. На підтвердження цього слугує внесення змін до Конституції та законів України та положення Плану проведення багатонаціональних навчань за участю підрозділів Збройних Сил України на території України та їх участі у багатонаціональних навчаннях поза межами України на 2018 рік і про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України у 2018 році для участі у багатонаціональних навчаннях [29], згідно з яким у 2018 році допускаються на територію України зі Сполучених Штатів Америки, інших держав-членів НАТО до 3 000 військовослужбовців з озброєнням і військовою технікою, до 6 літаків і вертольотів на строк до 365 діб у січні–грудні 2018 року в межах багатонаціонального навчання з підготовки підрозділів збройних сил; Сполучених Штатів Америки, інших держав-членів НАТО та держав-

учасниць програми «Партнерство заради миру» до 2 000 військовослужбовців з озброєнням і військовою технікою, до 20 літаків і вертольотів на строк до 16 діб у червні–листопаді 2018 року в межах українсько-американського навчання «Репід Трайдент – 2018»; Сполучених Штатів Америки, інших держав-членів НАТО та держав-учасниць програми «Партнерство заради миру» до 2 200 військовослужбовців з озброєнням і військовою технікою, до 20 кораблів (суден та катерів), до 5 підводних човнів, до 20 літаків і вертольотів на строк до 25 діб у червні–жовтні 2018 року в межах українсько-американського навчання «Сі Бриз – 2018»; Угорщини, Румунії та Словацької Республіки до 300 військовослужбовців з озброєнням і військовою технікою на строк до 10 діб у серпні–жовтні 2018 року в межах багатонаціонального навчання «Світла Лавина – 2018»; Сполучених Штатів Америки, інших держав-членів НАТО до 350 військовослужбовців з озброєнням і військовою технікою, до 20 літаків і вертольотів на строк до 14 діб у травні–листопаді 2018 року в межах багатонаціонального навчання «Чисте Небо – 2018»; Румунії до 100 військовослужбовців з озброєнням і військовою технікою, до 6 кораблів (суден та катерів), до 2 літаків і вертольотів на строк до 20 діб у квітні–листопаді 2018 року в межах українсько-румунського навчання «Ріверіан – 2018».

Також до останнього періоду розвитку законодавчого регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовця України необхідно віднести розробку, подання, розгляд та прийняття Закону України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року. До речі, після його прийняття Голова Верховної Ради України відзначив, що цей Закон є надважливим масштабним документом, який готувався роками та здійснює дві функції: 1) реформа сектору безпеки та оборони України; 2) приведення у відповідність до стандартів НАТО сектору безпеки та оборони [30]. Тому, розуміємо, що вже нечинний Закон України «Про основи національної безпеки» та чинний Закон «Про національну безпеку» мають правове

регулювання різного спрямування. Останній має значну кількість положень, що прямо або опосередковано унормовують питання адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні.

Також у межах аналізу законодавчих засад адміністративно-правового статусу військовослужбовців варто вказати на деякі результати виконання Україною зобов'язань перед ЄС у частині реформування законодавства про Збройні Сили та проходження військової служби. Зокрема, в Україні є чинним План заходів з виконання Угоди про асоціацію з ЄС, який було затверджено Кабінетом Міністрів у 2017 році. Пункт 25 у ньому передбачає необхідність приведення законодавчо визначених умов утримання засуджених та осіб, взятих під варту на гауптвахті Центрального управління Військової служби правопорядку у відповідність з міжнародними нормами і стандартами стосовно засуджених. Тим паче, що стан перебування військовослужбовця під вартою на гауптвахті безпосередньо стосується адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Більше того, пункт 18 зазначеного Плану заходів передбачає розробку законодавчих засад надання безоплатної психологічної реабілітації військовослужбовців, учасників бойових дій та прирівняних до них осіб, звільнених з військової служби і створення відповідних центрів. Відповідальними за це є низка центральних органів державної влади (Мінсоцполітики, МОЗ, МОН, Мінекономрозвитку). Втілення на практиці цього припису створює для військовослужбовця право вимагати від зазначених органів організації надання відповідної реабілітаційної допомоги. Це цілком відповідає перспективам розширення адміністративно-правового статусу військовослужбовців України.

Підсумовуючи викладене вище, варто звернути увагу на те, що законодавче регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні в умовах сьогодення вже сформоване, проте, незважаючи на це перебуває в умовах трансформації, спрямованої на врахування стандартів НАТО та підвищення спроможностей усіх ланок

сектору безпеки і оборони України. В основі такого реформування повинно бути покладено підхід, відповідно до якого адміністративно-правовий статус військовослужбовців потребує детального правового унормування, а особливо в умовах надзвичайних правових режимів. Крім того, при реформуванні відповідних законодавчих положень, слід враховувати концепцію військового адміністративного конституціоналізму, що передбачає беззаперечне врахування базових конституційних цінностей. Адміністративно-правовий статус військовослужбовців, будучи багатоплановою категорією, стосується широкого кола найрізноманітніших військових питань, з якими він або безпосередньо, або опосередковано пов'язаний. Відповідно, у контексті його реформи слід говорити про те, що ухвалення, зміна, визначення такими, що втратили чинність законодавчих актів, або окремих їхніх положень, що складають військове законодавство, має своє відбиття на адміністративно-правовому статусі військовослужбовців в Україні. У зв'язку з цим, при проведенні реформування військового чи безпекового законодавства різної спрямованості, слід враховувати такий вплив.

1.2 Основні підходи до визначення поняття адміністративно-правового статусу військовослужбовців

В умовах сьогодення проблематика правового статусу особи залишається однією з найактуальніших. Це зумовлюється переглядом основних підходів до прав людини, її свобод. Адже до державотворчої та правотворчої практики поступово входить персоніцентричний підхід, відповідно до якого саме людина з її правами та свободами розглядається як найвища соціальна цінність. Крім того, відбувається формування також й іншого ставлення до обов'язків людини та громадянина, які у першу чергу забезпечуються новими гарантіями їхньої реалізації. Усе це та багато іншого не може не відбитися на сучасному розумінні правового статусу людини як

комплексної категорії, що охоплює у собі сукупність таких важливих і складних правових явищ. У зв'язку з цим, правовий статус особи наповнюється якісно новим змістом як у межах правової доктрини, так і сучасної соціальної, у тому числі й юридичної практики.

Варто вказати також на те, що правовий статус особи, будучи особливим різновидом соціального статусу, завжди притягував до себе підвищену увагу у науковому середовищі. Це пов'язано з тим, що питання, що стосувалися (прямо чи опосередковано) правового статусу, піднімалися у межах великої кількості тематик з різних наукових спеціальностей. Проведенню досліджень щодо правового статусу особи у першу чергу приділяли увагу дослідники у межах теорії держави і права, конституційного права, адміністративного права, цивільного права тощо.

У той же час, дослідженню різних аспектів правового статусу такої категорії як військовослужбовці у правовій доктрині Україні традиційно приділялося значно менше уваги. Проте в сучасних умовах організації та функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань в умовах відсічі зовнішній агресії такі питання повинні отримати інший підхід та набути принципово нового змісту.

У зв'язку з цим, варто вказати на те, що дослідженню загального правового статусу військовослужбовців, конституційно-правового статусу військовослужбовців, адміністративно-правового статусу військовослужбовців та їх взаємозв'язку та впливу один на одного все більше приділяється увага вчених-теоретиків, вчених-конституціоналістів, вчених-адміністративістів, вчених-істориків, вчених у сфері військового права та практиків, діяльність яких пов'язана з військово-юридичними питаннями. Для всебічного дослідження адміністративно-правового статусу військовослужбовців як самостійного інституту (сфери) сучасного адміністративного права, на яке розповсюджується галузеве адміністративно-правове регулювання, ми вважаємо доцільним провести у теоретичній площині шляхом розкриття змісту та визначення специфіки самого

адміністративно-правового статусу та відзначити ступінь його забезпеченості на сучасному етапі розвитку та реформування сектору безпеки та оборони нашої держави.

Крім того, слід урахувати те, що спектр теоретичних питань під час дослідження адміністративно-правового статусу військовослужбовців обумовлений нагальною необхідністю удосконалення доктринальних (науково-теоретичних) формулювань та правових дефініцій, подальшого їх запровадження до нормативної площини, на основі якої забезпечується адміністративно-правовий статус військовослужбовців.

З практичної точки зору дослідження адміністративно-правового статусу військовослужбовців, ураховуючи вимоги часу, прагнення України до наближення до стандартів європейських держав та НАТО, імплементації національного законодавства згідно з міжнародними стандартами, вимагає створення виваженої, наукоємної та науково обґрунтованої системи правового забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Не випадково в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» від 24 вересня 2015 року зазначається, що однією з провідних цілей воєнної політики нашої держави виступає удосконалення системи забезпечення воєнної безпеки, яка б гарантувала надійний захист держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, гідне сприйняття України на міжнародному рівні та відповідала критеріям членства України в ЄС та НАТО. При цьому, очевидним є те, що основні завдання із забезпечення воєнної безпеки як основної і провідної складової національної безпеки покладаються саме на військовослужбовців, що проходять військову службу у різних військових формуваннях тощо. На підтвердження цьому можна навести ті положення зазначеного вище документа, де було зазначено те, що, виходячи з засад внутрішньої і зовнішньої політики, з урахуванням характеру актуальних загроз

національній безпеці основними завданнями воєнної політики України у найближчий час і в середньостроковій перспективі є:

- відновлення престижу військової служби;
- інтегрування добровольчих батальйонів, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції у Донецькій та Луганській областях, забезпечення її проведення, до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів;
- реформування Збройних Сил України з метою досягнення оперативної і технічної сумісності зі збройними силами держав-членів НАТО;
- удосконалення системи мобілізаційної підготовки та мобілізації, у тому числі забезпечення створення необхідної кількості підготовленого військового резерву;
- збереження в умовах збройного протистояння та реальної загрози агресії змішаного принципу комплектування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань з поступовим збільшенням кількості військовослужбовців за контрактом у складі бойових військових частин. Комплектування небойових військових частин та посад, що не є визначальними у забезпеченні боєздатності у бойових військових частинах, здійснюватиметься переважно військовослужбовцями строкової служби та призваними на військову службу за призовом під час мобілізації (у випадку прийняття рішення про мобілізацію);
- дотримання принципу незалучення військовослужбовців строкової служби до участі у бойових діях;
- забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, учасників антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях та членів їхніх сімей.

Усі ці наведені вище заходи безпосередньо стосуються тих аспектів реформування сектору безпеки і оборони України, які пов'язані у тій чи іншій мірі з реалізацією та забезпеченням адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні.

На сьогоднішній день доктринальні розробки вчених з приводу правового статусу військовослужбовців можна узагальнити таким чином, що правовий статус військовослужбовців включає у себе декілька видів статусів, які характеризуються як різним наповненням, різними варіаціями елементів правового статусу, так і різними можливостями під час військової служби та реалізації адміністративних правовідносин. Йдеться про те, що правовий статус військовослужбовців може проявлятися у таких видах як:

- загальногромадянський статус (конституційні права та свободи);
- державний статус (права та обов'язки, що розповсюджуються на державних службовців у цілому. Такий підхід має місце з огляду на те, що відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних з обороною України, її незалежності та територіальної цілісності);
- загальний статус військовослужбовців (права, обов'язки, обмеження, заборони, що стосуються усіх військовослужбовців військ);
- відомчий статус військовослужбовців (права, обов'язки, обмеження, заборони, що визначаються згідно з напрямом діяльності військовослужбовця);
- посадовий статус військовослужбовця (права та обов'язки, що покладаються на військовослужбовця згідно з тією посадою, яку він займає);
- спеціальний статус військовослужбовців (додаткові права та обов'язки, що накладаються на військовослужбовця тимчасово та у деяких випадках. Наприклад, застосування зброї, сили; вимоги, що пред'являються до військовослужбовця під час несення ним бойового чергування ті ін.) [31].

Однак серед зазначених видів правових статусів військовослужбовців відсутній їхній адміністративно-правовий статус, що дає змогу говорити про неповнність та невсебічність дослідження зазначеної правової категорії.

Перед тим як дати змістовну характеристику адміністративно-правового статусу військовослужбовця як виду загального правового статусу, слід вказати на те, що останній, у свою чергу, є видом соціального статусу. Якщо говорити достатньо просто, то під соціальним статусом можна узагальнено розуміти реальне становище (положення) особи у суспільстві, детерміноване різними групами соціальних норм. Найбільша кількість досліджень соціального статусу у чистому вигляді має місце у соціологічній літературі.

Так, Ю. М. Резник зазначає, що соціальний статус характеризує місце (положення) особистості у системі соціальних відносин (групи, організації тощо) у відповідності з її рангом (нижче-вище) або конкретними правами чи обов'язками. При цьому автором вказується на те, що кожна людина може мати велику кількість різних соціальних статусів (йдеться про так званий статусний набір), один з яких може вважатися найголовнішим та таким, що визначає образ та стиль життя особистості, інші статуси будуть за таких умов другорядними. Соціальний статус реалізується, як правило, у системі соціальних ролей як динамічних складових статусу. У залежності від життєвої ситуації носія статуси виокремлюються на приписані, тобто передбачені зовнішніми обставинами та такими, що не контролюються особистістю та статуси, що досягаються особистістю, тобто є результатом її вільного вибору та власних зусиль [32, с. 210–211].

У нашому випадку ми говоримо про місце військовослужбовця у суспільстві, при цьому престиж його соціального статусу визначається не автоматично, а у першу чергу залежить від реалізації його адміністративно-правового статусу. До речі, можна звернути увагу на те, що соціальний статус військовослужбовця може теж бути або приписаним (наприклад, коли йдеться про призов військовослужбовця на строкову службу), або

досягнутим самотійно, коли особа за власним бажанням укладає контракт на проходження військової служби, робить свою військову кар'єру. Крім того, у людини, яка є військовослужбовцем, у структурі соціального статусу буде домінувати саме військова складова, оскільки у будь-якому випадку саме вона буде визначати образ та стиль життя, набір ціннісних орієнтирів, навіть стиль мислення. При цьому варто не забувати про те, що військова сфера, будучи детально врегульованою нормами права, передбачає доволі розвинену й розгалужену систему інших соціальних регуляторів (норми моралі, військові звичаї та традиції тощо). Всі вони суттєвим чином впливають на соціальний статус військовослужбовця, визначають його специфіку, повинні відбиватись й на його адміністративно-правовому статусі.

У зв'язку з викладеним, можна констатувати те, що соціальний статус військовослужбовця та його правовий, у тому числі й адміністративно-правовий статус суттєвим чином взаємопов'язані та впливають один на одного. Первинний вплив, безперечно, має соціальний статус, який визначає значущість служби військовослужбовця у житті суспільства. Особливо така значущість багатократно збільшується, коли суспільство знаходиться в екстраординарних умовах, в умовах небезпеки, зовнішньої агресії, збройного конфлікту. У такій ситуації соціальна значущість військовослужбовців, їхньої служби багаторазово підвищується. З іншого боку, якщо військовослужбовці будуть мати низький рівень забезпечення їхнього адміністративно-правового статусу, то це неодмінно відіб'ється на їхньому соціальному статусі. Саме у зв'язку з цим, до питання соціального статусу та правового, у тому числі й адміністративно-правового статусу військовослужбовців варто підходити комплексно, ураховуючи всі їхні аспекти (суто соціальні і правові та їхнє комплексне поєднання).

Під час дослідження адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні в умовах правового режиму воєнного стану (якому цілеспрямовано буде присвячено підрозділ 2.3), питання визначення

адміністративно-правового статусу військовослужбовців у мирний час (в умовах повсякденної життєдіяльності як суспільства в цілому, так і сектору безпеки і оборони України) займає провідне та визначальне місце, адже від всебічності та правильності його визначення багато в чому залежить можливість військовослужбовців не тільки реалізовувати свої права та виконувати покладені на них обов'язки, а й здатність захищати та поновлювати свої права у випадку їх порушення як суб'єктів адміністративних правовідносин у військовій сфері. Крім того, це дозволить також й відзначити чим відрізняється адміністративно-правовий статус військовослужбовців у мирний час від адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Сучасна українська правова доктрина, а також нормативно-правова база не містить однозначної відповіді на те, що є адміністративно-правовим статусом військовослужбовців. Це стосується як невизначеності елементів, які входять до цієї категорії, так і загального уявлення про специфіку та характерні риси адміністративно-правового статусу (зокрема, його відмінності, наприклад, від загальноправового статусу або конституційно-правового статусу).

Є. В. Курінний у межах аналізу змісту правового статусу людини в Україні, констатує, що за основу необхідно брати розповсюджену у багатьох державах сучасного світу (країнах Європейського Союзу), ліберальну модель, яка запроваджується в постсоціалістичних державах, цінність якої полягає в забезпеченні вільного розвитку особистості, закріпленні широкого спектру соціально-економічних прав та прав у сфері культури [33, с. 135]. У цілому погоджуючись з означенням, зауважимо, що у нашому випадку використання ліберальної моделі є не зовсім слушним, адже йдеться про правовий статус військовослужбовців – осіб, що проходять державну службу особливого характеру, тому про вільний розвиток та широкий спектр прав у цьому разі говорити не зовсім коректно. При цьому, враховуючи те, що коли ми говоримо саме про адміністративно-правовий статус

військовослужбовців, то розуміємо їх не як пересічних громадян, а як представників держави, на яких покладається виконання важливих державних функцій.

Саме тому Я. А. Лисак, досліджуючи адміністративно-правове забезпечення виконання службових обов'язків військовослужбовцями України за кордоном (на прикладі діяльності з забезпечення миру та безпеки підрозділів), під **правовим статусом** військовослужбовців під час виконання ними службових обов'язків на території іншої держави розуміє сукупність прав та гарантованих свобод, обов'язків та відповідальності військовослужбовців при виконанні ними службових обов'язків під час тимчасового перебування підрозділів Збройних Сил України на території інших держав, які направлені та перебувають на території цих держав на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України [34, с. 5].

Зрозуміло, що коли йдеться про виконання відповідних завдань, у тому числі на території іншої держави, то статус таких військовослужбовців урегульовується законодавством України, приписами міжнародно-правових договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також законодавством відповідних держав, де перебувають військовослужбовці. Незважаючи на доволі велику кількість правових норм, що регулюють діяльність таких військовослужбовців з виконання відповідних задач, їхній статус переважно є адміністративно-правовим.

У свою чергу, М. В. Артамонов, досліджуючи правовий статус військовослужбовців, зазначає, що військовослужбовці наділені спеціальним правовим статусом, до якого входять загальний правовий статус громадянина, спеціальний правовий статус, що проявляється у сукупності прав та обов'язків та особливий правовий статус, що знаходить своє відбиття у комплексі специфічних рис, що характеризують становище окремих категорій військовослужбовців та одноосібний правовий статус, що характеризується особливостями правового положення кожного окремого

військовослужбовця [35, с. 14]. У цьому визначенні вказується на те, що військовослужбовець не тільки виконує різні завдання у межах сектору безпеки і оборони, але й виступає як такий соціальний суб'єкт, що виконує різну соціальну роль.

Б. М. Ринажевський, який провів спеціальне дослідження, присвячене правовому статусу Військової служби правопорядку, під адміністративно-правовим статусом військової служби правопорядку Збройних Сил України розуміє її правове становище як суб'єкта адміністративного права і характеризується сукупністю прав, обов'язків, завдань і гарантій діяльності і відповідальності у сфері забезпечення законності, правопорядку і військової дисципліни та захисту конституційних прав військовослужбовців [36, с. 7–8]. Фактично адміністративно-правовий статус цієї служби суттєвим чином впливає на розуміння адміністративно-правового статусу військовослужбовців, що проходять службу в її підрозділах.

Крім того, вчені-адміністративісти, зокрема, В. Б. Авер'янов вважали, що зміст адміністративно-правового статусу фізичної особи становлять права та обов'язки, що закріплені нормами адміністративного права, реалізація яких забезпечується відповідними гарантіями, а основою цього статусу є адміністративна правоздатність – здатність мати права та виконувати обов'язки адміністративно-правового характеру [37, с. 198].

З цього приводу слід вказати на те, що більш вузького підходу додержується М. В. Вітрук, пропонуючи під адміністративно-правовим статусом розуміти лише сукупність прав, свобод та законних інтересів [38, с. 147], що свідчить про те, що вчений не відносить до цієї категорії адміністративну правосуб'єктність, а В. І. Новосолов, навпаки, окрім прав та обов'язків, відносить також до адміністративно-правового статусу не тільки адміністративну правосуб'єктність, а ще й право-обов'язки [39, с. 87]. Наведені визначення більш стосуються елементної складової категорії адміністративно-правового статусу, відносячи до неї окремі елементи правового статусу, або, навпаки, заперечуючи їх входження до

адміністративно-правового статусу, що не надає зрозумілого уявлення про його специфіку.

Що стосується підходу, відповідно до якого до структури адміністративно-правового статусу входять право-обов'язки, слід погодитися, оскільки чинне військове законодавство, вказуючи доволі часто на відповідні права, якими може користуватися у своїй службовій діяльності військовослужбовець, конструює їх так, що фактично вони виступають як службові обов'язки, за невиконання яких передбачено конкретний вид та міру юридичної відповідальності. Наприклад, згідно з абзацом четвертим ст. 22 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, військовослужбовці мають право застосовувати спеціальні засоби, засоби фізичного впливу та зброю особисто або у складі підрозділу для відбиття нападу на об'єкти, що охороняються військовослужбовцями, а також для звільнення цих об'єктів у разі захоплення. Зрозумілим є те, що за не реалізацію цього положення може наставати юридична відповідальність, аж до кримінальної.

Також, як приклад, можна навести положення п. 5 ст. 7 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», відповідно до яких, військовослужбовцям Служби правопорядку під час виконання покладених на них завдань надається право затримувати осіб у військовій формі одягу, які мають виражені ознаки психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для оточуючих, з негайним повідомлення лікувального закладу або командирів (начальників) військовослужбовців для вирішення питання щодо їх негайного огляду у відповідних лікувальних закладах. Очевидним є те, що наведене не може розглядатися як міра можливої поведінки військовослужбовців Служби правопорядку, а натомість виключно як мірна необхідної їхньої поведінки.

Намагання виокремити специфіку адміністративно-правового статусу та його відмінність від іншого виду правового статусу простежується у наукових обґрунтуваннях О. М. Гуміна та Є. В. Пряхіна, які зазначають, що до адміністративно-правового статусу необхідно відносити права та

обов'язки, що передбачені нормами адміністративного права, але не всі, що закріплені в законодавстві, а лише ті, що реалізуються у взаємовідносинах з органами публічної влади [39, с. 36]. Проте у цьому випадку вчені ведуть мову у першу чергу про адміністративно-правовий статус людини та громадянина, який і знаходить свій прояв у межах взаємодії з органами державної влади чи місцевого самоврядування. К. В. Степаненко, навпаки, визначає, що зміст адміністративно-правового статусу становить комплекс прав та обов'язків, що закріплені нормами *конституційного та адміністративного права* [40, с. 197] (курсив – В. К.). Безперечно, норми конституційного права у межах регламентації правовідносин будь-якого типу відіграють фундаментальну роль, проте окремо вказувати на їхню наявність у контексті адміністративно-правового статусу не варто, оскільки це і так витікає зі специфіки таких правових норм.

Російські вчені під адміністративно-правовим статусом військовослужбовців розуміють сукупність їх прав та обов'язків, повноважень, що надаються чинним законодавством для виконання службово-бойових завдань, спеціальні обов'язки, додаткові права, гарантії особистої безпеки та безпеки членів сім'ї військовослужбовця, гарантії правового та соціального захисту у зв'язку з виконанням спеціальних обов'язків, державний нагляд за діяльністю, підвищений рівень відповідальності за правопорушення, що допущені при виконанні спеціальних обов'язків [41, с. 20]. Фактично, наведені вчені об'єднали у структурі правового статусу навіть ті елементи, які апріорі не можуть належати до його структури. Наприклад, державний нагляд за діяльністю військовослужбовців не може бути включено до структури адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Адже, він є самостійним явищем та окремим видом діяльності відповідних органів державної влади.

Загальне визначення адміністративно-правового статусу громадянина надає Н. М. Конін, розглядаючи цю категорію як сукупність прав, свобод та обов'язків громадянина, що регулюються нормами адміністративного права

та реалізуються в адміністративно-правових відносинах [42, с. 50]. Сучасна навчальна література з адміністративного права внесла деякі коригування у визначення адміністративно-правового статусу, але, на наш погляд, все одно визначення адміністративно-правового статусу громадянина позбавлене конкретики. Наприклад, російські спеціалісти у галузі адміністративного права пропонують розуміти під адміністративно-правовим статусом громадянина комплекс прав та обов'язків, що закріплено нормами адміністративного права, а також гарантії реалізації таких прав та обов'язків (охорона законом та механізм захисту органами держави та місцевого самоврядування), який структурно складається із адміністративної правосуб'єктності та комплексу прав та обов'язків у сфері державного управління [43, с. 53]. Окрема категорія фахівців з адміністративного права вважає, що під адміністративно-правовим статусом громадянина необхідно розуміти складну політико-правову категорію, що передбачає сукупність різноманітних зв'язків і відносин між державою та громадянином, які урегульовано нормами права та включає до своєї структури адміністративну правоздатність і дієздатність, громадянство, права, свободи та обов'язки громадян, гарантії (механізм) реалізації прав та обов'язків, відповідальність громадян перед державою [44, с. 10].

А. М. Синиця вважає, що адміністративно-правовий статус військовослужбовців доцільно визначати як закріплене нормами адміністративного права становище військовослужбовця у взаємовідносинах з командирами (начальниками), а також органами військового управління, їх посадовими особами, яке характеризується принципами безумовного підпорядкування, єдиноначальності та обов'язковості у визначених законодавством випадках, та специфічним порядком притягнення до юридичної відповідальності [45]. Слід звернути увагу на те, що цей науковець відходить від вказівки у визначенні структурних елементів (права, обов'язки), а натомість акцентує увагу на принципах взаємодії, а також зазначає, що цей статус будується на взаємодії конкретного

військовослужбовця та його командирів (начальників) та інших суб'єктів військового управління. Такий підхід відбиває специфіку вказаного виду правового статусу військовослужбовців в Україні. У зв'язку з цим, до специфічних особливостей адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні можна віднести те, що військовослужбовці перебувають у системі військового управління з усіма специфічними його особливостями.

На наш погляд, визначення адміністративно-правового статусу військовослужбовців повинно обов'язково відображати їх підпорядкування іншим суб'єктам військового управління. Адже в умовах «нерівності правового статусу суб'єктів правовідносин (управлінських відносин) використовується метод субординації (підпорядкування)» [46, с. 50].

Дещо схожого визначення дотримуються й інші науковці, зазначаючи, що адміністративно-правовий статус військовослужбовця є важливим чинником визначення обсягу і змісту прав, свобод, обов'язків і законних інтересів, які є ядром такого статусу та являє собою закріплене нормами адміністративного права положення військовослужбовця у взаємовідносинах з командирами (начальниками), а також органами виконавчої влади, їх посадовими та службовими особами, яке характеризується принципами безумовності підпорядкування, єдиноначальності та обов'язковості у визначених законодавством випадках, а також специфічним порядком притягнення до юридичної відповідальності [47, с. 56]. Одразу оговоримо те, що ми не є прихильниками при визначенні адміністративно-правового статусу військовослужбовця використовувати категорію «свободи військовослужбовця», адже термін «свободи» є конституційно-правовою категорією і може розглядатися як складова не адміністративно-правового, а конституційно-правового статусу особи. Навіть деякі вчені, розглядаючи як окремий елемент адміністративно-правового статусу військовослужбовця свободи військовослужбовця, зазначають, що вони (свободи) являють собою саме *конституційні* (курсив – В. К.) можливості військовослужбовців

особистого чи політичного характеру, які реалізуються тільки у випадку відсутності державного втручання та характеризуються високим ступенем обмеження [47, с. 63].

З огляду на це, такі конституційні можливості військовослужбовця не впливають безпосередньо на обсяг та сутність адміністративно-правового статусу військовослужбовця, тому їх розгляд у цьому аспекті вбачається не доцільним. Зауважимо, що встановлення елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців буде ретельно нами проведено у підрозділі 1.3. дисертаційного дослідження.

Аналізуючи наведені вище визначення адміністративно-правового статусу військовослужбовців, звернемо увагу на те, що у першому випадку вказується на взаємовідносини з органами державного управління, а у другому – з органами виконавчої влади. У цьому разі, як перше, так і друге визначення статусу вбачається нам не повним, ураховуючи те, що військовослужбовці, проходячи військову службу у Збройних Силах та інших військових формуваннях взаємодіють як з органами військового управління, юрисдикція яких поширюється на всю територію України (наприклад, Генеральний штаб Збройних Сил України, Головне управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України ін.), юрисдикція яких поширюється на територією однієї або кількох областей, м. Києва (наприклад, Управління оперативних командувань, обласні військові комісаріати, Київський міський військовий комісаріат та ін.) та юрисдикція яких поширюється на територію одного або кількох районів областей, міст обласного значення (міські військові комісаріати, районні військові комісаріати та ін.), так і з центральними органами виконавчої влади (наприклад, Міністерство оборони України може розглядатися як центральний орган виконавчої влади та орган військового управління). Для того, щоб визначення адміністративно-правового статусу військовослужбовців не мало однобічного характеру, необхідно вказувати на

його взаємодію як з органами військового управління, так і з органами державної виконавчої влади.

До речі, при визначенні адміністративно-правового статусу на взаємодію особи лише з органами виконавчої влади вказує Д. Н. Бахрах, зазначаючи при цьому, що адміністративно-правовий статус є правовим положенням особи у її взаємовідносинах з суб'єктами виконавчої влади, що врегульоване нормами державного та адміністративного права [48, с. 61]. Якщо брати наведене визначення за основу при конструюванні адміністративно-правового статусу військовослужбовця, воно, по-перше, не буде відбивати всієї повноти специфіки взаємодії військовослужбовця з органами влади (адже у цьому визначенні не відбито управлінського аспекту), а, по-друге, адміністративно-правовий статус, будучи галузевим статусом, регулюється безпосередньо адміністративно-правовими нормами. Конституційне право у цьому разі не покликано впливати та регулювати адміністративно-правовий статус, адже воно переважно спрямовано на забезпечення конституційно-правового (загального) статусу особи.

Управлінський аспект, що на нашу думку, є більш доречним та вагомим при визначенні адміністративно-правового статусу, що простежується у наукових поглядах Ю. О. Тихомирова, який визначає адміністративно-правовий статус як встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами обов'язки і відповідальність громадянина, що покликані забезпечувати його участь в управлінні державою та задоволення публічних, а також приватних інтересів завдяки діяльності державних органів [49, с. 281]. З цим визначенням можна погодитися лише частково, адже до структури адміністративно-правового статусу не включаються права громадянина. З цього приводу виникає закономірне питання про те, чи можна брати участь в управлінні державними справами та задовольняти відповідні інтереси не реалізуючи суб'єктивні права, а лише реалізуючи обов'язки. Крім того, слід звернути увагу на те, що адміністративно-правовий статус громадянина, на думку автора, встановлюється тільки законами й іншими

нормативно-правовими актами. Проте основи такого статусу встановлюються саме в Конституції, на яку автор взагалі не вказує. У зв'язку з цим, у визначенні адміністративно-правового статусу слід вказувати на те, що він встановлюється саме Конституцією та законами України, а деталізується на рівні підзаконних нормативно-правових актів (наприклад, наказами Міністерства оборони України).

В. М. Антошин адміністративно-правовий статус військового комісара характеризує як поняття, зміст якого завжди виражається у сукупності нормативно визначених обов'язків та прав, службовій правосуб'єктності, компетенції та юридичній відповідальності за невиконання чи неналежне виконання своїх повноважень у відповідній сфері [50, с. 4]. Як видно, цей автор не вказує ті джерела права, у межах яких фіксується адміністративно-правовий статус військовослужбовців, обмежуючись вказівкою, що він є нормативно визначеним. Проте стосовно конкретних військовослужбовців їхній адміністративно-правовий статус може бути й індивідуально визначеним, наприклад, у межах наказу про розподіл обов'язків. У той же час, основи такого статусу можуть дійсно встановлюватися лише нормативно.

Особливості адміністративно-правового статусу військовослужбовця зумовлені, перш за все, предметом галузі адміністративного права та специфікою адміністративно-правових відносин, учасником яких є військовослужбовець та передусім органи військового управління. З цього приводу доречним є визначення адміністративно-правового статусу військовослужбовця, яке наводить А. О. Буличов, зазначаючи, що особливість їх правового становища у цьому випадку полягає в тому, що вони в адміністративно-військових відносинах постають не як приватні особи, які реалізують свої загальногромадянські права, інтереси й обов'язки у сфері державного управління, а як публічні особи, які реалізують свої права та обов'язки, передбачені їх військово-посадовим становищем, відповідно до

функцій і завдань державних органів, у яких вони проходять службу [51, с. 149].

Таким чином, якщо ми говоримо про те, що адміністративно-правовий статус військовослужбовців встановлюється на підставі норм права, то зрозуміло, що йдеться передусім про адміністративно-правові норми з майже монопольним використанням імперативного методу правового регулювання.

У ході дослідження адміністративно-правового статусу вчені присвячують свою увагу питанням класифікації цього статусу, оскільки класифікація дозволяє охарактеризувати такий статус більш розгорнуто. Так, наприклад, А. В. Каляшин, досліджуючи адміністративно-правовий статус співробітника кримінально-виконавчої системи, класифікував такий статус на види за двома підставами: залежно від приналежності такого співробітника до групи індивідуальних суб'єктів адміністративного права, а також, виходячи з правового статусу співробітника та умов проходження служби в її установах або в органах, що входять до системи правоохоронних органів. За першою підставою вчений розподілив такий статус на загальний адміністративно-правовий статус, службовий, який відбиває особливості у сфері державного управління та індивідуальний, який конкретизує правовий стан індивідуального суб'єкта права у сфері державного управління. За другою підставою вчений виокремив основний адміністративно-правовий статус, який передбачено законодавством для всіх державних службовців, загально службовий, яким наділяються співробітники різних відомств, що виконують правоохоронні функції та спеціальний, що обумовлений специфікою службової діяльності, посадою, яку займає співробітник та поділяється на професійний, яким наділено всіх співробітників, посадовий, що виникає у співробітників у зв'язку із заміщенням посади та особливий, який виникає у зв'язку з настанням особливих та надзвичайних ситуацій [52, с. 8]. Цікавим на наш погляд є відокремлення у межах адміністративно-правового статусу таких видів статусів як кадрово-правовий статус,

фінасово-правовий статус та матеріально-правовий статус, які наводить В. М. Галуцько [53, с. 145].

Слід вказати на те, що наведені вище критерії класифікації адміністративно-правових статусів у цілому може бути застосовано й до військовослужбовців.

Також, характеризуючи адміністративно-правовий статус військовослужбовців варто виокремити його функції, виявлення яких надасть змогу встановити роль та місце адміністративно-правового статусу військовослужбовців у механізмі адміністративно-правового регулювання.

Під час вивчення спеціальної наукової літератури, що присвячена питанням адміністративно-правового статусу військовослужбовців, нам вбачається необхідним виокремити гарантуючу функцію адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Це пов'язано із тим, що питання гарантування статусу військовослужбовців обговорюється у наукових колах, при проведенні відповідних заходів як державними органами влади, так і органами військового управління, що присвячені військовій тематиці, висвітлюються у проєктах законодавчих актів, які спрямовані на врегулювання адміністративно-правових відносин у військовій сфері. І саме для того, щоб при ухваленні нормативно-правових актів, правові приписи не залишалися пустим гаслом та не існували лише на папері, гарантуюча функція адміністративно-правового статусу військовослужбовців повинна відображати ідеальну модель демократичної, соціальної та правової держави, яка підіймає престиж військової служби, боєготовність та боєздатність військ, мотивує до перемоги під час війни чи збройного конфлікту, зміцнює стан соціальної та правової захищеності військовослужбовців та їх моральний дух.

У цьому разі гарантуюча функція виконує обслуговуючий характер всього адміністративно-правового статусу військовослужбовця, кожного його елементу та спрямована на забезпечення та збереження недоторканості особи військовослужбовця як суб'єкта, на який покладаються особливі

конституційні завдання, визначення його особливого місця у системі адміністративно-правового регулювання військової сфери.

У цьому контексті необхідно розуміти, що збройні сили – це складова частина будь-якої сучасної демократичної держави та розвинутого суспільства. Здійснюючи функції у сфері оборони та національної безпеки, збройним силам відведена ключова роль у забезпеченні безпекового середовища, яка дозволяє всім громадянам користуватися всіма невід’ємними правами та свободами. Під час виконання своїх обов’язків, військовослужбовці як представники держави, зобов’язані поважати права людини. Проте виконувати це вони будуть як у гарнізоні, так і в бойових умовах лише у тому разі, якщо їх власні права буде захищено та гарантовано [54, с. 11]. Зазначене підтверджує, що гарантуюча функція адміністративно-правового статусу військовослужбовця притаманна лише демократичній, соціальній та правовій державі, яка покладає на себе зобов’язання перед військовослужбовцями за:

- збереження честі та гідності військовослужбовця;
- підвищення престижу військової служби;
- встановлення обмежень прав військовослужбовця, які є необхідними та обґрунтованими лише на певний проміжок часу;
- забезпечення механізму реалізації права на відмову від проходження військової служби за наявності обґрунтованих релігійних причин;
- забезпечення механізму подання скарг військовослужбовцями, які зацікавлені у зупиненні зловживань в ієрархічній структурі підпорядкування збройних сил та військового управління на рівні створення окремих інстанцій для отримання, розгляду скарг та надання вмотивованих відповідей на них та надання таким інституціям відповідних владних повноважень;
- забезпечення доступної та дієвої військової юстиції шляхом **поновлення** інституту військових судів та надання можливості звернення до них військовослужбовців, а також урегулювання механізму можливості

звернення до Конституційного Суду України та надання пріоритету розгляду звернень, що надходять від військовослужбовців;

- пріоритетність забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовця з огляду на воєнно-політичну обстановку та важливі конституційні завдання, що поставлені перед організаціями сектору безпеки і оборони України.

Гарантуюча функція адміністративно-правового статусу військовослужбовця повинна також бути спрямованою на забезпечення їх соціальних потреб. У контексті реалізації гарантуючої функції адміністративно-правового статусу військовослужбовців можна говорити про ті напрями діяльності держави в цілому та органів військового управління, які спрямовані на створення умов для безперешкодного здійснення військовослужбовцями своїх прав, якими вони наділені при проходженні військової служби. У свою чергу, будучи належним чином забезпеченим та гарантованим, адміністративно-правовий статус військовослужбовців передбачає належне гарантування держави від будь-яких воєнних загроз, створення необхідних передумов для захисту суверенітету, територіальної цілісності нашої держави.

Крім того, така гарантуюча функція адміністративно-правового статусу військовослужбовців виступає певним орієнтиром та запорукою для додержання Конституції та законів України, військової присяги, неухильного виконання вимог військових статутів, законних наказів командирів (начальників), зберігання державної та військової таємниці, спрямовує військовослужбовців на правомірну поведінку, на бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил у суспільстві, військового етикету та ін. Сьогодні військове законодавство, як ніколи в історії незалежної України, підпадає під реформаторські процеси. Інтеграційний напрям України до НАТО вимагає приведення у відповідність до стандартів НАТО та ЄС всього сектору безпеки та оборони й особливо Збройних Сил України. Для більш інтенсивного та ефективного руху України

до ЄС в плані імплементації Угоди про Асоціацію та співпраці з ЄС парламентом України планується кожного тижня розглядати по декілька законопроектів, що стосуються питання реформування Збройних Сил України, сектору безпеки та оборони [55].

У цьому контексті бажано, щоб законотворча діяльність парламенту була виваженою та послідовною, адже питання військової сфери для держави завжди знаходяться на пріоритетному місці, адже сили сектору безпеки і оборони за функціональним призначенням спрямовані на захист національних інтересів від загроз. У ході подальшого нашого дослідження буде вказано на наявність неузгодженостей між різними нормативно-правовими актами, які встановлюють адміністративно-правовий статус військовослужбовців.

У зв'язку з цим, при реформуванні сектору безпеки і оборони України в цілому та удосконаленні адміністративно-правового статусу військовослужбовців, зокрема, варто уникати зайвої поспішності при ухваленні нормативно-правових актів. Це пов'язано з тим, що необґрунтоване реформування може призвести до дестабілізації та незбалансованості військового законодавства.

Також слід урахувати те, що належно забезпечений адміністративно-правовий статус військовослужбовців виступає як модель, що задає необхідний тон відповідним напрямам реформування. У зв'язку з цим, у контексті адміністративно-правового статусу військовослужбовців можна вбачати те, що він виконує своєрідну орієнтаційну функцію. Так, у сучасних умовах розвитку Української державності аксіоматично можна розглядати тезу про те, що «реформування армії в умовах ведення бойових дій є надзвичайно складним завданням, особливо зважаючи на амбітну ціль: перейти на стандарти НАТО до 2020 року» [56].

Похідною від орієнтаційної функції адміністративно-правового статусу військовослужбовця, але все ж таки із елементами самостійного характеру вважаємо доречним виокремити виховну функцію. Взагалі ця функція

притаманна як державі («держава сприяє підвищенню правової культури та свідомості політичних діячів, державних службовців, населення, підтримує відповідний культурний рівень суспільства, зберігає культурну спадщину [57, с. 39]»), так і праву («право сприяє підвищенню правової культури та правосвідомості політичних діячів, державних службовців, населення» [58, с. 15]). Виховна функція адміністративно-правового статусу військовослужбовця полягає у вихованні високих бойових і морально-психологічних якостей військовослужбовців, яке ґрунтується на національно-історичних традиціях Збройних Сил України, патріотизмі, свідомому ставленні до виконання військового обов'язку, вірності військовій присязі. На реалізацію виховної функції посадовими особами органів військового управління для зміцнення військової дисципліни застосовуються заохочення до військовослужбовців, які мають свою специфіку правового регулювання. Військове законодавство надає владні повноваження командирам військових частин та зобов'язує їх застосовувати заохочення до підлеглих військовослужбовців або клопотати перед старшим командиром про заохочення військовослужбовця за старанність, розумну ініціативу та сумлінне виконання військових обов'язків, що реалізуються у межах адміністративно-правового статусу військовослужбовця. Виховна функція також проявляється й у тому, що старший командир (начальник) крім застосування заохочення також може у разі наявних на це причин в установленому порядку застосовувати й стягнення (наприклад, посадове пониження), яке також здійснює вплив на виховання військовослужбовця і якщо військовослужбовець змінив своє ставлення до виконання військового обов'язку у позитивному напрямі, вважається, що стягнення відіграло свою виховну роль та може бути зняте з підлеглого військовослужбовця.

Таким чином, можемо відзначити, що виховна функція адміністративно-правового статусу військовослужбовців – це напрям діяльності широкого кола суб'єктів військового управління, спрямований на створення відповідних умов для того, щоб поведінка військовослужбовця

відповідала тим вимогам адміністративно-правових норм, які встановлюють права та обов'язки військовослужбовців та сприяла б підвищенню військової дисципліни та правопорядку.

Серед функцій, які виконує адміністративно-правовий статус військовослужбовців також доречно виділити обмежувальну функцію. Суть реалізації цієї функції полягає у тому, що особа, починаючи проходити військову службу, набуває адміністративно-правового статусу, який передбачає наявність обґрунтованих обмежень деяких особистих (наприклад, право на свободу пересування) та політичних прав (приміром, право на об'єднання у політичні партії). Варто вказати на те, що адміністративно-правовий статус як модель, що передбачає наявність таких обмежень, сприяє належній реалізації відповідних військово-службових прав та обов'язків. І, навпаки, у разі не встановлення таких обмежень, то безмежна реалізація деяких прав нівелювала б соціальне призначення військової служби, внесло б дисбаланс у систему співвідношення прав та обов'язків військовослужбовців.

Отже, адміністративно-правовий статус військовослужбовців є складною правовою категорією, що відбиває особливості становища військовослужбовця у системі військового управління та спрямована на виконання цілої низки важливих з точки зору організації та функціонування сил сектору безпеки та оборони України функцій.

1.3 Елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців

У межах попереднього підрозділу цього дисертаційного дослідження було з'ясовано те, що адміністративно-правовий статус військовослужбовців є складною правовою категорією та важливою юридичною конструкцією. У зв'язку з цим, постає питання про ті складові елементи, які наповнюють таку конструкцію [59, с. 93]. Питання визначення елементів правового статусу людини, громадянина або окремих категорій фізичних осіб (дітей, жінок, осіб

з обмеженими можливостями, пенсіонерів, іноземців, національних меншин та ін.), юридичних осіб завжди привертали увагу вчених. І найбільш вагомим дискусійним моментом у цьому разі залишається питання про приналежність окремих елементів до категорії правового статусу, які, за поглядами одних вчених, повинні входити до структури правового статусу, а за поглядами інших – ні.

При цьому те, що ядром адміністративно-правового статусу є права та обов'язки – істина, яка не потребує доведення, а з такими елементами як свободи, законні інтереси, службова правосуб'єктність, адміністративна правоздатність, громадянство, посадові завдання, правозастосування, функції, цілі, порядок формування, нормативно-визначений порядок створення, форми діяльності, процедури діяльності, порядок посадових взаємовідносин (підпорядкованість), юридична відповідальність та ін., вчені-правознавці на разі не знаходять однозначної відповіді чи належать вони до структурних елементів адміністративно-правового статусу.

До речі, сучасна правова доктрина почала наповнюватися пропозиціями вчених про те, що до адміністративно-правового статусу слід відносити обмеження та заборони (В. І. Кириленко). Це питання також є доволі дискусійним та потребує ретельного осмислення щодо віднесення цих елементів до структури адміністративно-правового статусу взагалі, та до адміністративно-правового статусу військовослужбовців зокрема.

Не ставлячи перед собою за мету дослідження елементів загального правового статусу, вважаємо доцільним одразу розглядати елементи адміністративно-правового статусу, на основі яких встановити та аргументувати власну думку щодо елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Проведений нами аналіз наукових здобутків, що присвячено виокремленню елементів адміністративно-правового статусу, дав змогу говорити про існування вузького, класичного та розширеного підходів до визначення елементів адміністративно-правового статусу.

Вузький підхід до визначення елементів адміністративно-правового статусу характеризується включенням лише базових елементів, без яких не може існувати будь-який правовий статус. Зокрема, вузького підходу дотримуються І. П. Голосніченко, зазначаючи, що зміст адміністративно-правового статусу становлять комплекс прав та обов'язків особи, що закріплено нормами адміністративного права [60, с. 198]. У свою чергу, О. В. Мещерякова, дотримуючись такого ж підходу, зазначає, що до структурних елементів адміністративно-правового статусу належать права та обов'язки, які становлять серцевину правового статусу, а тому є його обов'язковими елементами [61, с. 610]. М. А. Бояринцева також дотримується таких само наукових поглядів, та відзначає, що адміністративно-правовий статус є встановленою законами та іншими правовими актами сукупністю прав та обов'язків, які гарантують участь в управлінні державними справами і задоволення публічних та особистих інтересів [62, с. 23].

Класичного підходу при виокремленні елементів адміністративно-правового статусу дотримується М. М. Добкін та зазначає про наявність певних застережень й висловлює власні погляди стосовно вузького підходу (лише права та обов'язки) до виокремлення елементів адміністративно-правового статусу, а також щодо передумов виникнення адміністративно-правового статусу.

На його думку, «адміністративно-правовий статус є комплексним явищем, яке складається з декількох складових, які ґрунтуються на правах та обов'язках. Але виділяти лише два компоненти структури адміністративно-правового статусу (права й обов'язки) є неправильним, тому що наявність лише прав та обов'язків не розкриває повністю зміст адміністративно-правового статусу суб'єкта права, який ще й несе відповідальність перед суспільством і державою. Крім того, для здійснення ним своїх законних прав йому надаються державою певні гарантії. Найбільш правильним і повним буде виділення як елементів адміністративно-правового статусу прав,

обов'язків, гарантій і відповідальності суб'єктів права. Передумовою виникнення адміністративно-правового статусу є наявність адміністративної правосуб'єктності, яка свідчить про те, що орган влади є суб'єктом адміністративного права. Адміністративна правосуб'єктність розуміється як здатність мати й здійснювати суб'єктивні права й обов'язки» [63, с. 13].

Одразу відзначимо, що невіднесення адміністративної правосуб'єктності до адміністративно-правового статусу заслуговує на увагу, адже окремі вчені під час своїх досліджень все ж таки включають цю категорію саме до елементів адміністративно-правового статусу та оминають увагою той факт, що адміністративна правосуб'єктність є передумовою його виникнення. М. В. Вітрук також є прихильником класичного підходу та вважає, що до елементів адміністративно-правового статусу належать права, обов'язки та законні інтереси особи [64, с. 12]. У свою чергу А. М. Авторгов, на думку якого елементами адміністративно-правового статусу є нормативно-встановлені права, обов'язки, правосуб'єктність, компетенція, відповідальність є прибічником такого ж підходу [65, с. 11].

До **розширеного** підходу визначення елементів адміністративно-правового статусу слід віднести наукові погляди: 1) А. М. Костюкова, який вважає, що до таких елементів належать правосуб'єктність, посадові завдання, основні функції, права, обов'язки, гарантії, форми діяльності, відповідальність та порядок посадових взаємовідносин (підпорядкованість) [66, с. 22]; 2) В. Малиновського, який зазначає, що основними елементами адміністративно-правового статусу є завдання, цілі, компетенція, відповідальність, порядок формування та процедури діяльності [67, с. 378]; 3) О. Якімова та Д. Овсянка, які вважають, що адміністративно-правовий статус включає в себе компетенцію, правозастосування, юридичну відповідальність та нормативно-визначений порядок створення [68, с. 39]; 4) В. М. Галуньки, на думку якої основу адміністративно-правового статусу становлять засади й адміністративні процедури, завдання, функції,

повноваження (права й обов'язки), засади й провадження дисциплінарної та адміністративної відповідальності [69, с. 145].

Як окремі думки, які ми не відносимо ні до вузького, ні до класичного, ні до розширеного підходів, можна навести бачення окремих науковців про те, що до елементів адміністративно-правового статусу належать функції, завдання, компетенції [70, с. 145]. Існує думка вчених про те, що у межах адміністративно-правового статусу слід виокремлювати цільовий блок, до якого належать принципи, мета, завдання, функції; структурно-організаційний блок, до якого входять порядок створення, реорганізації, ліквідації, процедури діяльності, лінійна та функціональна підпорядкованість та компетенційний блок, до змісту якого потрапляють права, обов'язки, відповідальність [71, с. 6]. Прихильниками виокремлення у структурі адміністративно-правового статусу цільового, структурно-організаційного та компетенційного блоку є також Д. Бахрах [70, с. 134], В. Авер'янов [70, с. 294], Ю. Чупріна [72, с. 270].

Також досить неоднозначними з цього приводу нам вбачаються наукові погляди В. В. Гарбузова, який під адміністративно-правовим статусом розуміє категорію адміністративного права, що являє собою нормативно визначену систему прав і обов'язків, які зумовлено завданнями [73, с. 3–4] і в той же час серед структурних елементів адміністративно-правового статусу виокремлює мету, завдання, компетенцію та відповідальність [73, с. 4].

Вважаємо, що, надаючи визначення адміністративно-правового статусу, необхідно урахувати наявність усіх складових елементів. З огляду на віднесення мети, завдань, компетенції та відповідальності до структури адміністративно-правового статусу, саме його визначення, що запропоновано В. В. Гарбузовим, є неповним та не відповідає його структурному «оснащенню».

На наш погляд, такі ж самі підходи (вузький, класичний та розширений) можна екстраполювати при аналізі досліджень, що присвячені адміністративно-правовому статусу військовослужбовців. До прихильників

класичного підходу можна віднести О. І. Шкуропацького, який вважає, що до адміністративно-правового статусу офіцерського складу належать сукупність соціальних прав, свобод та обов'язків, якими наділяються особи офіцерського складу Збройних Сил України у зв'язку з виконанням ними спеціальних функцій з організації, управління, контролю та ухвалення рішень у сфері оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності та пов'язаними з несенням військової служби, високим рівнем обмежень та відповідальності [74, с. 92].

У цілому, погоджуюсь з наведеним вище твердженням, зауважимо лише те, що на наш погляд, не слід відносити до структури адміністративно-правового статусу офіцерського складу лише соціальні права військовослужбовців. Адже військовослужбовці мають також й особисті, економічні, політичні права та права у сфері культури та екології. Тому говорити тільки про соціальні права у межах адміністративно-правового статусу офіцерського складу є занадто однобічним напрямом наповнення адміністративно-правового статусу.

Проте в цілому, наведена позиція спрямована на розгляд офіцерського складу Збройних Сил України як суб'єкта соціального захисту, що й спрямувало вченого до виокремлення саме соціальних прав та зосередження уваги на них. Але, за такою логікою слід говорити не про обов'язки взагалі, а тільки про соціальні обов'язки офіцерського складу. При цьому коли йдеться не про конституційно-правовий, а про адміністративно-правовий статус військовослужбовців, поділ прав на особисті, політичні, соціальні, економічні, культурні, екологічні не повинно висуватися на перший план. Адже, специфікою адміністративно-правового статусу, як уже зазначалося, є те, що він відбиває службове (військово-службове) становище військовослужбовця, а значить передусім йдеться про військово-службові права та обов'язки.

До **розширеного** підходу визначення елементів адміністративно-правового статусу можна навести позицію В. М. Антошина, який вважає, що

до елементів адміністративно-правового статусу військового комісара можливе віднесення таких складових: службова правосуб'єктність, обов'язки та права, компетенція, юридична відповідальність [50, с. 4].

В. І. Кириленко також відходить від вузького та класичного підходу, що простежується у більш розширеному його баченні елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців, яке знаходить свій прояв у тому, що до такого статусу входять особливі права й обов'язки, які встановлюються спеціальними актами законодавства, військовими статутами, наказами, настановами, інструкціями, обмеження політичної діяльності; заборона займатися підприємницькою діяльністю, адміністративна, дисциплінарна та матеріальна відповідальність [75].

Даючи характеристику адміністративно-правовому статусу військовослужбовців, у ньому не варто перераховувати однопорядкові елементи з вказівкою на конкретні їхні прояви. До того ж правовий статус військовослужбовця не може обмежуватися лише заборонаю підприємницької діяльності та обмеження права на вступ до політичних партій. Він передбачає цілу низку обмежень інших конституційних прав, зокрема, права на страйк, на мітинги, походи, демонстрації, право на вільне пересування тощо. Всі ці приклади можна узагальнити та назвати обмеженнями прав військовослужбовців.

Аналіз наведених вище наукових праць дає підстави сформулювати власні погляди стосовно складових елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

По-перше, відзначимо, що ми не є прихильниками відносити до елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців завдання та функції. У цьому разі ми повністю поділяємо підхід В. Вернигори, який позначає, що, «маючи відповідні владні повноваження, військовослужбовець здійснює функції держави і виконує коло державних завдань» [76, с. 308]. Таким чином, завдання та функції військовослужбовців, які проходять військову службу повністю співпадають із завданнями та функціями

Збройних Сил України, які у свою чергу співпадають із функціями та завданнями держави у сфері обороноздатності, національної безпеки, захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості.

На підтвердження цього слугує той факт, що Закон України «Про Збройні Сили України» починається зі статті, що визначає функції Збройних Сил України. Жоден нормативно-правовий акт не містить формулювання «функцій військовослужбовця» або «завдання військовослужбовця» і в цьому не має ніякого сенсу, адже діяльність військовослужбовця спрямована на виконання функцій Збройних Сил, яка, у свою чергу, спрямована на забезпечення воєнної безпеки та збройного захисту держави. Тому, військовослужбовець, при проходженні військової служби та виконанні обов'язків військової служби є представником Збройних Сил, а, отже, і представником держави та знаходиться під захистом держави. Таким чином, вважаємо, що військовослужбовці під час проходження військової служби не мають власних, притаманних тільки їм та відокремлених функції та завдань, що унеможливорює віднесення таких категорій до елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

Крім того, адміністративно-правовий статус військовослужбовця є усталеною категорією, яка не може піддаватися постійним змінам залежно від різноманітних суб'єктивних чинників. Наприклад, на військовослужбовця покладається обов'язок виконувати накази командира (начальника). За допомогою наказів та інших актів військового управління перед військовослужбовцем може бути поставлено ті чи інші завдання, як правило, зумовлені поточною бойовою, навчальною чи іншою ситуацією. Отже, завдання, які ставляться перед військовослужбовцем, є мінливими та можуть постійно змінюватися, при цьому реалізуються вони військовослужбовцем у зв'язку з тим, що на нього покладається, скажімо, такий обов'язок як виконувати накази командира. У той же час, військовослужбовець повинен виконувати лише законні накази. Наприклад, військовослужбовцю може бути на підставі наказу поставлена задача, пов'язана з вирішенням особистих

потреб командира. З огляду на конструкцію адміністративно-правового статусу військовослужбовця, до якого входить обов'язок виконувати лише законні накази, у військовослужбовця з'являється можливість не виконувати ті задачі, що передбачені наведеним вище наказом. З цього можна зробити висновок, що завдання саме військовослужбовця не мають самостійного значення у структурі адміністративно-правового статусу військовослужбовця. До того ж сам адміністративно-правовий статус, будучи доволі сталою правовою конструкцією, виступає як гарантія від незаконного покладання на військовослужбовця тих чи інших протиправних завдань (доручень).

Що стосується функцій військовослужбовців, то вони так само є похідними від функцій, що покладені як на Збройні Сили та інші військові формування в цілому, так і на окремі військові підрозділи. Кім того, функції як основні напрями діяльності військовослужбовців є категорією доволі узагальненою та теоретичною. У зв'язку з цим, включати їх до структури адміністративно-правового статусу жодного сенсу немає. Навпаки, можна говорити про функції самого адміністративно-правового статусу військовослужбовця, про які йшлося у попередньому підрозділі.

Отже, первинним та невід'ємним елементом адміністративно-правового статусу військовослужбовців є їх обов'язки та **права**, що мають характер суб'єктивних. Фахівці у сфері військового права вважають, що категорію «права військовослужбовців» доцільно розглядати як обумовлений історичним етапом розвитку суспільства комплекс відповідних правових можливостей осіб, що проходять військову службу у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до закону, що визначаються положеннями Конституції України, а також іншими нормативно-правовими актами різного рівня, в тому числі й тими, що регулюють суспільні відносини у сфері військового управління [77, с. 59]. Нам вбачається таке визначення занадто розгалуженим та не конкретизованим. Вказівка на «обумовлений історичним розвитком

суспільства» стосується не тільки прав військовослужбовців та навіть прав будь-якого громадянина. Вона може використовуватися при визначенні будь-якого правового інституту, процесу, явища, адже усе, що виникає, розвивається, функціонує та реформується у правовому житті обумовлено конкретним історичним етапом розвитку. Тому, надаючи визначення прав військовослужбовців вважаємо зайвим та недоречним при їх розкритті говорити про історичний розвиток суспільства. Також привертає увагу, що вчені, надаючи визначення правам військовослужбовців, конкретизують, що це стосується тих осіб, які проходять військову службу у Збройних Силах України та військових формуваннях, *створених відповідно до закону, що визначаються положеннями Конституції України, а також іншими нормативно-правовими актами різного рівня* (курсив – В. К.). Вважаємо недоцільним такі прості істини, що й самі по собі є зрозумілими, наводити у визначенні правової категорії. Адже, як зазначає М. І. Матузов, будь-яке визначення повинно вбирати в себе не всі, а лише більш суттєві риси відповідного явища, що відображається [78, с. 89].

З огляду на це, як елемент адміністративно-правового статусу суб'єктивні **права** військовослужбовців ми розглядаємо як гарантовані адміністративно-правовим регулюванням чітко встановлені правомочності військовослужбовців, спрямовані на реалізацію відповідних можливостей та тим самим виконання належним чином обов'язків у ході проходження військової служби. У цьому випадку нами вбачається за потрібне вказати на органічний зв'язок суб'єктивних прав та реалізації юридичних обов'язків військовослужбовцем у межах його адміністративно-правового статусу. Це пов'язано з тим, що військовослужбовець наділяється у межах адміністративно-правового статусу відповідними правами, які спрямовані на реалізацію тих обов'язків, які на нього покладаються. Тим більше, такий підхід є виправданим з огляду на концепцію існування категорії право-обов'язки, про яку ми вже говорили у підрозділі 1.2. цього дисертаційного дослідження.

Говорити про те, що до складу адміністративно-правового статусу належать виключно військово-службові права, як це пропонують окремі дослідники, є не зовсім однозначним та потребує деякого уточнення. Так, під військово-службовими правами розуміються можливості осіб, які проходять військову службу, пов'язані безпосередньо з їх професійною діяльністю з виконання військового обов'язку та спрямовані на забезпечення інтересів особи, суспільства та держави у сфері безпеки та оборони [79, с. 4]. Справа в тім, що якщо розглядати права військовослужбовців як елемент їх адміністративно-правового статусу без прив'язки до військово-службових прав, є очевидним, що вони пов'язані з їх професійною діяльністю, тобто діяльністю у межах проходження військової служби та виконання військового обов'язку.

Якщо ж припустити, що висунення категорії військово-службових прав посідає окреме місце в адміністративно-правовому статусі військовослужбовця та відрізняється від прав військовослужбовців, на які розповсюджується адміністративно-правове регулювання, то необхідно говорити у цьому випадку про військово-службові відносини, які відрізняються від адміністративно-правових відносин у військовій сфері. У науці військово-службові відносини розуміються як конкретний різновид адміністративно-правових відносин, які відповідно до вимог правових норм виникають, розвиваються і припиняються між їхніми учасниками при наявності певних юридичних фактів [80, с. 75]. Як на нас, наведене визначення є занадто загальним та не відображає їх специфіку та не дає уявлення про те, чим відрізняються військово-службові відносини від адміністративно-правових відносин у військовій сфері. Не дають конкретного уявлення про військово-службові відносини їх визначення як «особливого різновиду адміністративно-правових відносин, які реалізуються у сфері безпеки та оборони між учасниками цих відносин, що мають високий ступінь імперативності та нормативно-оформлені» [76, с. 308], «особливих адміністративно-правових відносин, що встановлюють особливий статус

військовослужбовців і мають високий ступінь імперативності з огляду на те, що їх суб'єкти перебувають переважно у відношенні начальник-підлеглий, тобто влади і підпорядкування» [81, с. 373], «виконання обов'язків військової служби, повноважень військовослужбовців та компетенції органів та організацій, в яких вони проходять службу» [82].

Одразу зауважимо, що використання термінології «органи та організації, в яких проходять військову службу» є некоректним, адже чинним законодавством встановлюється, що військову службу проходять військовослужбовці у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, утворених відповідно до Законів України, правоохоронних органах спеціального призначення та Державній спеціальній службі транспорту. Крім цього, відзначимо, що з попередніх визначень військово-службових відносин не зовсім зрозумілим є формулювання з приводу того, що військово-службові відносин є особливим видом адміністративно-правових відносин, або ж особливими адміністративно-правовими відносинами, які встановлюють особливий статус військовослужбовців. Правова доктрина повною мірою не розкриває категорію «особливий статус». Використання такої термінології ускладнює наше явлення, про який статус йдеться (галузевий, індивідуальний або ж спеціальний).

Отже, очевидним залишається той факт, що на цей час розуміння військово-службових відносин є поки що не визначеним. Можливо це пов'язано із тим, що категорія військово-службових відносин є доволі новою для науки, яка стала особливо-актуальною «після початку бойових дій на Сході України, а також введенням особливого періоду в Україні» [76, с. 306].

З цього приводу ми можемо припустити, що специфіка військово-службових відносин полягає у тому, що на них розповсюджується військове законодавство у частині регулювання порядку проходження військової служби та суб'єктами цих відносин, як з однієї, так і з іншої сторони виступають виключно військовослужбовці, права яких мають військово-службовий характер (тобто пов'язаний виключно зі службою). Наше

несприйняття цієї категорії пов'язано з тим, що усі права військовослужбовців, які вони мають під час проходження військової служби та які закріплені Законом України «Про військовий обов'язок та військову службу», Статутами Збройних Сил України та іншими законодавчими актами, безпосередньо пов'язані з їх професійною діяльністю та мають виключне спрямування на забезпечення безпеки та оборони окремих складових та держави в цілому. І їх занадто деталізувати немає ані теоретичного, ані практичного сенсу, оскільки у такому разі можна відмежовувати й військово-особисті, військово-інформаційні, військово-майнові, військово-соціальні та інші категорії прав, що може призвести до плутанини та неоднозначності розуміння прав військовослужбовців як елементу їх адміністративно-правового статусу.

Отже, як елемент адміністративно-правового статусу військовослужбовців ми виділяємо суб'єктивні права без вказівки на те, що вони є військово-службовими. У той же час, безперечно у структурі вказаного виду правового статусу домінують ті права, що пов'язані з проходженням військової служби, тобто фактично є військово-службовими.

У всіх галузях права, коли йдеться про права людини, особи, громадянина, або будь-якої категорії громадян, одразу прийнято оговорювати питання їх гарантування, а саме яким чином та за допомогою яких гарантій та якими механізмами їх реалізації права можна вважати гарантованими. В умовах перманентного здійснення реформування Збройних Сил України та їх функціонування важливе місце займає питання про визначення **гарантій** як одного з елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців, оскільки, як зазначають вчені, «практика свідчить, що у забезпеченні правового статусу військовослужбовців, його гарантуванні виникає низка проблем серед яких привертає увагу певна неврегульованість окремих сторін правовідносин, що пов'язані зі службовою діяльністю військовослужбовців та притягненням їх до юридичної відповідальності, наявність необґрунтованих обмежень їх прав і свобод, недостатня дієвість загально-

соціальних та юридичних гарантій їх прав, недосконалість правового регулювання їх соціального захисту.

Погоджуючись із цим, відзначимо, що також більш гостро наразі постає проблема з приводу обмеження (призупинення) прав військовослужбовців як в умовах мирного часу, так і у період особливих правових режимів, які пов'язані як із специфікою самої військової служби, так і з специфікою особливого правового режиму у разі його введення, який передбачає повну та підвищену бойову готовність усіх військових організацій. Наприклад, у 2014 році у ході проведення заходів щодо підвищення обороноздатності держави, Президентом України було підписано Указ [83], у якому зазначалося про здійснення призову ураховуючи загострення суспільно-політичної ситуації на сході та півдні України, факти неприхованої агресії, активізації дій незаконно створених збройних формувань проросійського спрямування, захоплення та блокування будівель органів державної влади, органів військового управління, військових частин, транспортних комунікацій у Донецькій і Луганській областях, що становить загрозу посягання на територіальну цілісність, втручання у внутрішні справи України з боку Російської Федерації, та з метою підтримання Збройних Сил України, інших військових формувань у боєздатному стані, нарощування їх здатності давати адекватну відповідь реальним і потенційним загрозам України.

Звернемо увагу на те, що згідно зі статтею 15 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу», строки проведення призову (призовів) громадян України на строкову військову службу визначаються Указом Президента України, який публікується в засобах масової інформації не пізніше як за місяць до закінчення року, що передує року призову (призовів) громадян України на строкову військову службу, крім указу про призов (призови) громадян України на строкову військову службу в особливий період, який публікується не пізніше як за місяць до початку

проведення призову (призовів) громадян України на строкову військову службу.

Тобто йдеться про те, що у разі підписання Указу Президентом про здійснення призову, на законодавчому рівні не передбачено (а у цьому й немає необхідності) прописування у зв'язку з чим він проводиться (загострення суспільно-політичної ситуації, факти неприхованої агресії та ін., як це вказано у зазначеному документі) [84, с. 40]. Таким чином, встановлення причин в Указі про проведення призову не є обов'язковою умовою, адже такий призов передбачено чинним законодавством. В іншому разі (якщо такі причини є) необхідно ставити питання про введення особливого правового режиму, а не видання указу про проведення звичайного (планового) призову. Крім цього звернемо увагу, на саму назву Указу Президента України, яким оголошено призов – «Про підвищення обороноздатності держави». Попередні Укази Президента, на підставі яких провадився призов громадян, мали назву, що відображала сам зміст (тобто вони так йменувалися «Про проведення (дата) призову»). Проте, враховуючи ситуацію, яка склалася та значущість проведення призову, назву Указу було змінено. До речі, вивчаючи зміст цього Указу варто зазначити про те, що після прописування норм, що стосуються призову, йдеться про внесення змін до інших актів законодавства. На наше переконання, Указ про проведення призову не повинен містити у своєму змісті окремих положень, які не стосуються самого призову. Внесення змін до законодавства повинно оформлюватися іншими нормативно-правовими актами. Відповідний Указ має містити лише посилання на чинне законодавство, яким передбачено проведення призову на строкову військову службу, основну частину та завдання, які ставляться перед центральними органами виконавчої влади або іншими органами влади, які можуть бути у цьому задіяні. Проаналізуємо, наприклад, Укази Президента України «Про проведення у серпні 2017 року призову громадян України на строкову військову службу до Національної гвардії України» від 17 липня 2017 року, «Про звільнення в запас

військовослужбовців військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, призваних під час третьої черги часткової мобілізації» від 26 вересня 2016 року, «Про звільнення в запас військовослужбовців строкової служби, строки проведення чергових призовів та чергові призови громадян України на строкову військову службу у 2016 році» від 29 березня 2016 року. У тексті цих актів не позначаються причини проведення призову, як це здійснено в Указі Президента України «Про заходи щодо підвищення обороноздатності держави», також назва кожного Указу відображає його зміст.

У зв'язку з чим вважаємо, що проведення призову у 2014 році передбачало потребу оновлення чинного військового законодавства з метою надання додаткових правових гарантій для військовослужбовців. Саме цим і визначалася специфіка наведених вище Указів Президента України.

У контексті розгляду гарантій забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців, як окремого його елемента, доречно також надати юридичну оцінку гарантіям встановлення особи військовослужбовця. Відповідний законопроект [85] внесено до Верховної Ради України у 2016 році, який вже опрацьований Комітетом з питань національної безпеки та оборони України. Зазначеним законопроектом пропонується внести зміни до Законів України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та «Про військовий обов'язок та військову службу». Нашу увагу привертають пропозиції запровадження додаткових гарантій військовослужбовців та покладення додаткових обов'язків на державу для забезпечення цих гарантій. Йдеться про гарантії встановлення особи військовослужбовця, порядок надання яких буде регламентувати нова стаття 11-1 Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», якою відзначено, що з метою гарантованого встановлення особи військовослужбовця держава створює базу даних ДНК військовослужбовців. Далі за текстом прописано, що «отримання зразків ДНК відбувається *за згодою* (курсив – В. К.) особи, яка

вступає на військову службу». Тобто з цієї норми вбачається, що військовозобов'язаний (військовослужбовець) може як здавати зразки ДНК, так і може відмовитися. Звідси – надання власних зразків ДНК до бази даних військовозобов'язаним (військовослужбовцем) – це його право. На підтвердження того, що надання зразків ДНК до бази даних є правом, а не обов'язком військовозобов'язаного (військовослужбовця) свідчать й запропоновані зміни до Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу», а саме: «громадяни України, які призиваються або приймаються на військову службу, приймаються на службу у військовому резерві, та військовозобов'язані, призначені для комплектування посад за відповідними військово-обліковими спеціальностями під час проведення мобілізації, *за їх згодою* (курсив – В. К.) надають зразки ДНК до бази даних ДНК». У цьому разі не виникає ніяких спірних питань, адже не порушуються загальні (конституційні) права військовослужбовців і якщо військовозобов'язаний (військовослужбовець) надає згоду на надання ДНК до бази даних, він вже стає суб'єктом адміністративно-правових відносин і для здійснення цього права буде застосовано адміністративно-правове регулювання означеного питання. Однак далі за текстом статті 11-1 зазначеного законопроекту йдеться про те, що «встановлення особи військовослужбовця, у том числі із застосуванням методів генетичної ідентифікації, є *обов'язком* держави». Крім цього, «уповноважений орган *зобов'язаний* надати можливість особі, яка вступає на військову службу, здати за допомогою неінвазивних методів, біологічні зразки матеріалу, що містять ДНК цієї особи». Вважаємо, останнє положення можна тлумачити як «у разі надання згоди військовозобов'язаним (військовослужбовцем) на надання зразків ДНК, уповноважений орган не має права йому відмовити, тобто не прийняти ці зразки». Але норма про те, що «встановлення особи військовослужбовця із застосуванням методів генетичної ідентифікації є обов'язком держави» не є однозначною та має подвійне сприйняття. Це можна розуміти як: 1) держава, уповноважені органи, виконуючи обов'язок,

який полягає у встановленні особи військовослужбовця із застосуванням методів ідентифікації, мають право (для реалізації обов'язку) *вимагати* надання їм відповідного генетичного матеріалу, або 2) якщо до бази даних ДНК внесено генетичні дані військовослужбовця, уповноважений орган здійснює встановлення особи, якщо не внесено – здійснює іншими методами (патологоанатомічна експертиза, впізнання та ін.). Такі істотні неточності повинні бути виправлені до ухвалення відповідного закону. Якщо держава надає право військовослужбовцю надавати власний генетичний матеріал за його згодою до бази даних ДНК та гарантує у разі його отримання використовувати його при ідентифікації, жодна норма не повинна бути сформульована таким чином, що має неоднозначне тлумачення, адже це не тільки є порушенням нормотворчої техніки, ухвалення закону з такими формулюваннями може призвести до масових порушень прав військовозобов'язаних (військовослужбовців) (незважаючи на те, що положення законопроекту спрямовано на забезпечення гарантій військовослужбовця), що може потягти за собою чисельні звернення до суду з цього приводу.

При дослідженні адміністративно-правових засад забезпечення законності та правопорядку у Збройних Силах України, С. Ю. Поляков звертає увагу на те, що загально-правові гарантії (економічні, політичні, ідеологічні та організаційні) покликані забезпечити законність та дисципліну у межах управлінського процесу та супроводжуються здійсненням відповідних повноважень службовими особами у Збройних Силах. До спеціальних гарантій забезпечення законності у Збройних Силах України дослідник відносить законодавчі обмеження громадянських прав і свобод військовослужбовців, особливий режим юридичної відповідальності, заходи правового та соціального захисту, особливості адміністративно-правового забезпечення здійснення процесу управління у Збройних Силах України [86, с. 15]. На наше переконання, при розгляді адміністративно-правового статусу військовослужбовця доречно говорити не про звичайні гарантії, які у своїх

працях розглядають учені-теоретики, вчені-конституціоналісти та здійснюють спробу їх класифікувати, а про адміністративно-правові гарантії, які, на наш погляд, є передбаченим чинним законодавством комплексом владних засобів впливу на сферу забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців з метою створення умов для безперешкодної реалізації військовослужбовцями своїх прав (у тому числі правообов'язків), належного виконання покладених на них обов'язків при проходженні військової служби. Звернемо увагу на те, що ми говоримо саме про права військовослужбовців та заперечуємо існування свобод військовослужбовців у межах їх адміністративно-правового статусу, які, на наш погляд, притаманні виключно конституційно-правовому статусу та не властиві адміністративно-правовому статусу військовослужбовця з огляду на те, що проходження військової служби має власну специфіку та обумовлено імперативними приписами військового законодавства, а також військовими традиціями, звичаями, моральними правилами, з якими ознайомлюється та які приймає та визнає військовослужбовець у випадку потрапляння до військового колективу, тому виокремлення категорії «свободи військовослужбовця» вважаємо неможливим та необґрунтованим у контексті їх розгляду як елемента адміністративно-правового статусу.

Ураховуючи викладене вище, адміністрування прав військовослужбовців останнім часом має нестабільний та інколи суперечливий характер, що негативним чином відбивається на системі адміністративно-правових гарантій прав військовослужбовців та доводить необхідність їх підвищення. Останні політичні та економічні події, що відбуваються у нашій державі також негативним чином відбиваються на майновому стані не тільки звичайних громадян, а й на майновому стані військовослужбовців та членів їхніх сімей. Тільки у 2017 році Окружний адміністративний суд м. Києва, розглядаючи позов про неприйняття порядку та умов реалізації Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», визнав

протиправною діяльністю Кабінету Міністрів України стосовно неприйняття порядку та умов реалізації чинного законодавства у частині одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків та надвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок [87].

Таке рішення, є безперечно, кроком у напрямі забезпечення гарантій адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Проте відповідний моніторинг ситуації щодо бездіяльності органів виконавчої влади та органів військового управління повинен провадитися регулярно, а не час від часу для уникнення неузгодженостей та прогалин чинного законодавства, яке стосується сфери забезпеченості прав військовослужбовців. При цьому необхідно враховувати те, що бюджетом України на 2018 рік передбачено можливість надання державних гарантій на:

- фінансування програм, пов'язаних із підвищенням обороноздатності і безпеки держави, в частині забезпечення Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України, Національної поліції України захищеними засобами зв'язку та спеціальною броньованою технікою;
- створення виробничих потужностей для виготовлення продукції оборонного призначення, в тому числі для виробництва боєприпасів;
- фінансування будівництва житла для військовослужбовців за проектами Державної іпотечної установи.

Отже, можна відзначити певні спроби української держави здійснювати кроки у напрямі запровадження гарантій для забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Але на сьогодні говорити про те, що адміністративно-правовий статус військовослужбовця є стабільним, захищеним, забезпеченим та найголовніше гарантованими органами військового управління та державою говорити зарано і українській державі ще необхідно привести у відповідність та удосконалити законодавчі акти, що

спрямовані на урегулювання правовідносин у військовій сфері. Про те, що Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та деякі інші нормативно-правові акти є безнадійно застарілими та потребують докорінних змін, висловлювалася та висловлюється значна кількість науковців, але цей Закон наразі залишається чинним, до нього час від часу вносять зміни, які кардинально не змінюють ситуацію для поліпшення статусу військовослужбовців. У цьому випадку доречно звернути увагу на те, що для набуття спроможностей Збройних Сил для ефективного реагування на загрози національній безпеці у воєнній сфері, оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності серед напрямів, що прописані, зокрема, у Білій книзі – 2016 на шостому місці визначено удосконалення нормативно-правової бази, до цього напрямку розробники Білої книги – 2016 надають перевагу таким напрямкам як використання міжнародної військово-технічної допомоги, автоматизації процесів управління та обліку та іншим напрямкам, які, на наш погляд, необхідно провадити вже після того, як законодавча база у військовій сфері відповідатиме вимогам сучасному стану, буде усунено значну кількість колізій та яка буде спрямована на забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

Відповідальність військовослужбовців займає провідне місце серед елементів у структурі їх адміністративно-правового статусу, у межах якого слід у першу чергу розглядати саме адміністративну відповідальність військовослужбовців, відмежовуючи її від таких видів юридичної відповідальності як дисциплінарної, матеріальної, кримінальної, цивільно-правової. Дослідження адміністративної відповідальності має досить широкий діапазон використання як теоретичних розробок, так і практичного матеріалу. Ураховуючи, що ми розглядаємо адміністративну відповідальність військовослужбовців як елемент адміністративно-правового статусу, звернемо увагу лише на найбільш гострі та проблемні правові моменти цього питання.

Останнім часом спостерігається загрозна тенденція до зростання випадків загибелі (самогубств військовослужбовців), одержання ними поранень, травм, каліцтва, навмисного спричинення собі тілесного ушкодження, не пов'язаних з веденням бойових дій та виконанням службових (бойових) завдань під час виконання обов'язків військової служби внаслідок розпивання алкогольних напоїв [88]. Крім того, що це створює загрозу для громадянського суспільства та цивільного населення, це й ще негативним чином позначається на морально-психологічному кліматі у військових колективах та іміджі українських Збройних Сил у міжнародному середовищі. Чисельні випадки правопорушень у стані алкогольного сп'яніння при несенні обов'язків військової служби, які на сьогоднішній день вже мають довго триваючий характер, викликали занепокоєння спочатку у керівництва військових частин, установ, організацій, органів військового управління, а згодом і серед парламентарів та у науковому середовищі.

В. В. Гордієнко з цього приводу також зазначає про масовий характер випадків грубих порушень військової дисципліни, що проявляється у поширенні вживання алкогольних напоїв у місцях розташування бойових підрозділів і районах проведення антитерористичної операції військовослужбовцями Збройних Сил України, які призвані під час часткової мобілізації [89, с. 44]. Це зумовило у 2017 році внести зміни до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України та доповнити його нормою про заборону вживати під час проходження військової служби (крім медичного призначення) наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги, а також не вживати спиртні напої під час виконання обов'язків військової служби. Крім того, згідно зі статистичними даними Артемівського міськрайонного суду Донецької області щоденно надходить близько 40 адміністративних матеріалів за складами адміністративних правопорушень, що передбачено статтею 172-20 «Розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів». Науковці з цього приводу вважають, що для

запобігання випадків вчинення зазначених адміністративних правопорушень слід проводити роз'яснювальну діяльність серед військовослужбовців, а також вживати заходи щодо підтримання почуття патріотизму, відповідальності, нагадування про обов'язок захищати власну країну [90, с. 22]. Але, якщо проаналізувати Розпорядження начальника штабу – першого заступника керівника Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей з цього приводу, то можна відзначити конкретні заходи, що спрямовані на зменшення та виключення таких випадків, які полягають у:

- аналізі результатів службових розслідувань за фактами розпивання військовослужбовцями алкогольних напоїв та виконання ними обов'язків військової служби у нетверезому стані;
- призначенні службових розслідувань та встановленні винних за фактами невиконання командирами (начальниками) судових рішень у справах про військові адміністративні правопорушення;
- організації перевірки випадків безпідставного нарахування премії військовослужбовцям, які були притягнуті до відповідальності за розпивання алкогольних напоїв або виконання військових обов'язків у нетверезому стані та ін.

Але з огляду на те, що випадки порушення статті 172-20 КУпАП не зменшуються, можна ставити питання про неефективність уживання означених заходів та спрямовувати владний вплив на перегляд санкцій у напрямі застосування більш суворішого стягнення. На наш погляд, необхідно підвищити санкції щодо начальників (командирів) та інших керівників за розпивання з підлеглими військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів під час виконання ними обов'язків військової служби, або невжиття ними заходів для відсторонення від обов'язків військової служби осіб, які перебувають у нетверезому стані, стані наркотичного чи іншого сп'яніння,

або приховування випадків розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, появи на території військової частини в нетверезому стані, стані наркотичного чи іншого сп'яніння підлеглих військовослужбовців, а також військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів. Це пов'язано з тим, що якщо командир військової частини буде відчувати підвищену відповідальність за означені вище діяння, він буде більш пильно дбати про те, щоб у військовій підрозділах не проявлялися такі випадки, а крім цього буде більш відповідально та ретельно стежити за своїми підлеглими.

Варто відзначити також і те, що 3 жовтня 2019 року було ухвалено Закон України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі», що сприяло удосконаленню адміністративно-правового регулювання притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності.

Таким чином, на підставі викладеного вище, ми будемо виходити з того, що до структури адміністративно-правового статусу військовослужбовців належать такі елементи:

- 1) обов'язки;
- 2) права (у тому числі право-обов'язки);
- 3) гарантії реалізації обов'язків та прав;
- 4) юридична відповідальність.

Варто ще раз підкреслити те, що, на наш погляд, структура адміністративно-правового статусу військовослужбовців на відміну, скажімо, від їх конституційно-правового статусу починається саме з обов'язків. Такий підхід є виваженим та таким, що відповідає чинному військовому законодавству. Так, наприклад, у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України спочатку йдеться про загальні обов'язки військовослужбовців (статті 11–17), а вже потім розкриваються права (статті 18–25). Так само цей Статут

розпочинає визначення адміністративно-правового статусу відповідних посадових осіб, концентруючи увагу на їхніх обов'язках.

Характеризуючи другий елемент, а саме права військовослужбовців, слід вказати, що вони, будучи складовими саме адміністративно-правового статусу, мають свою специфіку, яка полягає у тому, що такі права не виступають виключно як міра можливої поведінки, а доволі часто саме як міра необхідної поведінки. До того ж, за їхню не реалізацію може наставати конкретний вид та міра юридичної відповідальності. У зв'язку з цим, такі права доволі часто юридично являють собою категорію права-обов'язки.

Крім того, якщо проаналізувати юридичну конструкцію їхнього співвідношення з основними обов'язками, то можна дійти висновку, що права передбачаються у першу чергу для належної реалізації відповідних обов'язків. Так, наприклад, відповідно до ст. 20 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, військовослужбовці під час виконання службових обов'язків мають право носити, зберігати та застосовувати спеціальні засоби, зброю в порядку, встановленому законодавством. Наведене право спрямоване на те, щоб забезпечити реалізацію таких загальних обов'язків військовослужбовців як беззастережне виконання наказів командирів і захист їх у бою, оберігання Бойового Прапора своєї частини як святині (абзац четвертий ст. 11 Статуту). Очевидним є те, що для належної реалізації вказаних обов'язків необхідно, щоб у військовослужбовця були спеціальні засоби та зброя.

Третім елементом виступають гарантії реалізації обов'язків та прав. На нашу думку, включення цього елемента саме до адміністративно-правового статусу військовослужбовців є дуже важливим, оскільки обов'язки та права як його серцевина є такими, що вимагають рішучих дій від військовослужбовця, військового колективу, сектору безпеки та оборони в цілому. Наприклад, такі обов'язки військовослужбовця як бути хоробрим, ініціативним та дисциплінованим, вести бойові дії ініціативно, наполегливо, до повного виконання поставленого завдання не можуть бути автоматично та

легко реалізовані будь-яким військовослужбовцем. Вони є дуже специфічними та складними, вимагають належних гарантій їхньої реалізації. Без них військовослужбовець не тільки не захоче, але й не зможе бути хоробрим та таким, що ініціативно веде бойові дії.

Як четвертий елемент адміністративно-правового статусу військовослужбовця нами називається юридична відповідальність у цілому, під якою у першу чергу ми розуміємо адміністративну відповідальність, проте сюди ж варто відносити і дисциплінарну та матеріально-правову відповідальність, оскільки вони також встановлюються на підставі адміністративно-правових норм. Разом із тим, вважаємо, що до видів юридичної відповідальності, що входять до структури адміністративно-правового статусу військовослужбовця належать всі види відповідальності, передбачені ст. 26 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України окрім цивільно-правової.

Ми відносимо юридичну відповідальність до структури адміністративно-правового статусу військовослужбовця тому, що її наявність суттєвим чином визначає особливості реалізації обов'язків та прав кожним військовослужбовцем. Крім того, юридична відповідальність чітко подається у чинному військовому законодавстві. Так, після викладу загальних обов'язків та прав військовослужбовця у Статуті внутрішньої служби Збройних Сил України за ними одразу ж ідуть адміністративно-правові приписи, присвячені саме юридичній відповідальності (статті 26-27). Крім того, у приписах військового законодавства вказується на юридичну відповідальність. Приміром, стаття 36 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України прямо вказано на те, що командир (начальник) відповідає за відданий наказ, його наслідки та відповідність чинному законодавству, а також невжиття заходів для його виконання, за зловживання, перевищення влади чи службових повноважень. За віддання і виконання явно злочинного наказу (розпорядження) винні особи притягуються до відповідальності згідно із законом. Як видно, у цих нормативно-правових приписах йдеться про всі

елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовця. Зокрема, віддавати накази є як обов'язком військовослужбовця, так і його правом (обов'язки та права). Також у цьому приписі вказуються на гарантії належної реалізації обов'язків та прав щодо видання наказу і також вказується на юридичну відповідальність.

Висновки до розділу 1

Дослідивши адміністративно-правовий статус військовослужбовців в Україні, зокрема законодавче регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців, основні підходи до визначення адміністративно-правового статусу військовослужбовців та його елементи, ми зробили певні висновки.

1. Доведено, що докладна, послідовна та чітка регламентація адміністративно-правового статусу військовослужбовців виступає вагомим підґрунтям діяльності військовослужбовців, виконання останніми багатогранних завдань, що покладаються на них, у тому числі й в умовах правового режиму воєнного стану. У межах адміністративно-правової доктрини набув поширення термін «військове законодавство», який має в умовах сьогодення різне тлумачення. Враховуючи сучасні реалії під військовим законодавством можна розуміти чітко структуровану систему нормативно-правових приписів, нормативно-правових актів та інститутів законодавства, що в комплексі регламентують організацію та функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, правовий статус військовослужбовців, органів військового управління з метою максимально ефективного забезпечення національної безпеки і оборони України.

2. Встановлено, що чітко побудована система нормативно-правових приписів, нормативно-правових актів є обов'язковою умовою забезпечення ефективного правового регулювання тих питань, що становлять предмет

правового регулювання, а також питань, пов'язаних з конструюванням адміністративно-правового статусу військовослужбовців, створенням умов щодо його всебічного забезпечення, у тому числі й у межах функціонування будь-яких спеціальних режимів (правовий режим надзвичайного стану, воєнного стану тощо).

3. Запропоновано військове законодавство розмежовувати на підгалузі, а саме: військово-конституційне законодавство, військово-адміністративне (військово-службове) законодавство, військово-соціальне, військово-кримінальне законодавство тощо. Цим обумовлюється те, що при визначенні поняття військового законодавства йдеться про чітко впорядковану та органічно побудовану систему нормативно-правових приписів, а не про їхню механічну сукупність.

4. Зазначено, що формування адміністративно-правового статусу військовослужбовців здійснювалося протягом становлення України як суверенної та незалежної держави, проте цей процес не завершено і по сьогодні. Це пов'язано з низкою чинників, серед яких у першу чергу варто назвати такі: а) відсутність системної та послідовної правової політики щодо реформування адміністративно-правового статусу військовослужбовців; б) порушення правил законодавчої техніки під час підготовки нормативно-правових актів в означеній сфері; в) складність та багатогранність питань, пов'язаних з реалізацією адміністративно-правового статусу військовослужбовців, у тому числі й в умовах правового режиму воєнного стану; г) постійного недофінансування потреб оборони України тощо.

5. Запропоновано виокремлення етапів формування адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Початковим етапом у формуванні адміністративно-правових засад встановлення правового статусу військовослужбовців в цілому та адміністративно-правового статусу зокрема є 1991 рік, в якому було ухвалено нормативно-правові акти, які як безпосередньо, так і опосередковано вплинули на цей процес. У цей період відбувається формування базових засад організації та функціонування

Збройних Сил, інших військових формувань, проходження військової служби, забезпечення обороноздатності нашої держави. Другий етап, що починається з 2001 року, пов'язано з ухваленням законів та інших нормативно-правових актів, які переважно пов'язані із створенням умов для реалізації прав військовослужбовців в соціальній та економічній сферах. Фактично йдеться про формування більш дієвих гарантій адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Третій етап законодавчого регулювання адміністративно-правового статусу військовослужбовців пов'язано з ухваленням низки державних програм, на підставі яких у подальшому було створено нові органи у системі сектору безпеки і оборони України, що здійснило суттєву корекцію адміністративно-правового статусу військовослужбовців та у першу чергу у частині військово-службових обов'язків. Останній етап характеризується у першу чергу змінами до чинного законодавства, спрямованими на подальше підсилення гарантій реалізації адміністративно-правового статусу військовослужбовців, у тому числі й в умовах правового режиму воєнного стану, на інституційне оформлення сектору безпеки і оборони України, з метою його спрямування на виконання конституційних завдань із забезпечення оборони та територіальної цілісності України, а також наближення до стандартів НАТО.

6. Обґрунтовано, що адміністративно-правовий статус військовослужбовців є складною правовою категорією, що відбиває особливості становища військовослужбовця у системі військового управління та спрямована на виконання цілої низки важливих з точки зору організації та функціонування структур сектору безпеки та оборони України функцій.

7. Зазначено, що як комплексне та багатогранне явище соціальної дійсності, інтегроване у систему сектору безпеки і оборони України, адміністративно-правовий статус військовослужбовців виконує низку важливих соціально значущих функцій. Встановлення таких функцій дозволяє з'ясувати його роль та місце у механізмі адміністративно-правового

регулювання. Серед функцій, що виконує адміністративно-правових статус військовослужбовців можна виділити: а) гарантуючу (спрямована у першу чергу на підняття престижу військової служби, на неухильне забезпечення боєготовності та боєздатності військ, на мотивацію військовослужбовців до перемоги під час війни чи збройного конфлікту, на зміцнення стану соціальної та правової захищеності військовослужбовців та їх морального духу); б) орієнтаційну (задає необхідний тон (моделює) напрямам реформування всієї військової сфери); в) виховну (виступає одним з пріоритетних напрямів діяльності широкого кола суб'єктів військового управління для спрямування поведінки військовослужбовців як правомірної та у першу чергу шляхом беззастережної реалізації військово-службових обов'язків; г) обмежувальну (полягає у поширенні на особу, яка набуває адміністративно-правового статусу військовослужбовця, обмежень прав (особистих, політичних), а також обмежень діяльності військовослужбовця чинним законодавством.

8. Аргументовано, що до структури адміністративно-правового статусу військовослужбовців належать такі елементи: 1) обов'язки; 2) права (у тому числі право-обов'язки) 3) гарантії реалізації обов'язків та прав; 4) юридична відповідальність. Специфіка структури адміністративно-правового статусу військовослужбовців полягає в тому, що вона починається саме з обов'язків як міри необхідної поведінки. Військове законодавство, конструюючи адміністративно-правовий статус військовослужбовців основний акцент робить саме на обов'язках.

9. Визначено, що невід'ємним елементом адміністративно-правового статусу військовослужбовців є їх права (у тому числі право-обов'язки), специфіка яких полягає у тому, що такі права не виступають виключно як міра можливої поведінки, а доволі часто саме як міра необхідної поведінки. За їхню не реалізацію чинним законодавством доволі часто встановлюється конкретний вид та міра юридичної відповідальності. Специфіка адміністративно-правового статусу військовослужбовців полягає у тому, що

у його межах домінують ті права, що пов'язані з проходженням військової служби (фактично вони є військово-службовими правами).

10. Встановлено, що гарантії реалізації обов'язків та прав як один з елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах перманентного здійснення реформування Збройних Сил України та їх функціонування є запорукою стабільності, захищеності, забезпеченості та гарантованості адміністративно-правового статусу військовослужбовців і потребують оновлення та належного законодавчого закріплення та запровадження дієвого адміністративно-правового механізму регулювання.

11. Визначено, що четвертим елементом адміністративно-правового статусу військовослужбовців виступає юридична відповідальність. До видів юридичної відповідальності, що входять до структури адміністративно-правового статусу військовослужбовця належать всі види відповідальності, передбачені ст. 26 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України окрім цивільно-правової.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1 Загальна характеристика особливих правових режимів

Становлення Української державності вимагає відпрацювання такого алгоритму організації та функціонування державних органів, що був би здатним за будь-яких умов та в будь-який час виконувати складні завдання, покладені на державу Конституцією, та деталізовані на рівні поточного військового та безпекового законодавства. Не випадково С. Т. Полторак та С. М. Домбровська чітко вказують на те, що реалізація базової й основної функції держави у безпековій сфері передбачає забезпечення передбачуваності, здатності застосовувати завчасних превентивних заходів стосовно попередження й нейтралізації загроз; прогнозування і реагування на загрози, що має бути адекватним їх характеру та масштабам; раціональне та ефективне використання всіх сил і засобів для вирішення завдань безпеки, що має стати одним із головних сегментів державного управління. Адже, характер процесів, які відбуваються в суспільстві, потребує не лише реформування традиційних схем організації та функціонування державних органів, що забезпечують безпеку держави, а й радикальних змін пріоритетів змісту дій, перегляду їх структури, функції, а також процесуальних аспектів [91, с. 16].

Досліджуючи реалізацію правового, у тому числі й адміністративно-правового статусу військовослужбовців, слід урахувати те, що такий статус може бути реалізовано як в умовах мирного часу (в умовах ординарної, звичайної, повсякденної діяльності сектору безпеки і оборони, органів державної влади та органів місцевого самоврядування), так і в умовах особливих, екстраординарних ситуацій, що передбачають запровадження

відповідних особливих та надзвичайних (у широкому розумінні) правових режимів.

При цьому, слід брати до уваги і те, що адміністративно-правовий статус військовослужбовців за своєю юридичною природою та соціальним призначенням осіб, що проходять військову службу, повинен мати максимальні можливості щодо трансформації в екстраординарних ситуаціях і таку його «гнучкість» (динамічну складову) обов'язково має бути передбачено правовими нормами. Це пов'язано, у тому числі, й з тим, що всі підрозділи сектору безпеки і оборони у мирний час готуються до діяльності в умовах бойової обстановки. Тобто всі без винятку військові підрозділи в умовах повсякденної життєдіяльності вживають заходи для підвищення своєї боєготовності як здатності забезпечувати воєнну безпеку, оборону (яка є діяльністю, що здійснюється, у тому числі, й в умовах правового режиму воєнного стану).

У зв'язку з тим, що надати змістовну характеристику особливостям трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах воєнного стану (що передбачено підрозділом 2.3) можливо лише після розгляду головних аспектів особливих правових режимів, а також специфіки правового режиму воєнного стану (що досліджено у підрозділі 2.2), слід коротко зупинитися на розумінні адміністративною доктриною та оновленим чинним законодавством таких режимів взагалі, вказавши на головні аспекти прояву їхньої специфіки.

При дослідженні особливих правових режимів, вважаємо доцільним зосередити свою увагу не тільки на тому, яким чином визначає особливий правовий режим чинне законодавство та адміністративна доктрина, а й на співставленні та виявленні відмінних рис категорій **особливого правового режиму** з поняттями **особливого періоду** та **особливого стану**. Оскільки ці поняття досить часто зустрічаються у доктрині адміністративного права та не мають чіткого розмежування між собою, відбувається підміна правових понять, що призводить до невизначеності змісту, який покладено у розуміння

особливого правового режиму, особливого періоду та особливого стану з усіма правовими наслідками, що з цього витікають.

Варто брати до уваги і те, що у перекладі з латинського термін «regimen» – це управління [92]. Термінологічно «правовий режим» визначають як особливий **порядок** правового регулювання, який знаходить свій вираз у певному поєднанні юридичних засобів і який *створює* (курсив – В. К.) бажаний соціальний **стан** та конкретний ступінь сприятливості чи несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права. Іншими словами, правовий режим передбачає певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів, методів і типів правового регулювання. З цього визначення вбачається, що ключовими ознаками правового режиму є те, що він є, по-перше, певним *правовим* порядком та, по-друге, як вторинний прояв, створює певний *соціальний* стан, конкретний стан суспільних відносин. Натомість є наукова позиція з приводу того, що режим – це **спосіб** організації володарювання в державі, який *вказує* (курсив – В. К.) на стан суспільства [93, с. 94–95].

Н. В. Коваленко, яка провела спеціальне дослідження, безпосередньо присвячене питанням адміністративно-правових режимів, розуміє адміністративно-правовий режим як особливий порядок адміністративно-правового регулювання, запровадження якого обумовлено специфікою предмета правового регулювання, що полягає у встановленні сукупності правил, що сформульовані у формі заборон, дозволів, регламентів та процедур, яких повинні дотримуватися всі суб'єкти публічного адміністрування, з метою найефективнішого забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, прав та свобод юридичних осіб [94, с. 4]. Вважаємо, що для розкриття більш повної характеристики адміністративно-правових режимів варто враховувати і те, що їхнє введення (запровадження) повинно сприяти не лише найефективнішому забезпеченню прав, свобод та законних інтересів, але й юридичних обов'язків відповідних суб'єктів.

Дуже цікаве та оригінальне тлумачення особливих режимів дає видатний італійський дослідник Джорджо Агамбент, розглядаючи надзвичайний стан (у широкому розумінні) у контексті управлінської парадигми. Він пише, що безпосередній біополітичний смисл надзвичайного та воєнного стану як первинної структури, у межах якої право включає до себе саме людське життя шляхом тимчасового призупинення своєї ж дії [95]. З цього приводу варто звернути увагу на те, що дослідження здійснюється з боку прав людини та їх обмежень. Проте необхідно говорити і про те, що має місце і зворотній ефект, коли право «розширюється» там, де має місце організація та функціонування державного апарату і не в останню чергу діяльність військовослужбовців, наділених владними повноваженнями.

О. В. Зібров, що присвятив свою увагу розробленню завершеної концепції адміністративно-правового режиму воєнного стану, під адміністративно-правовим режимом пропонує розуміти встановлений нормами адміністративного права порядок діяльності фізичних та юридичних осіб, громадських організацій, державних органів, органів місцевого самоврядування у сфері державного управління, реалізації виконавчої влади [96, с. 20].

У межах адміністративно-правової доктрини починають з'являтися дослідження, які пов'язують дію адміністративно-правових режимів з чітко проголошеною та законодавчо визначеною метою. Так, Л. Л. Коробочкіна, розглядаючи паспортний режим як різновид адміністративно-правового режиму, вважає, що призначення адміністративно-правових режимів як специфічних регуляторів суспільних відносин полягає у забезпеченні ефективного адміністрування всіх сфер життєдіяльності. Досягнення такої мети є можливим лише за відповідності конкретного режиму реаліям життя [97, с. 4]. При цьому вона дуже влучно звертає увагу на те, що адміністративно-правові режими створюють умови для того, щоб органи управління всіх рівнів діяли ефективно у межах різноманітних управлінських ситуацій та обставин. До того ж специфікою адміністративно-правових

режимів вона вбачає те, що вони поєднують у собі як певні обмеження або заходи надзвичайного характеру, так і гарантії їх відповідності до конкретної ситуації та конструкції правового статусу особи.

У літературі адміністративно-правові режими також пов'язують з цілями й задачами, що покладаються на відповідних суб'єктів їхньої реалізації. Так, Д. А. Біленець у межах дисертації, присвяченої дослідженню правового режиму митного контролю вказує на те, що адміністративно-правовий режим поєднує різноманітні юридичні засоби для забезпечення його дії на єдиних правових засадах і водночас – забезпечує його диференціацію для створення різноманітних умов реалізації прав і обов'язків суб'єктів залежно від цілей та завдань, що перед ними стоять [98, с. 12]. Фактично, цей дослідник пов'язує визначену мету введення режиму зі специфікою реалізації прав і обов'язків різноманітних суб'єктів. При цьому йдеться як про суб'єктів владних повноважень (у нашому випадку військовослужбовців), так й інших суб'єктів, зокрема, громадян.

С. О. Магда прямо стверджує, що при визначенні адміністративно-правового режиму недостатньо акцентувати увагу лише на застосуванні адміністративно-правових засобів регулювання. Необхідно мати також на увазі, що реалізація того чи іншого адміністративно-правового режиму пов'язана з досягненням визначених цілей, доволі часто обумовлена наявністю певних обставин або специфікою відповідної сфери суспільних відносин [99, с. 14]. Щодо проблематики нашого дослідження, варто звернути увагу на специфіку військово-службових відносин, з характерними рисами доволі жорсткої системи субординації, яка може бути у межах особливого періоду взагалі та правового режиму воєнного стану зокрема ще більш регламентованою в аспекті взаємодії військовослужбовців.

У свою чергу, О. В. Гладій, що провів спеціальне дослідження стосовно адміністративно-правового режиму техногенних родовищ, вважає адміністративно-правовий режим найефективнішим елементом юридичної форми сучасного чинного законодавства, що реалізується за допомогою

встановлення особливого комплексного регулювання чітко визначених суспільних відносин, що вимагають оперативного упорядкування з метою захисту прав і свобод людини й громадянина. Його головною метою є застосування особливого порядку адміністративно-правового регулювання для створення бажаного соціального стану з відповідним рівнем задоволення законних інтересів для суб'єктів права [100, с. 57]. Фактично, цей дослідник говорить про таку кінцеву мету адміністративно-правового режиму як досягнення бажаного соціального стану і задоволення законних інтересів різноманітних суб'єктів права.

М. В. Мельник у дисертації «Інститут митних режимів у митному праві» вказаний правовий інститут розглядає як комплексний міжгалузевий інститут права у системі митного права як комплексної галузі права, який містить сукупність відносно відособлених правових норм адміністративного, фінансового, господарського, цивільного та інших галузей права, які регулюють групу взаємозалежних суспільних відносин, що виникають під час здійснення митних процедур відповідно до заявленої мети переміщення товарів через митний кордон України, визначення їх правового статусу, умов оподаткування та використання після митного оформлення [101, с. 19]. Варто звернути увагу на те, що дослідник акцентує на тому, що мета режиму досягається за допомогою комплексного правового впливу різних галузей права, що теж варто враховувати при характеристиці правового режиму воєнного стану в Україні.

С. В. Пчелинцев на підставі висловлених різними вченими правових позицій вказує на те, що існує тісний взаємозв'язок безпосереднього змісту правового режиму, що може включати обмеження відповідних прав і свобод людини та громадянина з метою, з якою його було уведено та він функціонує. Вказаною обставиною значною мірою визначається і ступінь жорстокості специфічного регулювання відносин, що виникають у зв'язку з тими чи іншими обмеженнями, що досягається найвищого рівня прояву саме у межах надзвичайного чи воєнного стану [102, с. 156].

Варто звернути увагу на зазначений підхід, адже, дійсно, однією зі специфічних рис особливих режимів є запровадження обмежень конституційних прав і свобод людини та громадянина, що потрібно для виконання тих заходів, що режим передбачає. При цьому доволі аксіоматичним є те, що права і обов'язки мають взаємокореспондуючий характер, що на практиці означає те, що певному праву кореспондує (відповідає) обов'язок відповідного суб'єкта та навпаки. У зв'язку з цим, якщо режим передбачає певні обмеження у громадян, то він повинен додатково наділити суб'єктів владних повноважень додатковими правами, пов'язаними із запровадженням таких обмежень та реалізацією заходів з цим пов'язаних. Якщо йдеться про правовий режим воєнного стану, то обмеженням конституційних прав і свобод людини та громадянина кореспондують (відповідають) додаткові владні повноваження у першу чергу військових посадових осіб. До речі, на цей аспект однією з перших звернула увагу В. В. Белєвцева, яка серед адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки окремо виділила режим оборони. У його межах, на думку дослідниці, для вирішення завдань оборони встановлюються особливі обов'язки широкого кола суб'єктів забезпечення режиму оборони (йдеться у першу чергу про військовослужбовців) і за допомогою цих обов'язків певною мірою відбувається обмеження низки прав і свобод людини та громадянина [103, с. 30].

Отже, тут прослідковується наявність у правових режимів якості щодо трансформації правових статусів різноманітних суб'єктів як наділених владними повноваженнями, так і ні (специфіку трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців буде розкрито у підрозділі 2.3 цього дослідження). При цьому, введення відповідних обмежень конституційних прав і свобод громадян в умовах особливих правових режимів повинно супроводжуватися запровадженням додаткових гарантій дотримання прав і свобод. За такою логікою, трансформація правового статусу органів державної влади, їх посадових та службових осіб у

напрямі наділення додатковими повноваженнями в умовах особливих правових режимів, повинна також супроводжуватися запровадженням відповідних гарантій для дотримання ними чинного законодавства та невиходу за межі його приписів.

Так, зокрема, запровадження різних складових особливого періоду виступають як ступенева система гарантування законності, правопорядку, військової дисципліни, що супроводжується правомірною поведінкою з боку всіх військовослужбовців. Зокрема, з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації починається особливий період, у межах якого військовослужбовці несуть додаткову відповідальність. Скажімо, за частиною 2 статті 403 Кримінального кодексу України, що передбачає кримінальну відповідальність за невиконання наказу начальника, зазначене вище розглядається як кваліфікуюча ознака з суттєвим збільшенням можливості щодо призначення за нього покарання. У той же час, у разі введення правового режиму воєнного стану, то вчинення зазначеного злочину в його умовах буде розглядатися вже як особливо кваліфікуюча ознака, що потягне за собою можливість призначення ще більш серйозного покарання. Адже, як стверджує А. М. Ониськів, учинення військових злочинів проти порядку проходження військової служби в умовах особливого періоду (у тому числі в умовах воєнного стану) або в бойовій обстановці характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпеки порівняно з відповідними злочинами, скоєними поза відповідними обставинами [104, с. 129].

Взагалі ж, гарантії повинні виступати як важлива складова особливих правових режимів. До речі, М. І. Лазарева вважає, що не лише особливі режими, але й правові режими в цілому повинні мати чіткі гарантії. Так, вона пише, що будь-який правовий режим виступає як доволі складне юридичне утворення, що включає до своєї структури такі елементи як предмет правового регулювання; чітко визначену мету правового регулювання;

принципи права як беззаперечні вимоги; юридичний стан суб'єктів; типи, засоби й методи, а також форми правового регулювання; власне правові гарантії; правовий стан як особливий лад суспільних відносин [105, с. 42]. У контексті нашого дослідження варто виділити, як уже зазначалося, правові гарантії, а також мету й правовий стан суб'єктів, що задіяні у межах особливих режимів (військовослужбовців).

Як зауважує В. В. Вернигора, під час особливого періоду окремих військовослужбовців як суб'єктів конкретного виду правовідносин наділяють певними владними правами і повноваженнями, можливістю здійснювати організаційно-розпорядчі функції, вживати адміністративних заходів, заходів фізичного впливу, застосовувати спеціальні засоби тощо. Відтак, маючи відповідні владні повноваження, військовослужбовець здійснює функції держави і виконує коло важливих державних завдань. Ефективність виконання останніх значною мірою залежить від рівня службової дисципліни і законності у військових формуваннях під час особливого періоду [106, с. 38].

Доволі стисло і влучну характеристику адміністративно-правовим режимам дає Т. В. Кувирченкова, яка вказує на те, що вони не тільки передбачають обмеження прав і свобод громадян та покладання на них додаткових обов'язків, розширення повноважень органів виконавчої влади, а й виступають регулятором управлінських процесів [107, с. 112]. З погляду військового управління варто зазначити, що особливі адміністративно-правові режими виступають регуляторами військово-управлінських відносин у першу чергу через наділення органів військового управління, військового командування, а, отже, і військовослужбовців додатковими повноваженнями, з трансформацією їхнього адміністративно-правового статусу.

Варто навести позицію Д. М. Бахраха, який під правовим режимом розуміє встановлений офіційно порядок регулювання (регламентації), що відбиває сукупність юридичних та організаційних засобів, що використовуються для фіксації соціально-правового стану об'єктів впливу та

спрямований на забезпечення сталого функціонування держави й існування суспільства [110, с. 422]. З цього приводу слід урахувати те, що особливі режими запроваджуються, як правило, тоді, коли має місце ситуація, яка суперечить стійким уявленням суспільства про стабільність. І з метою такої стабільності (сталості) поновити державою і запроваджуються особливі режими.

Якщо розглядати унормовування особливих режимів з точки зору функціональності, то очевидним є те, що ці режими, будучи за своїми процедурними питаннями доволі динамічними (можуть динамічно запроваджуватися, передбачають динамічне вжиття оперативних заходів, динамічну зміну (трансформацію) правих статусів суб'єктів, що задіяні у межах реалізації таких заходів), проте правове регулювання досягнення мети запровадження особливих правових режимів, виконуючи регулятивну функцію, з явною перевагою здійснює такий її підвид як регулятивно-статична. Це пов'язано з потребою забезпечити сталість протікання суспільних відносин, або потребою поновлення такого сталого стану.

Видатний дореволюційний правник-науковець В. М. Гессен у роботі, безпосередньо присвяченій виключним станам, вважав, що значні потрясіння та проблеми потребують вжиття з боку держави значних засобів. Разом із тим, він вказував також і на те, що чинне законодавство правової держави, що регламентує виключні повноваження влади, повинно відповідати двом категоричним умовам. По-перше, застосування виключних засобів повинно здійснюватися лише за наявності дійсно виключних обставин. По-друге, чинній владі має бути надано саме стільки повноважень, скільки потрібно їй для врятування держави та суспільства від загроз, що перед ними постали реально в умовах конкретної ситуації [111, с. 6]

Фактично, цей дослідник говорить про таку важливу складову верховенства права як правова визначеність, яка особливу значущість набуває саме в аспекті запровадження особливих правових режимів і, в першу чергу, правового режиму воєнного стану. Крім того, вважаємо, що тут

також йдеться про запровадження принципу пропорційності запроваджених заходів тим загрозам, які постали перед державою. Стосовно нашого дослідження варто говорити про потребу врахування цих двох складових. При цьому пропорційність має визначати відповідність адміністративно-правового статусу військовослужбовців тим загрозам, на подолання яких повинні бути спрямовані зусилля військовослужбовців. Йдеться як про надання додаткових прав, так і покладання обов'язків та запровадження більш жорсткої юридичної відповідальності у разі порушення чинного законодавства.

Колектив авторів монографії за редакцією О. Ф. Ноздрачова виводить специфіку особливих правових режимів через специфіку суспільних відносин, що пов'язані з цими режимами. Так, вони вважають, що найзначнішими складовими блоками суспільних відносин, які підпадають під дію адміністративно-правових режимів, виступають: конституційні права, свободи та обов'язки людини та громадянина; відносини соціально-економічного характеру, що складаються у зв'язку з реалізацією стратегічних завдань держави та виконанням її функцій; відносини, що виникають у зв'язку із забезпеченням оборони держави, всіх складових національної безпеки, охорони державного кордону; відносини, пов'язані з охороною природи і навколишнього середовища; відносини, що виникають у сфері інноваційної діяльності різних суб'єктів; відносини, пов'язані з правовими режимами господарської та підприємницької діяльності; відносини, що виникають при розробці, прийнятті, застосуванні, а також виконанні обов'язкових вимог до продукції або до пов'язаних з ними процесів проєктування, виробництва, реалізації тощо [112, с. 12].

Цікаву характеристику режиму надають Т. Є. Кагановська та Є. І. Григоренко, які зазначають, що правова категорія «режим» означає систему заходів, спрямовану на досягнення поставленої перед суб'єктом права мети. Тобто те, яким чином суб'єкт права її досягає. При цьому вчені вказують на те, що для держави питання режиму відіграє дуже суттєву роль,

оскільки йдеться про те, які засоби використовуються державою для досягнення тих цілей, що перед нею стоять» [57, с. 70].

Інтерпретуючи цей та зазначені вище вислови щодо нашого дослідження, розуміємо, що особливий правовий режим (у нашому випадку – це воєнний стан) запроваджується в державі з певною метою. Повністю погоджуючись з цим, відзначаємо, що, на наше переконання, метою введення в державі воєнного стану є:

1) недопущення настання більш руйнівних суспільно небезпечних наслідків від збройної агресії або іншого виду збройної сили, що передбачено ст. 1 Закону України «Про оборону» на момент уведення воєнного стану;

2) попередження подібних негативних явищ, проявів збройної агресії або застосування іншого виду збройної сили, що передбачено ст. 1 Закону України «Про оборону» у майбутньому. Більш докладно мету введення воєнного стану ми висвітлили у підрозділі 2.2.

При цьому, варто звернути увагу на те, що у жодному визначенні правового режиму не зазначається про те, чи впливає будь-яким чином правовий режим на правовий стан. Ураховуючи той факт, що наша увага до надання загальної характеристики особливих правових режимів зосереджена у межах одного окремого підрозділу цього дисертаційного дослідження, ми будемо ґрунтувати власну позицію виходячи з найуніверсальніших поглядів учених, для того, щоб сформулювати власне уявлення з приводу того, чим є правовий режим та яким чином він співвідноситься з правовим станом.

На наше переконання, правовий режим є більш широкою категорією ніж правовий стан. Адже особливий правовий режим, перш за все, включає в себе особливий правопорядок, у межах якого державою застосовуються необхідні заходи. Далі, слід визначитися з тим, чи *створює* особливий правовий режим певний правовий стан, або *вказує* на існування певного правового стану у державі, або ж співвідноситься з правовим станом в іншій площині на рівних засадах. Однозначно вважаємо, що правовий режим *не вказує* на наявність існування будь-якого правового стану. Адже правовий

стан є першочерговою причиною, наявність якої породжує запровадження в державі або в окремих її місцевостях правового режиму. Умовно це виглядає так: правовий режим → правовий період → правовий стан.

На підтвердження цього слугує та обставина, відповідно до якої, наприклад, воєнний стан вводиться за пропозицією Ради національної безпеки та оборони України Президентом України відповідним указом, який затверджується Верховною Радою України. Тобто йдеться саме про необхідність унормування правового стану, а не правового режиму, що проявляється у тому, що Президент оголошує правовий стан, а не правовий режим.

Ми також не поділяємо погляди стосовно того, що особливий правовий режим створює особливий правовий стан. Для того, щоб особливий правовий режим створював правовий стан, його настання повинно передувати особливому правовому стану. Сьогодні норми чинного законодавства унеможливають такий порядок речей, з огляду на те, що, по-перше, в Україні не прийнято комплексного Закону про особливі правові режими, а, по-друге, надзвичайний стан, будучи особливим правовим режимом (згідно з його визначенням, що регламентовано Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану»), не закріплено як особливий правовий режим у Законі України «Про оборону». Натомість, воєнний стан знайшов своє відображення як особливий правовий режим у Законах України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про оборону». З цього виключається можливість того, що особливий правовий режим створює особливий правовий стан.

Екстраполюючи наше бачення з приводу співвідношення понять стану та режиму на досліджувану нами проблематику, що стосується особливих правових режимів, а також з приводу визначення воєнного стану як особливого правового режиму (про що докладно буде йти мова у параграфі 2.2.) відзначимо, що ми розуміємо категорію особливого правового режиму як особливий правовий порядок, виникнення та визнання якого

обумовлює оголошення особливого правового стану (воєнного стану) згідно з встановленим законом порядком.

Тобто, настання особливого правового режиму має бути можливим тільки після оголошення воєнного (або надзвичайного) стану та не повинно підлягати додатковому затвердженню та проголошенню, а повинно наступати негайно після уведення в дію відповідного Указу Президента про введення воєнного стану (або надзвичайного стану) в державі або в окремих її місцевостях. На користь цього слугує той факт, що згідно з чинним законодавством воєнний стан, а також надзвичайний стан визначаються, перш за все, як особливий правовий режим. Це дає підстави стверджувати, що у разі введення воєнного стану або надзвичайного стану особливий правовий режим настає як наслідок, а воєнний стан або надзвичайний стан є першопричиною його настання. Іншими словами стан відбиває конкретну ситуацію, що фактично склалася (своєрідний базис), а правовий режим є способом її правового регулювання (надбудова).

Але у цьому разі доречно звернути увагу на Концепцію реформування та подальшого розвитку системи управління державою в умовах надзвичайного стану і в особливий період, що затверджена Указом Президента України від 25 вересня 2017 року. Назва цього документа розмежовує поняття надзвичайного стану та особливого періоду, що свідчить про те, що надзвичайний стан та особливий період є цілком самостійними категоріями, які, до того ж, є різними за юридичним змістом та призначенням. У цілому це відповідає дійсності.

При цьому надзвичайний стан (як першопричина) тягне за собою наслідок – особливий правовий режим, тобто особливий правопорядок, виникнення якого обумовлено оголошенням особливого правового стану. Проте у цьому разі важливо звернутися до визначення дуже схожого, але іншого терміна, а саме особливого періоду, який наведено у національному законодавстві. Визначення особливого періоду наведено тільки у законах України «Про оборону» та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Згідно із Законом України «Про оборону», особливий період – період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій. Тобто, розуміємо, що правове регулювання особливого періоду розповсюджується лише за наявності двох комплексних обставин (про них більш детально буде вказано у підрозділі 2.2.): по-перше, у разі введення воєнного стану, який регламентовано Законом України «Про правовий режим воєнного стану» або, по-друге, проведення мобілізації, яка регламентована Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Згідно із Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», особливий період визначається як період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Аналіз визначень особливого періоду, що закріплено двома зазначеними вище нормативно-правовими актами, дозволяє зробити висновок про те, що вони є, по-перше, неузгодженими між собою. Так, Л. М. Демидова та В. В. Назарчук небезпідставно вважають, що такий стан є порушенням правил законодавчої техніки опису змісту одного поняття в декількох законодавчих актах. Адже обов'язковою умовою є те, що зміст

наведеного поняття в нормативно-правових актах має бути однаковим, а в двох зазначених законах він, на жаль, є різним [113, с. 155].

По-друге, наведені вище визначення не повною мірою узгоджуються із загальними засадами проходження військової служби. Справа в тім, що як вказано у визначенні особливого періоду, що наведено у Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», особливий період – це період (...) виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни

При цьому слід зауважити, що захист Вітчизни як конституційний обов'язок громадяни України може реалізовуватися не лише у межах особливого періоду. На підтвердження власних доказів з цього приводу відзначимо, що Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», який здійснює правове регулювання відносин між державою і громадянами України, у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а також визначає загальні засади проходження в Україні військової служби у ст. 1 встановив, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. Військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту, посади в яких комплектуються військовослужбовцями.

Крім цього, частиною 7 ст. 2 зазначеного Закону встановлено, що строкову військову службу громадяни України проходять відповідно до законів України у Збройних Силах України та інших військових формуваннях з метою здобуття військово-облікової спеціальності, набуття практичних навичок і умінь для збройного захисту Вітчизни. Таким чином, у будь-якому випадку захист Вітчизни здійснюється при проходженні

строкової військової служби та інших видів військової служби. У зв'язку з цим, захист Вітчизни здійснюється як у межах особливого періоду, так і в умовах повсякденної діяльності та не може розглядатися як конститутивна ознака особливого періоду.

Крім того, звернемо увагу на те, що Главу 8 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» присвячено питанням правового та соціального захисту громадян України [114, с. 115], які виконують конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, у межах якого визначено гарантії такого захисту, відповідні виплати грошової допомоги. В особливий період такі гарантії також регламентують інші нормативно-правові акти, а саме: Інструкція про порядок та розміри виплати винагороди військовослужбовцям Національної гвардії України в особливий період та під час проведення антитерористичної операції, Інструкція про речове забезпечення військовослужбовців Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України в мирний час та в особливий період, Інструкція про порядок речового забезпечення військовослужбовців Державної прикордонної служби України в мирний час та в особливий період, Інструкція про порядок та розміри виплат винагороди військовослужбовцям Збройних Сил України за безпосередню участь у воєнних конфліктах чи антитерористичної операції, інших заходах в умовах особливого періоду, Інструкція про речове забезпечення військовослужбовців Служби безпеки України в мирний час та в особливий період, Інструкція про порядок та умови виплати винагороди особам рядового та начальницького складу служби цивільного захисту за безпосередню участь в антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду, Інструкція про розміри та умови виплати винагороди поліцейським в особливий період та під час проведення антитерористичної операції та ін. Це також свідчить на користь того, що норми Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» встановлюють гарантії для осіб, що проходять військову службу, здійснюючи конституційний обов'язок

щодо захисту Вітчизни, а норми спеціальних (деталізованих) нормативно-правових актів (у нашому випадку у вигляді інструкцій) встановлюють гарантії для військовослужбовців під час особливого періоду.

Разом із тим, слід звернути увагу і на те, що чинне законодавство виключає можливість існування особливого періоду у випадку оголошення надзвичайного стану. Але, незважаючи на це, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» (ст. 1), визначає надзвичайний стан як особливий правовий режим. У зв'язку з цим, виникає питання, пов'язане з тим, що, якщо воєнний стан породжує виникнення особливого періоду, то чому інший особливий правовий режим – надзвичайний стан не пов'язаний з виникненням особливого періоду. Це питання витікає з того, що надзвичайний стан за своєю правовою природою фактично теж є особливим періодом, оскільки період є певним визначеним проміжком часу, у межах якого відбуваються певні події та реалізуються надзвичайні повноваження органів публічної влади, спрямовані на нейтралізацію відповідних загроз. До речі, воєнний стан та надзвичайний стан у радянський період не мали практики чіткого розмежування [115, с. 43]. Отже, за своєю юридичною природою надзвичайний стан відповідає основним ознакам особливого періоду та гіпотетично може бути ним охоплений.

У той же час, слід звернути увагу і на те, що визначення особливого періоду у першу чергу надано в абзаці 11 ст. 1 Закону України «Про оборону». Цей Закон встановлює засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони. Зазначені питання, що становлять предмет правового регулювання наведеного Закону, не пов'язані з правовим режимом надзвичайного стану.

Але, визначення особливого періоду дається також і в абзаці 5 ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». У свою

чергу, цей Закон встановлює правові основи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, засади організації цієї роботи, повноваження органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також обов'язки підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, повноваження і відповідальність посадових осіб та обов'язки громадян щодо здійснення мобілізаційних заходів.

У той же час, слід урахувати і те, що п. 6 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» серед додаткових заходів режиму надзвичайного стану у зв'язку з надзвичайними ситуаціями техногенного та природного характеру передбачено мобілізацію та використання ресурсів підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності, для відвернення небезпеки та ліквідації надзвичайних ситуацій з обов'язковою компенсацією зазнаних втрат. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 17 вказаного Закону, з метою ліквідації особливо тяжких надзвичайних ситуацій у мирний час може здійснюватися цільова мобілізація, обсяги і строк проведення якої визначаються в Указі Президента України про введення надзвичайного стану. Таким чином, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» встановлює можливість вжиття мобілізаційних заходів, передбачених законодавством про мобілізацію. До речі, статтею 336-1 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період (крім відбудовного періоду) чи у випадку проведення цільової мобілізації.

Разом із тим, слід зазначити, що ч. 1 ст. 3 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначає, що мобілізаційна підготовка та мобілізація є складовими частинами комплексу заходів, які здійснюються з метою забезпечення оборони держави, за винятком цільової мобілізації. У свою чергу, ч. 8 ст. 4 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» встановлює, що з моменту оголошення мобілізації (крім цільової) чи введення воєнного стану в Україні або в

окремих її місцевостях, настає особливий період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій. На час особливого періоду дія будь-яких прийнятих до настання цього періоду нормативно-правових актів, що передбачають скорочення чисельності, обмеження комплектування або фінансування Збройних Сил України, інших військових формувань чи правоохоронних органів спеціального призначення, зупиняється. Отже, як впливає із Закону, цільова мобілізація не виступає як юридичний факт для виникнення правовідносин особливого періоду, проте прямо призначення цільової мобілізації Закон не розкриває. Лише, у частині 4 ст. 4 проєкту Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», що розміщено на офіційному веб-сайті Міністерства оборони України, вказується на те, що з метою ліквідації наслідків стихійного лиха, аварій та катастроф у мирний час може проводитися цільова мобілізація [116].

У той же час, виникає питання стосовно мобілізації ресурсів підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності, для відвернення небезпеки та ліквідації надзвичайних ситуацій, що передбачено п. 6 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану». Адже згідно з чинним законодавством, особливий період настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової), а під самою мобілізацією абзац 4 ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» розуміє комплекс заходів, що здійснюються з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або

частковою та проводиться відкрито чи приховано. Як видно, має місце термінологічна неточність й невідповідність положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а також Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» у частині, пов'язаній з підставами для запровадження правового режиму особливого періоду, яку бажано усунути.

Крім того, ще не сприяє вирішенню вказаної вище правової колізії п. 4 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», де вказано на те, що в указі Президента України про введення воєнного стану окрім іншого також зазначаються завдання суб'єктам забезпечення цивільного захисту щодо приведення єдиної державної системи цивільного захисту, її функціональних та територіальних підсистем у готовність до виконання завдань за призначенням в особливий період [117, с. 101]. Тобто, це виступає як підґрунтя правового регулювання організації та функціонування суб'єктів забезпечення цивільного захисту в умовах особливого періоду.

Також мають місце і колізії між Законами України «Про оборону» та «Про правовий режим надзвичайного стану». При цьому слід звернутися до часових меж ухвалення зазначених двох законів. Так, Закон України «Про оборону» ухвалено 6 грудня 1991 року, а Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» 16 березня 2000 року, з прийняттям якого необхідно було внести відповідні зміни до Закону України «Про оборону». Зауважимо, що визначення особливого режиму у Законі є оновленим з 2008 року і на той час законодавець не звернув увагу на вже існуючу на той час нагальну проблему приведення поняття особливого режиму у відповідність до чинного законодавства.

На наше переконання, внесення змін до Закону України «Про оборону» повинно стосуватися того, що надзвичайний стан (будучи особливим правовим режимом згідно із Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану») повинен бути у визначенні особливого періоду. На сьогоднішній день це питання є доволі важливим та актуальним. Тому ми вважаємо, що увага парламентарів повинна бути звернена на зазначені нами

суперечності між цими двома нормами та їх усунення, тому необхідно внести зміни до абзацу 11 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оборону» та викласти її у такій редакції: «особливий період – період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації, чи (та) з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, чи (та) з моменту введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації і воєнний час».

Проте, вважаємо, що слід з обережністю використовувати категорію воєнного часу, адже чинне законодавство не визначає, що розуміється під воєнним часом, а у воєнних енциклопедичних словниках розуміється період фактичного знаходження держави у стані війни. Тобто початок воєнного часу – це оголошення стану війни чи момент розпочинання воєнних дій, а кінець – оголошення конкретного часу припинення воєнних дій, а у випадку їх продовження після оголошення припинення війни – момент фактичного припинення [118, с. 139]. Таким чином, доцільність використання терміна «воєнний час» в умовах воєнного стану, а не стану війни поки що не доведено.

Звернемо увагу на регулювання воєнного стану у чинному законодавстві. Згідно зі статтею 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 2015 року, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і

законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Таким чином, національний законодавець передбачив чотири підстави (вичерпний перелік), за наявності яких в Україні вводиться воєнний стан: збройна агресія; загроза нападу; небезпека державній незалежності України; небезпека територіальної цілісності.

Ураховуючи те, що у разі підписання Президентом України Указу про введення воєнного стану, такий Указ згідно п. 1 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 2015 року повинен обов'язково містити обґрунтування необхідності введення воєнного стану, яке повинно містити одну або декілька підстав, що наведені вище. Тобто законодавець абсолютним імперативом виключив можливість існування будь-яких інших підстав для введення воєнного стану, а також виключив можливість необґрунтування главою держави введення правового режиму воєнного стану. Таким чином, наприклад, збройний конфлікт, воєнний конфлікт, воєнно-політична нестабільність, воєнно-політичний ризик, мілітаризація не є підставами для введення воєнного стану.

Проте практика діяльності владних структур та правозахисних організацій (та їх окремих діячів), а також окремі приписи офіційних документів свідчать про те, що збройна агресія проти України, яка визначається Законом України «Про оборону» як застосування іншою державою або групою держав **збройної сили** проти України, виступає як:

вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України;

блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав;

напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України;

засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, у тому числі значна участь третьої держави у таких діях;

дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення зазначених вище суспільно небезпечних дій;

застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів.

Наприклад, Голова Верховної Ради України акцентує увагу на тому, що питання безпеки та оборони є ключовими питаннями в Україні, а безпекові закони знаходяться в прерогативі, адже ми живемо в країні, коли доводиться відбивати російську агресію, і завжди треба про це пам'ятати, працюючи в тому числі і в Парламенті [119]. Громадські правозахисники також відзначають, що з початком війни на сході України виникла потреба у захисті військовослужбовців у зоні АТО, що вбачає ускладнення через особисті ставлення до українських військових [120].

Крім цього, у пункті 9 Воєнної доктрини України відзначено про збройну агресію і порушення територіальної цілісності України (тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та військова агресія Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей), нарощування військової потужності Російської Федерації в безпосередній близькості до державного кордону України, а також у п. 11 встановлено повномасштабну збройну агресію Російської Федерації проти України з проведенням сухопутних, повітряно-космічних, морських операцій з рішучими воєнно-політичними цілями [120].

З наведеного вбачається, що визнання державою існування агресії проти України є однією з обставин уведення воєнного стану у нашій державі. Тобто Президент те, що фактично має місце, своїм Указом констатує де-юре.

Війна, як визначено чинною Воєнною доктриною України, є одним з видів воєнного конфлікту з двостороннім застосуванням воєнної сили. У реальності вона виступає як масштабне протистояння з найбільшою інтенсивністю воєнних дій, неабиякою тривалістю та кількістю жертв і значних матеріальних збитків (голод, епідемії, неймовірні людські жертви та руйнування тощо). Як свідчать сучасні джерела інформації, втрати в європейських війнах (загиблі та померлі від ран і хвороб) становили: у XVII ст. – 3,3 млн осіб, у XVIII ст. – 5,4 млн, у XIX та на початку XX ст. (до Першої світової війни) – 5,7 млн осіб, у Першій світовій війні – понад 9 млн, у Другій світовій війні, включаючи загиблих у нацистських концтаборах, – понад 50 млн. [121, с. 17].

С. О. Кузніченко уперше у науці адміністративного права визначив феномен екстремального адміністративно-правового режиму та охарактеризував його як спеціальний порядок регулювання суспільних відносин в умовах надзвичайних ситуацій, що розбудовано на загальних регулятивних підставах, який виник у результаті впливу комплексу правових засобів з метою приведення суспільного життя в нормальний, звичайний стан і пов'язаний з обмеженням правового статусу осіб і розширенням компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування, а також створенням в окремих випадках спеціальних режимних органів [122, с. 7]. Вчений також аргументує необхідність розподілення екстремального адміністративно-правового режиму на два класи, а саме на надзвичайні режими, які представлені воєнним станом, надзвичайним станом, зонами надзвичайної екологічної ситуації та екстраординарні режими, до яких належить антитерористична операція, карантин, надзвичайна ситуація тощо) [122, с. 7]. Відзначимо, що існування таких режимів звісно можливе в доктрині адміністративного права, але для того, щоб підіймати питання про

необхідність уведення цих термінів до законодавчого поля, необхідно ще узгоджувати між собою низку норм, які повинні бути присвячені надзвичайним ситуаціям, статусу спеціальних органів, екстраординарним режимам тощо.

На існування особливих режимів вказує також Секретар Ради національної безпеки та оборони, називаючи їх «антитерористичними та контррозвідувальними режимами» [123], концепція забезпечення яких вже затверджена Указом Президента України від 6 жовтня 2017 року [124].

Крім того, наприклад, Статут гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України оперує таким поняттям як загрозливий період. Так, у частині 3 ст. 121 цього Статуту вказано на те, що в інструкції начальникові варти визначаються: завдання варти, особливі обов'язки начальника варти стосовно охорони й оборони об'єктів, що доручено варті; порядок дій посадових осіб варти під час приймання під охорону та здавання об'єктів (у тому числі обладнаних технічними засобами охорони), графік та порядок їх перевірки контрольно-охоронними групами; порядок посилення охорони на ніч, у негоду і в загрозливий період, порядок видачі автоматів чатовим, що на постах озброєні багнетами, відкриття ящиків із боєприпасами; дії варти у разі нападу на об'єкти, що охороняються, чатових або вартове приміщення, у разі спрацювання і виходу з ладу технічних засобів охорони, під час пожежі й стихійного лиха, дії за сигналами бойової тривоги.

У контексті розмаїття різних режимів та періодів цікавим є підхід, викладений у статті 1 проєкту Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [125], який дає визначення загрозливому періоду, якого у чинному Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» немає. Під ним пропонується розуміти період, який передуює особливому періоду та настає з моменту прийняття рішення керівництвом держави про невідкладні заходи щодо запобігання збройної агресії (збройному конфлікту) проти України та передбачає доукомплектування Збройних Сил України, інших військових формувань в штаті мирного часу та

часткове виконання мобілізаційних завдань з виготовлення, ремонту озброєння, військової та спеціальної техніки, ракет і боєприпасів, надання послуг і виконання робіт для забезпечення належного рівня бойової готовності органів управління, з'єднань, частин і підрозділів. Загрозливий період закінчується з настанням особливого періоду.

Така багатоманітна сукупність виокремлення різного роду режимів і періодів, які можуть існувати у нашій державі, має як позитивні риси, так і недоліки. З одного боку, позитивним моментом слід визначити, що Україна перебуває на етапі розбудови демократичної, розвиненої, незалежної держави з потужними Збройними Силами, іншими військовими формуваннями та збалансованим військовим управлінням (адмініструванням) і приділення уваги до питань правових режимів як науковців, так і державних діячів, політиків, юристів-практиків, соціологів, політологів, громадськості є доволі актуальним та своєчасним, проте відсутність в Україні комплексного та спеціалізованого закону про особливі правові режими залишає усі необхідні приписи та напрацювання вчених-правників незатребуваними.

В юридичній літературі також існує точка зору стосовно існування змішаних (гібридних) особливих режимів. Так, М. Ю. Веселов вважає, що такі правові режими як «режим АТО на Сході України», а також режим вжиття заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях не є у чистому вигляді антитерористичними операціями. Проте за сукупністю певних ознак (фактичного і юридичного змісту), їх слід таки визнати особливими адміністративно-правовими режимами, але не типовими, а змішаними чи гібридними [126, с. 65].

Український законодавець у межах Особливої частини Кримінального кодексу України паралельно з правовим режимом воєнного стану називає також вчинення злочину в умовах бойової обстановки. О. М. Ониськів вказує на те, що поняття «бойова обстановка» увійшло у термінологічне поле КК

України шляхом запозичення з понятійного апарату військового мистецтва. Термін «бойова обстановка» належить до спеціалізованих. Саме тому, для встановлення кримінально-правового значення відповідного поняття варто звертатися до його розуміння у спеціалізованій галузі знань. Проте, враховуючи використання терміна «бойова обстановка» у статтях Особливої частини КК України, зауважимо, що це поняття слід відносити й до кримінально-правових [104, с. 142].

Відповідно, термін «бойова обстановка» є юридичним, що тягне за собою відповідні правові наслідки, проте не виступає у вигляді правового режиму. Це пов'язано з тим, що наявність бойової обстановки не може бути зумовлена ухваленим рішенням того чи іншого органу державної влади про час її початку, а також закінчення. Тобто, початок та закінчення бойової обстановки не може регулюватися правом, оскільки це має місце стосовно введення та припинення правового режиму воєнного стану.

У той же час, А. М. Ониськів пропонує певні критерії для визначення наявності бойової обстановки такі як: 1) сукупність об'єктивних обставин соціального, кліматичного та іншого характеру, що виникають у зв'язку з реалізацією тактичних дій військ у виді організованих та узгоджених ударів, вогню і маневрів (бойових дій) з'єднань, частин і підрозділів на виконання бойового завдання; 2) виникає під час ведення загальновійськового, вогневого, протиповітряного, повітряного і морського бою; 3) виникає під час оборони або нападу з'єднань, частин і підрозділів; 4) ведення бою підпорядковується меті знищення (розгрому) противника, відбиття його ударів і виконання інших бойових завдань; 5) обмеженість бойових дій просторовими рамками, тобто, застосування ударів, вогню і маневрів у певному обмеженому місці; 6) обмеженість бойових дій часовими рамками, тобто, застосування ударів, вогню і маневрів протягом короткого проміжку часу, що має швидкоплинний характер; 7) бойова обстановка зумовлена виконанням відповідними військовими підрозділами або одним військовослужбовцем бойового завдання, що розпочинається і закінчується з

моменту віддання наказу (розпорядження) про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою; 8) може мати місце як під час збройного конфлікту, так і у мирний час.

У межах характеристики різних особливих правових режимів варто також враховувати розмаїття особливих правових режимів, що існують у зарубіжних країнах. Так, О. М. Домбрін, що провів спеціальне дослідження законодавства зарубіжних країн, виокремлює такі різновиди особливих правових режимів:

- 1) правовий режим надзвичайного стану, що має практику доволі чіткого законодавчого врегулювання у таких державах як Індія, Ірландія, Велика Британія, Канада, Португалія, Алжир, ПАР, США та деякі ін.;
- 2) правовий режим воєнного стану, що має сталу практику унормування у таких країнах як Нідерланди, Польща, Румунія, Велика Британія, Болгарія, США та ін.;
- 3) правовий режим стану облоги, що може запроваджуватися в таких країнах як Франція, Греція, Португалія, Бельгія, Королівство Іспанія, Аргентина та ін.;
- 4) стан війни, що має можливість запровадження у таких державах як Італія, Бельгія, Кабо-Верде та ін.;
- 5) стан напруги, що урегульовано на законодавчому рівні в таких країнах як ФРН тощо;
- 6) стан суспільної небезпеки (Італійська республіка);
- 7) стан оборони, що може запроваджуватися у таких країнах як Фінляндія, ФРН, Коста-Рика тощо;
- 8) стан пильності (Габонська Республіка);
- 9) стан готовності (Норвегія);
- 10) стан загрози (Королівство Іспанія) [127, с. 151].

Як видно, всі ці режими об'єднує оборонна та безпекова складова. У той же час, Т. В. Кувирченкова, вказує на те, що у 2010-2015 роках з'явилися принципово нові адміністративно-правові режими, які ґрунтуються на

наданні привілеїв, пільг та певних переваг. Це такі режими, як режим прикордонного співробітництва, режим вільного порту, режим промислового кластера та ін. Вони надають суб'єктам додаткові права, гарантії, звільняють їх від деяких обов'язків, дозволяють суб'єктам реалізовувати свої інтереси. Проте потреба навіть у таких адміністративно-правових режимах також викликається питаннями забезпеченням безпеки особистості, суспільства та держави [128, с. 112].

З врахуванням такої різнобарвної практики урегулювання особливих правових режимів, що сформувалася у зарубіжних країнах, у тому числі варто проводити реформування вітчизняного законодавства про відповідні правові режими, узгоджуючи положення чинного законодавства між собою. Проведення такої правової політики буде запорукою забезпечення національної безпеки та обороноздатності України.

2.2 Воєнний стан як особливий правовий режим (теоретичний та практичний аспекти)

Дослідження теоретичних та практичних аспектів воєнного стану як особливого правового режиму в Україні суттєво зростає. Це пов'язано із тим, що вперше за період існування незалежної Української держави відбулося введення в окремих областях України та внутрішніх водах України Азово-Керченської акваторії воєнного стану [129], що дозволило здійснити низку комплексних стратегічних і тактичних заходів, а також сукупність організаційних і мобілізаційних заходів, які підвищили рівень боєздатності Збройних Сил України та спроможність держави відповідати на збройні загрози, що виникають чи можуть виникнути у майбутньому [130].

Увага науковців, практиків, громадських діячів, службовців, цивільного населення до проблем воєнного стану викликана розумінням необхідності створення ефективних механізмів забезпечення воєнної безпеки в умовах сучасної геополітичної ситуації, стабільності соціальних систем та

відверненням, а також подоланням тих глобальних та регіональних загроз, які останнім часом пронизують усе міжнародне співтовариство та посягають на функціонування правових інститутів в усіх сферах життєдіяльності суспільства, а також у сфері національної безпеки та оборони.

Адже, навіть історія світової цивілізації свідчить на користь того, що одним, але найпотужнішим чинником його виживання було та є вміння концентрувати свої зусилля на боротьбі як з силами природи, так і боротьбі з тими, хто посягає на певну територію, життя та свободу людей. Протягом віків за можливість існувати та жити боролися як окремі індивіди, їхні спільноти, так і держави в цілому. При цьому є аксіоматичним, що становлення та розвиток будь-якої держави суттєвим чином залежить від можливостей і вміння подолання кризових ситуацій [131, с. 7].

Сучасні доктринальні уявлення надають змогу розглядати воєнний стан у теоретичному аспекті не тільки як особливий правовий режим, а ще як правовий інститут, яким регламентовано надзвичайний режим реалізації державної влади в ситуаціях, за наявності яких ординарне функціонування держави, державного апарату та існування громадянського суспільства виявляється неможливим [132, с. 191]. Тому розгляд воєнного стану у теоретичному контексті ми розпочали з виявлення у доктринальних поглядах розуміння категорії «режим», його змісту як елемента законодавчої конструкції та співвідношення з категоріями «правовий режим», та «адміністративно-правовий режим». Не ставлячи собі за мету детально досліджувати вказані правові категорії, відзначимо, що найбільш доречним вважаємо використання усталених формулювань, які найчастіше уживаються у науковому обігу та, на наш погляд, є найбільш універсальними.

У процесі еволюції світової цивілізації питання війни, армії, а також миру завжди знаходяться у центрі уваги істориків, державних діячів, філософів, соціологів, правників, міжнародників, дипломатів, учених, письменників та широкого загалу. Це є не випадковим, оскільки людство завжди супроводжувало, та напевно будуть супроводжувати й надалі війни

різної інтенсивності, типологізації та масштабу, військові конфлікти та зіткнення [132, с. 310]. Як вже ми зазначали, категорія «режим» побудована на одному з визначень поняття управління як діяльності щодо впорядкування відповідних суспільних відносин, тобто режим є невід'ємною частиною системи управління [133, с. 8], категорія «правовий режим» пов'язана з терміном «влада», оскільки є невід'ємною ознакою влади, її устрою, функціонування та соціальної спрямованості [133, с. 9].

У чинному національному законодавстві правовий припис стосовно можливості введення адміністративно-правового режиму воєнного стану закріплено на найвищому юридичному рівні – Основному Законі нашої держави, а саме п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, який передбачає введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України Президентом держави. Також Конституція України у ст. 92 чітко встановлює, що правовий режим воєнного стану визначається виключно законами України. Тобто не вводиться, не встановлюється, не регламентується, не затверджується, не констатується, не пропонується, а визначається, тобто формулюється, надає визначення воєнного стану, характеризує його.

Профільний Закон вперше було ухвалено лише після чотирьох років з моменту прийняття Конституції України [134], що слід розглядати як негативний чинник, який створював суттєву загрозу обороноздатності держави та національній безпеці. Таким чином, Українська держава з дати прийняття Конституції України функціонувала чотири роки без повноцінного та комплексного законодавчого урегулювання правового режиму воєнного стану, який передбачено Конституцією. Прийнятий у 2015 році новий Закон України «Про правовий режим воєнного стану» належним чином увійшов у систему законодавства нашої держави, замінивши застарілий закон 2000 року.

Категорія «воєнний стан» на сучасному етапі становлення української державності та розвитку публічного адміністрування знаходить своє

відображення у чинному Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року, й повністю дублює визначення воєнного стану, що наведено у Законі України «Про оборону» від 6 грудня 1991 року. Різниця лише полягає у тому, що при наведенні визначення воєнного стану Закон України «Про правовий режим воєнного стану» оперує поняттям «відсіч збройної агресії», для реалізації якого відповідним органам державної влади повинні надаватися додаткові повноваження.

По-перше, зазначимо, що, на наш погляд, дефініцію «воєнний стан», що надається у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» не можна вважати досконалою та такою, що відображає повністю специфічні риси цього правового режиму. Звернемо увагу на те, що наведене визначення воєнного стану у зазначеному Законі позначає те, **коли** цей стан вводиться (у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності), **де** він вводиться (в Україні або в окремих її місцевостях) та **які наслідки** його введення (надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень).

Таким чином, наведене визначення позбавлене розуміння самої сутності воєнного стану, його змісту та специфічних рис. Позначення причинно-територіально-наслідкового чинника не надає змогу розуміти у повному обсязі те, що саме породжує для держави введення на її території воєнного стану та чи може такий стан закінчитися раніше і за яких умов (обставин), а також чи можлива пролонгація такого стану (якщо можлива, то за яких підстав).

По-друге, виходячи з наведеного законодавчого визначення воєнного стану вбачається те, що цей правовий режим розраховано на надання відповідним органам влади якихось умовних додаткових повноважень для відвернення загрози, відсічі збройної агресії. Крім того, слід особливо підкреслити той факт, що надання таких додаткових повноважень окремо передбачено для забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності, її територіальній цілісності та прав і свобод фізичних та юридичних осіб.

Крім того, слід звернути увагу, що, зокрема, Закон України «Про оборону» передбачає повноваження державних органів щодо забезпечення національної безпеки, для усунення загрози небезпеки державній незалежності, територіальній цілісності та правам і свободам фізичних та юридичних осіб. Законом України «Про національну безпеку України» визначається, що діяльність сектора безпеки та оборони за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз (п. 16 ч. 1 ст. 1).

Для порівняння відзначимо, що Законом України «Про основи національної безпеки України», який діяв до ухвалення Закону України «Про національну безпеку України» визначалося, передусім, те, що Воєнна організація держави спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз (п. 4, ч. 1, ст. 1); конституційні права і свободи людини та громадянина є об'єктами національної безпеки (п. 1, ч. 1, ст. 3), що, звісно свідчило про те, що органи державної влади здійснюють свою діяльність у напрямі неухильного додержання та забезпечення цих прав, крім того визначився «пріоритет прав і свобод людини та громадянина, а також своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним та потенційним загрозам і чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки» (п. 1, 4, 5 ч. 1, ст. 5).

До того ж, стаття 9 вже нечинного Закону України «Про основи національної безпеки» регламентувала повноваження суб'єктів забезпечення національної безпеки (Верховної Ради України, Ради національної безпеки та оборони, Кабінету Міністрів України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Воєнної організації держави, судів, прокуратури, місцевих державних адміністрацій, органів і підрозділів цивільного захисту, органів місцевого самоврядування та ін.).

З огляду на використану законодавчу техніку складається первинне враження щодо недоцільності надання органам влади додаткових повноважень у напрямі забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності, захисту прав та свобод людини та громадянина, ураховуючи, що такі необхідні повноваження вже визначені Законом, за умови ординарного функціонування держави та суспільства. Адже, за своєю юридичною природою національна безпека є категорією, що потребує свого постійного (перманентного) забезпечення, а не лише в умовах правового режиму воєнного стану. Сьогодні Закон України «Про національну безпеку України» не містить аналогічних норм, а лише регламентує повноваження Міністерства оборони України, Державної спеціальної служби транспорту, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ, Управління державної охорони України у межах функціонального призначення сектору безпеки та оборони.

Необхідно розуміти також і те, що у випадку введення воєнного стану неконкретизоване законодавчо надання органам влади додаткових повноважень може виступати підґрунтям для виходу органів державної влади за межі своїх повноважень, що є небезпечним та недопустимим в умовах розбудови на теренах України правової та соціальної держави та обрання курсу у напрямі євроінтеграції. В умовах воєнного стану для захисту територіальної цілісності, забезпечення національної безпеки, обороноздатності, прав людини і громадянина дійсно існує необхідність

надання органам державної влади додаткових повноважень, проте така потреба на законодавчому рівні повинна бути більш чітко конкретизована.

Крім того, важливо підіймати також питання про необхідність більш ефективного використання вже наданих повноважень органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами військового управління (адміністрування), військовим командуванням, військовими адміністраціями для захисту територіальної цілісності, забезпечення національної безпеки, обороноздатності, прав людини та громадянина у повному обсязі з максимальним використанням важелів впливу, що надані їм чинним законодавством та забезпечення ефективного механізму контролю та нагляду за здійсненням таких повноважень.

Адже, як стверджує А. М. Ониськів, із законодавчої дефініції поняття «воєнний стан» убачається, що законодавець пов'язує його зміст не з підвищеним ступенем суспільної небезпеки вчинених діянь у відповідний період часу, спричиненням більшої шкоди порядку суспільних відносин, а з особливим правовим режимом діяльності різноманітних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а не з об'єктивними умовами, які є причиною введення воєнного стану в Україні [104, с. 160].

Фактично, можна констатувати той факт, що квінтесенцією правового режиму воєнного стану є, з одного боку, надання, у першу чергу, органам військового управління, військовому командуванню, тобто військовослужбовцям додаткових повноважень, а з іншого – обмеження громадян у певних правах. С. О. Магда справедливо звертає увагу на те, що невід'ємною складовою частиною правового режиму воєнного стану є способи правового регулювання як первинні засоби правового впливу на поведінку людей, що пов'язані з наділенням їх суб'єктивними юридичними правами та свободами, або покладанням на них суб'єктивних юридичних обов'язків [131, с. 7].

Проте варто пам'ятати, що правове регулювання повинно встановлювати такі можливості наділення додатковими повноваженнями та

обмеження у правах і свободах пропорційно один одному, а також у відповідності до мети, яка прямо корелює з наявними загрозами, на подолання чи нейтралізацію яких було введено правовий режим воєнного стану. Зокрема, С. В. Пчелинцев пише, що здійснення правового режиму воєнного стану передбачає обмеження визначених прав і свобод людини та громадянина, але тільки у тій мірі, в якій це необхідно для досягнення відповідної мети [102, с. 169].

Що стосується правового регулювання аналогічних питань іноземними державами, для порівняння позначимо, що Закон Республіки Молдова «Про режими надзвичайного, облогового та воєнного стану» під воєнним станом визначає режим, що вводиться на всій території держави у разі офіційного проголошення війни або збройної агресії проти Республіки Молдова з метою захисту її суверенітету, незалежності, єдності, територіальної цілісності та конституційного порядку [135]. Стаття 73 Конституції Грузії передбачає, що воєнний стан оголошується у випадку збройного нападу на Грузію [136]. Пунктом 17 статті 44 Конституції Республіки Казахстан визначено, що воєнний стан вводиться у разі агресії проти Республіки або безпосередній зовнішній загрозі її безпеці на всій території Республіки або в окремих її місцевостях [137]. Наведені правові норми дають змогу констатувати, що в жодному нормативно-правовому акті зазначених держав не йдеться про те, що у разі введення правового режиму воєнного стану необхідно надавати окремим органам влади додаткові повноваження для захисту суверенітету, незалежності, єдності, територіальної цілісності та ін.

По-третє, звернемо увагу на суб'єктів, які згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» повинні здійснювати свої повноваження для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України та її територіальній цілісності. Серед них законодавець відзначає чотири групи суб'єктів, а саме: органи державної влади, військове командування, військові адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Вбачається, що наведений перелік таких органів, діяльність яких в умовах воєнного стану спрямована на забезпечення територіальної цілісності, національної безпеки, захисту прав та свобод людини й громадянина не є вичерпним та потребує доповнення органами військового управління (адміністрування), а саме: Генеральним штабом Збройних Сил України; Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України; Головним управлінням Військової служби правопорядку Збройних Сил України; Головним управлінням майна та ресурсів; Управлінням регулювання діяльності державної авіації України; Центром забезпечення миротворчої діяльності та реалізації міжнародних договорів Збройних Сил України та іншими органами військового управління.

Адже, в умовах воєнного стану ці органи військового управління повинні бути у першу чергу задіяні для здійснення діяльності щодо забезпечення підвищеної бойової готовності. При цьому вони повинні за таких умов здійснювати свою діяльність як можна оперативніше та повною мірою. Підтверджуючим аргументом на користь того, що органи військового управління (адміністрування) повинні бути у переліку суб'єктів, які в умовах воєнного стану на всій території держави або в окремих її місцевостях повинні забезпечувати національну безпеку, територіальну цілісність, обороноздатність держави, права і свободи громадян свідчить той факт, що у ч. 2 ст. 4 Закону України «Про оборону» зазначається, що у разі збройної агресії проти України органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії.

На підставі відповідного рішення Президента України Збройні Сили України разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії. Розділ 2 зазначеного Закону регламентує повноваження органів державної влади, функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування у сфері оборони. Це також свідчить про те, що органи військового управління

(адміністрування) не слід обходити увагою при визначенні та правовій регламентації у межах режиму воєнного стану.

По-четверте, слід звернути увагу на правову основу введення воєнного стану, якою відповідно до статті 2 Закону є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України. Не зовсім зрозумілою вбачається позиція законодавця стосовно ігнорування міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що обумовлює їх входження до національної правової системи.

Для порівняння відзначимо, що правовою основою оборони держави є Конституція України, Закон України «Про оборону», інші законодавчі акти України та відповідні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Правову основу у сфері національної безпеки України становлять Конституція України, Закон України «Про національну безпеку України» інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти. На наше переконання, до правової основи режиму воєнного стану необхідно додати міжнародні договори, якими врегульовано правила війни, міжнародні договори у сфері захисту жертв збройних конфліктів, культурних цінностей, навколишнього середовища, у сфері обмеження або заборони використання окремих засобів ведення війни (зброї) тощо.

Йдеться, передусім, про Женевську конвенцію про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року, Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру від 8 червня 1977 року, Конвенція про права дитини

від 20 листопада 1989 року, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройному конфлікті від 25 травня 2000 року, Гаазьку конвенцію про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 26 травня 1999 року, Конвенцію про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище від 10 грудня 1976 року, Женевський протокол про заборону використання на війні задушливих, отруйних чи інших подібних газів і бактеріологічних засобів від 17 червня 1925 року, Конвенцію про заборону розробки, виробництво і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 року, Конвенцію про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що наносять надмірні пошкодження або мають не вибірккову дію від 10 жовтня 1980 року, з поправкою до неї від 21 грудня 2001 року, Протокол про заборону застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв від 10 жовтня 1980 року, з поправками, внесеними 3 травня 1996 року, Протокол про заборону або обмеження використання запалювальної зброї від 10 жовтня 1980 року, Протокол про лазерну зброю, що засліплює, від 13 жовтня 1995 року, Протокол про вибухонебезпечні пережитки війни від 28 листопада 2003 року, Конвенцію про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року та деякі інші.

Разом із тим, слід урахувати, що чинний Закон України «Про правовий режим воєнного стану», не вказуючи на міжнародні договори, у ст. 2 робить посилання на норми Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Так, у статті 24 цього Закону встановлено, що Україна відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права у разі введення воєнного стану негайно повідомляє через Генерального секретаря ООН державам, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав і свобод людини та громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про межу вказаних відхилень та причини прийняття

такого рішення. При цьому у повідомленні вказується на дату припинення дії відповідних відхилень від зобов'язань, передбачених Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Крім того, про зміни межі відхилень від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права або строку дії обмежень прав і свобод, а також причин ухвалення вказаного рішення Україна повідомляє Генерального секретаря ООН.

У контексті дослідження воєнного стану варто наголосити на тому, що він є одним з видів особливого періоду, як це витікає з положень чинного законодавства. Так, абзац 5 статті 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» визначає особливий період як період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

У свою чергу, абзац 11 ст. 1 Закону України «Про оборону України» встановлює, що особливий період – період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій (з приводу порушення правил законодавчої техніки, що є результатом того, що одне правове явище має різні визначення у різних законодавчих актах ми вже звертали увагу у підрозділі 2.1.).

Як видно, особливий період настає: 1) з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової); 2) з моменту доведення рішення про мобілізацію (окрім цільової) до виконавців стосовно прихованої мобілізації; 3) з моменту введення правового режиму воєнного стану в Україні; 4) з моменту введення правового режиму воєнного стану в окремих місцевостях України. При цьому воєнний стан охоплює половину юридичних фактів як підстав для виникнення правовідносин особливого періоду.

Проте у визначенні, що наводиться вже у наступному правовому приписі, а саме в абзаці 12 ст. 1 Закону України «Про оборону України» не встановлено жодного кореляційного взаємозв'язку воєнного стану з особливим періодом. Так, під воєнним станом Закон розуміє особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Ми вже зазначали, що особливий правовий режим та особливий правовий період є явищами хоч і взаємопов'язаними, проте не тотожними.

Не вдаючись суттєво у подробиці розмитості юридичних фактів завершення особливого періоду, що потягло за собою, у тому числі, ухвалення різноспрямованих судових рішень, варто вказати на те, що вже розроблено та опубліковано на офіційному веб-сайті Міністерства оборони України проєкт Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», у статті 1 якого вказано на те, що особливий період є періодом, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи (та) з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях чи

фактичного початку воєнних дій і закінчується зі скасуванням воєнного стану та (або) завершенням демобілізації [116]. Як видно, тут визначаються чіткі юридичні факти як настання, так і закінчення особливого періоду (відсутнє розмите поняття відбудовного періоду після закінчення воєнних дій, який чинне законодавство частково пов'язує з існуванням особливого періоду. Разом із тим, на що варто звернути особливу увагу, це те, що проєкт однозначно встановлює на відміну від чинного Закону, що разом з проведенням мобілізації можна вводити правовий режим воєнного стану, оскільки поруч із розділовим сполучником «чи» в дужках вказується єднальний сполучник «та».

Дослідження воєнного стану, у тому числі у контексті особливого періоду, а також інших особливих режимів як суміжних понять призводить до необхідності визначення окремих питань, які не врегульовані чинним адміністративним законодавством. Крім того, у межах адміністративно-правової доктрини відсутні однозначні уявлення щодо їх змісту. Йдеться про необхідність розгляду правозастосовних форм державної управлінської діяльності (публічного адміністрування), правових актів управління, правотворчої діяльності Президента України з цього приводу та органів виконавчої влади, що розглядаються, а також процедури призупинення дії норм окремих законів та кола адміністративних правовідносин, що не підлягають регулюванню надзвичайними нормами права. Не принижуючи значимість кожного питання, що ми висвітлили, зауважимо, що найголовнішим питанням в умовах дослідження правового режиму воєнного стану залишається правильне розуміння та визначення мети уведення цього особливого правового режиму, яка повинна бути відголоском та продовженням імперативного положення, закладеного у ст. 17 Конституції України, категоричність якої полягає у покладанні на військові формування забезпечення державної безпеки та захист державних кордонів, на Збройні Сили України – обороноздатності держави.

Наприклад, досліджуючи режим антитерористичної операції (далі – АТО) та зіставляючи його з режимом воєнного стану, О. В. Маковська зауважує, що різниця між режимами АТО та воєнним станом полягає у процедурі введення цих правових режимів, адже режим АТО впроваджується наказом керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України за письмовим дозволом Голови Служби безпеки України або наказом керівника регіонального координаційного підрозділу за письмовим дозволом керівника Антитерористичного центру Служби безпеки України, погодженим із головою Служби безпеки України, залежно від ступеня суспільно небезпечної ситуації, що стала причиною ініціювання АТО, при цьому рішення про проведення АТО негайно повідомляється Президенту України.

Натомість, режим воєнного стану проголошується Указом Президента України за поданням Ради національної безпеки та оборони України за умови його затвердження Верховною Радою України, при цьому необхідним є невідкладне повідомлення про це Генеральному секретарю ООН і державам-членам ООН. Крім того, в умовах режиму воєнного стану на відміну від адміністративного режиму АТО, забороняється проведення виборів та референдумів, масових зібрань, допускається упровадження обов'язкової трудової повинності, примусове відчуження майна всіх форм власності тощо [138, с. 7]. З огляду на це, можна зробити висновок, що процедура оголошення воєнного стану є більш складною, відповідальною, доленосною та воєнний стан є більш дієвим правовим засобом забезпечення воєнної безпеки держави, ніж інші правові режими.

З огляду на це, нам вважається слушним визначати мету уведення воєнного стану, використовуючи часовий критерій (часові межі): на момент уведення воєнного стану та на подальшу перспективу. Йдеться про те, що мета введення воєнного стану знаходить свій прояв у: 1) недопущенні настання більш руйнуючих суспільно-небезпечних наслідків від збройної агресії або іншого виду збройної сили, що передбачена ст. 1 Закону України

«Про оборону» на момент уведення воєнного стану; 2) попередження подібних негативних явищ, проявів збройної агресії або застосування іншого виду збройної сили, що передбачена ст. 1 Закону України «Про оборону» у майбутньому.

Формулювання мети введення воєнного стану надає нам змогу та усі підстави розглядати воєнний стан як комплексний, динамічний та ефективний **засіб неординарного забезпечення воєнної безпеки держави та суспільства, забезпечення прав і свобод людини та громадянина.** Справа в тім, що в умовах реформування воєнно-політичної сфери за канонами європеїзму, Сектору безпеки і оборони, питання забезпечення безпеки взагалі та воєнної безпеки зокрема посідають першочергове місце у порядку денному реалізації як державної політики, так і військового адміністрування. При цьому, воєнну безпеку як нелінійне явище необхідно забезпечити динамічною системою правового регулювання, що врахує головні чинники військово-політичного середовища, досягнення науково-технічного прогресу, які впливають на методи та засоби забезпечення воєнної безпеки сучасної держави. Тому, створюючи систему правового регулювання воєнної безпеки, необхідно урахувати, що вона є не статичним явищем, а динамічним.

Воєнна безпека в умовах нового геополітичного курсу нашої держави та у світлі законодавчих новел охоплює собою захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих національних інтересів (прогресивний демократичний розвиток України, безпечні умови життєдіяльності, добробут громадян) від воєнних загроз. Тобто, виходячи з того, що воєнна безпека – це захищеність (...), тобто певний стан (стан безпечності або безпековості), то вбачається, що повинні існувати об'єктивні та суб'єктивні чинники, які покликані такий стан обслуговувати (забезпечувати). Йдеться, по-перше, про те, що суб'єктивними (внутрішніми) чинниками, які покликані забезпечувати воєнну безпеку є явища (режими,

заходи, методи, способи), які спрямовані на забезпечення національних інтересів, та, по-друге, об'єктивними (зовнішніми) чинниками, що знаходять відображення в існуванні, констатації та визнанні конкретного об'єкта (або предмет), від якого захищаються національні інтереси та який посягає на національні інтереси.

Отже, стан захищеності національних інтересів безпосередньо відображає рівень забезпечення воєнної безпеки держави, який пов'язаний з реальною наявністю (існуванням, констатацією та визнанням) об'єктивних (зовнішніх) чинників – воєнних загроз.

Правильне розуміння воєнних загроз має важливе значення для забезпечення воєнної безпеки, оскільки саме від них повинні захищатися національні інтереси. Адже, наприклад, державна безпека охоплює захищеність національних інтересів від реальних та потенційних загроз *невійськового характеру*; національна безпека охоплює захищеність національних інтересів від реальних та потенційних загроз *взагалі*; громадська безпека охоплює захищеність національних інтересів від *впливу передусім внутрішніх загроз* і тільки воєнна безпека захищає національні інтереси від *воєнних загроз*, які, звісно, є найбільш небезпечними та руйнівними.

З огляду на це, Закон України «Про національну безпеку України», встановлюючи, що загрози національній безпеці є явищами, тенденціями та чинниками, наявність яких унеможливорює, або ускладнює, або може унеможливлювати або ускладнювати реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей, не визначає чим є воєнні загрози. Крім того, при визначенні загроз національній безпеці звертаємо увагу на те, що, по-перше, йдеться вже не про захищеність національних інтересів (від воєнних загроз), а про реалізацію національних інтересів, по-друге, з'являється нова категорія «національних цінностей», яка у зазначеному Законі більше жодного разу не використовується та визначення «національних цінностей» не надається.

Означені правові прогалини потребують вирішення та визначення. А саме: 1) нагальною є необхідність запровадження визначення дефініції «воєнна загроза», виходячи з того, що саме від воєнної загрози захищаються національні інтереси в умовах забезпечення воєнної безпеки; 2) важливим моментом в умовах забезпечення воєнної безпеки та становлення системи публічного адміністрування воєнною сферою є правильне використання та розуміння категорій «забезпечення національних інтересів» та «реалізація національних інтересів». Це пов'язано з тим, що реалізація відбувається шляхом здійснення свідомих правомірних дій органів публічної влади, що спрямовані на втілення правових приписів. Отже, можна констатувати, що забезпечення як процес має більш широке тлумачення; 3) визначити на законодавчому рівні національні цінності та вказати їх відмінні риси від національних інтересів. Крім того, законодавець до визначення національних цінностей повинен підійти таким чином, щоб було зрозуміло аргументовано причину існування національних цінностей лише у межах загрози національній безпеці, хоча саме законодавче визначення національної безпеки допускає захищеність тільки національних інтересів і прямо не вказує на існування та захищеність національних цінностей.

Існування сучасних воєнних загроз засвідчує новий рівень геополітичної та соціально-економічної ситуації, в межах яких звичні, традиційні, сприйнятливі поняття та постулати втрачають однозначність розуміння та потребують нового осмислення та більш точного формулювання. У цьому разі доречно ставити питання про необхідність перерозподілу пріоритетів у процесі адміністративно-правового регулювання воєнного стану у напрямі більш ретельного та якісного удосконалення національного адміністративного законодавства, у тому числі пов'язаного зі статусом військовослужбовців як основних суб'єктів забезпечення заходів правового режиму воєнного стану.

Аналіз адміністративно-правових норм, що регламентують різноманітні аспекти воєнного стану (а саме порядок введення воєнного

стану, припинення та скасування воєнного стану, заходи правового режиму воєнного стану, здійснення органами державної влади та органами місцевого самоврядування повноважень під час воєнного стану, діяльність Президента України в умовах воєнного стану, діяльність Генерального штабу в умовах воєнного стану, гарантії законності в умовах воєнного стану та ін.), розуміння об'єктивних (зовнішніх) та суб'єктивних (внутрішніх) чинників, що впливають на забезпечення воєнної безпеки, надає змогу розглядати воєнний стан не тільки традиційно як особливий правовий режим, а ще як правовий засіб забезпечення воєнної безпеки. Крім того, в Україні на сьогоднішній день воєнний стан є одним з адміністративно-правових режимів, що не має чітко визначених наукових обґрунтувань, а також не досліджувався у взаємодії з іншими адміністративно-правовими режимами.

Вважаємо, що означений перелік питань блоковим аспектом може входити до адміністративно-правової концепції воєнного стану, яка орієнтована на подальше удосконалення та підвищення ефективності правотворчої та правозастосовної діяльності щодо попередження загрози збройної агресії проти України або застосування іншого виду збройної сили, що передбачено статтею 1 Закону України «Про оборону», а також створення умов щодо її недопущення.

На наш погляд, адміністративно-правова концепція воєнного стану повинна містити у собі принаймні: 1) організаційний компонент, який включає у себе поняття воєнного стану, мету його введення та тимчасові межі введення режимних заходів; 2) нормативний компонент (правову основу) режиму воєнного стану; 3) причинний компонент, у межах якого досліджуються обставини, за наявності яких провадиться уведення воєнного стану (або потенційно може провадитися запровадження вказаного правового режиму); 4) процедурний компонент, що дозволяє регламентувати всі процесуальні аспекти введення, функціонування та припинення (скасування) режиму воєнного стану; 5) забезпечувальний компонент, що включає у себе комплекс економічних, політичних, адміністративних, воєнних та інших

заходів, що спрямовані на створення умов для реалізації цілей та завдань режиму воєнного стану; 6) змістовний компонент, що є ключовим елементом режиму воєнного стану; 7) компетенційний компонент, що встановлює наявність повноважень органів державної влади, місцевого самоврядування, військового командування та органів військового управління (адміністрування) в умовах воєнного стану та засвідчує трансформацію адміністративно-правового статусу військовослужбовців, які безпосередньо задіяні у виконанні обов'язків з виконання заходів правового режиму воєнного стану; 8) особистісний компонент, адресатом якого є фізичні та юридичні особи, що є носіями режиму (тобто проживають на території, на якій уведено воєнний стан, здійснюють діяльність на підприємствах, установах, організаціях в умовах режиму воєнного стану та мають доступ до документації, що пов'язана з режимом воєнного стану) [139, с. 101].

Зокрема останній аспект є найбільш чутливим, оскільки з одного боку передбачає можливість обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, а з іншого – запроваджується для забезпечення прав і свобод. З огляду на це, правова політика, що спрямована на його реалізацію, повинна буди максимально виваженою та обережною. Не менш важливим і складним слід розглядати і компетенційний компонент, що, у першу чергу, передбачає трансформаційні процедури щодо адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Недолугість у його реалізації може негативно відбитися на стані виконання військовослужбовцями тих завдань, що покладаються на них саме у межах правового режиму воєнного стану. Крім того, гіпертрофія у компетенційній сфері може ускладнити взаємовідносини між військовослужбовцями та населенням, що мешкає на території, де введено зазначений правовий режим.

Отже, відзначимо, що воєнний стан вже розглядається вченими як особливий правовий режим та як правовий інститут. Виходячи з викладеного вище, ми пропонуємо розглядати воєнний стан також як засіб забезпечення воєнної безпеки, а також підставу для трансформації адміністративно-

правових статусів. Проте слід також звернути увагу на те, що предметом адміністративного права є також публічне адміністрування у сфері національної безпеки, у межах якого окрема увага присвячується питанням адміністративно-правового режиму воєнного стану [140, с. 333].

Так, публічним адмініструванням у сфері національної безпеки та оборони вважається комплекс заходів, здійснюваних суб'єктами (Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Радою національної безпеки і оборони України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування, Збройними Силами України, Службою безпеки України, Службою зовнішньої розвідки України, Державною прикордонною службою України та військовими формуваннями, які створено відповідно до законодавства України; органами й підрозділами цивільного захисту) з метою забезпечення або відновлення в разі порушення, що визначені законодавством України прав і свобод людини та громадянина, громадянського суспільства та держави, територіальної цілісності, недоторканості, суверенітету й публічного порядку від реальних та потенційних загроз. Отже, відзначимо, що адміністративно-правовий режим воєнного стану є предметом адміністративного права, а воєнний стан є об'єктом адміністративно-правового регулювання.

Таким чином, для здійснення публічного адміністрування у сфері національної безпеки, а також для забезпечення адміністративно-правового режиму воєнного стану і для адміністративно-правового регулювання воєнного стану необхідним є здійснення саме комплексних заходів. Це беззастережно та однозначно повинно сприйматися так, що усі заходи, які передбачено ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» повинні застосовуватися комплексно, а не поодинокі. Саме тому, виокремлюючи забезпечувальний компонент у межах адміністративно-правової концепції воєнного стану, ми не випадково відзначаємо, що він включає у себе *комплекс* (курсив – В. К.) економічних, політичних,

адміністративних, воєнних та інших заходів, що спрямовані на створення умов для реалізації цілей та завдань режиму воєнного стану. Ознака комплексності (єдності, системності, планомірності, цілісності, неподільності, монолітності, сукупності) регулювання правового режиму воєнного стану надає нам підстави розглядати воєнний стан не тільки як засіб забезпечення воєнної безпеки, а ще й як **комплексний інститут адміністративного законодавства**. При цьому простежується комплексний підхід вітчизняних парламентарів до адміністративно-правового урегулювання воєнного стану.

Розгляд воєнного стану як комплексного інституту адміністративного законодавства дає змогу відзначити, що ця категорія (на відміну, наприклад, від категорії воєнної безпеки, про яку йшлося вище та яка розглядається тільки як динамічна категорія) можна розглядати як в статичному аспекті, так і в динамічному. Статичний аспект воєнного стану як комплексного інституту адміністративного законодавства проявляється в момент мирного часу, коли адміністративно-правове регулювання не застосовується, знаходиться у стані функціональної пасивності. Динамічний аспект воєнного стану, навпаки, знаходить свій прояв у стані активності, процедурної рухливості (затребуваності) з моменту введення воєнного стану, під час його дій та до моменту припинення (скасування). До речі, процедурний компонент також нами віднесено до адміністративно-правової концепції воєнного стану, що дозволяє регламентувати всі процесуальні аспекти введення, функціонування та припинення (скасування) режиму воєнного стану.

Розглядаючи воєнний стан як комплексний інститут адміністративного законодавства звернемо увагу на те, що як і у будь-якого правового режиму повинно бути регламентовано:

- 1) адміністративно-правовий порядок введення воєнного стану;
- 2) адміністративно-правовий порядок припинення (скасування) воєнного стану;
- 3) адміністративно-правовий порядок продовження воєнного стану.

Адміністративно-правовий порядок введення воєнного стану регламентовано ст. 5 та 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», припинення (скасування) воєнного стану знайшли своє адміністративно-правове відображення у ст. 7 зазначеного Закону. Проте адміністративно-правовий порядок продовження воєнного стану поки що в Україні залишається поза межами правового поля, оскільки передбачено лише введення нового воєнного стану у порядку ст. 5 Закону. Вважаємо, що така ситуація потребує правового вирішення, оскільки за той строк, на який введено воєнний стан в Україні або в окремих її місцевостях можуть виникнути додаткові обставини або у встановлений термін військовим формуванням та відповідати органам сектору безпеки та оборони не вдасться врегулювати необхідні воєнно-політичні питання, на що зможе знадобитися додатковий час.

Це також необхідно для належного забезпечення воєнної безпеки, у межах якої зосереджено пильну увагу на захисті демократичного конституційного ладу, державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності, а також прав та інтересів кожної людини. Для порівняння відзначимо, що Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» передбачено пролонгацію (термін «пролонгація» є умовним, оскільки Закон вказує на продовження) такого режиму (у разі необхідності надзвичайний стан може бути продовжено Указом Президента України не більше, ніж на 30 діб, який набирає чинності після його затвердження Верховною Радою України).

Вважаємо, що подібний правовий припис щодо продовження правового режиму воєнного стану обов'язково повинен міститися у площині адміністративно-правового регулювання. Більше того, звернемо увагу на те, що Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає зворотний порядок дії воєнного стану, тобто за умови усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності до закінчення строку, на який було введено воєнний стан,

Президент України може ухвалити указ про скасування воєнного стану на всій території України або в окремих її місцевостях, про що має бути негайно оголошено через засоби масової інформації.

Таким чином, ураховуючи те, що така ситуація може носити й зворотний характер, пропонуємо ст. 7 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» «Припинення та скасування воєнного стану» доповнити ч. 3, у якій прописати, що «у разі продовження загроз, які стали причиною введення воєнного стану, воєнний стан може бути продовжений Президентом України. Указ Президента України про продовження воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях набирає чинності після затвердження Верховною Радою України».

Запровадження на законодавчому рівні процедури продовження воєнного стану необхідно для того, щоб більш конкретно вказувати на відповідний правовий режим і безпосередньо пов'язувати його з конкретними причинами. У протилежному випадку буде мати місце інший воєнний стан, а причини та підстави його введення будуть ідентичні попередньому, що буде ускладнювати ситуацію та вносити плутанину у ситуацію з запровадженими правовими режимами. Отже, такий підхід дозволить зберегти цілісність конкретного правового режиму, створить необхідні передумови для проведення послідовної правової політики у сфері оборони та національної безпеки.

Крім того, у разі введення процедури продовження воєнного стану буде мати місце класична традиційна тріада елементів (складових), пов'язана з можливістю введення, продовження та припинення (скасування) воєнного стану. Така тріада традиційно використовується у межах найрізноманітніших правових конструкцій. Наприклад, виникнення, зміна та припинення правовідносин; ухвалення, зміна та скасування нормативно-правового акту; укладання, зміна та розірвання цивільно-правових та господарських договорів тощо.

У контексті всебічної характеристики правового режиму воєнного стану окремої уваги заслуговує питання про розмежування категорій **«воєнний стан» та «стан війни»**, тим більше, що чинна Конституція розмежовує вказані правові категорії (п. 19 та 20 ч. 1 ст. 106). Цим питанням цікавляться не тільки науковці, правники, а також експерти та правозахисники, намагаючись підібрати критерії розмежування цих понять. Але з огляду на всі спроби, питання залишаються невирішеним, лінія розмежування воєнного стану та стану війни повною мірою не з'ясована. Спробою вирішення означеної законодавчої прогалини можна вважати проєкт Постанови про звернення Верховної Ради України до Президента України щодо оголошення війни, розриву дипломатичних відносин і припинення транспортного сполучення з Російською Федерацією № 9442 від 21 грудня 2018 року [141], який є логічним продовженням припинення Договору про дружбу, співробітництво та партнерство між Україною та Російською Федерацією [142].

В. В. Топольницький пише, що у вітчизняному законодавстві відсутнє визначення термінів «війна» та «стан війни», а сам механізм реалізації оголошення стану війни в Україні є не повною мірою чітким, визначеним і зрозумілим з точки зору вимог норм Основного Закону України. При цьому, внаслідок внесених змін в Закон України «Про оборону України» з 17 листопада 2000 року та у зв'язку з викладенням п. 19 ч. 1 ст. 106 Основного Закону України в редакції від 21 лютого 2014 року в законодавстві на теперішній час перестали існувати основні визначення таких базових термінів як «початок воєнного часу», «воєнні дії» та «оголошення стану війни», а також відсутня чітка диференціація між поняттями стан війни та воєнний стан. При цьому суттєвим недоліком чинного безпекового законодавства та законодавства про оборону є те, що невизначено те, за яких умов (підстав) реалізовується порядок оголошення стану війни та яким чином воєнний час на сьогоднішній день розпочинається з фактичного початку воєнних дій [143, с. 87].

Ми вважаємо, що потенційна можливість оголошення війни повинна мати не лише конституційне, але й надійне адміністративно-правове підґрунтя, яке поки що відсутнє. Також організаційно-правові напрацювання розуміння правового режиму стану війни в українській адміністративно-правовій доктрині ще не були предметом спеціального дослідження. Тому на відміну від стану війни, воєнний стан ми можемо розглядати **як рівноправну цілісну систему у структурі науки адміністративного права серед інших її інститутів**, яка вміщує в себе теоретичні аспекти та методологічні засади, які покликані забезпечувати дослідження інститутів адміністративного права.

Ураховуючи розвиток науки адміністративного права ми свідомо акцентуємо увагу на тому, що воєнний стан, будучи цілісною системою у структурі науки адміністративного права, необхідно розглядати як рівноправний інститут поруч з іншими інститутами, які досліджує адміністративна наука. Це пов'язано з тим, що дослідження адміністративно-правової концепції повною мірою можливе лише у тому випадку, якщо воєнний стан буде розглядатися не як відокремлене явище, а як явище, що інтегрується до науки адміністративного права та адміністративного законодавства у взаємозв'язку з іншими адміністративно-правовими інститутами (інститут адміністративно-правових режимів [144, с. 203], інститут адміністративно-правового режиму надзвичайного стану [145, с. 20], інститут адміністративно-правового режиму антитерористичної операції [138, с. 10] та ін.). Але у той же час ми наголошуємо на тому, що воєнний стан характеризується певною автономністю у системі інститутів науки адміністративного права.

2.3 Трансформація адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах воєнного стану

Адміністративно-правовий статус військовослужбовців, будучи динамічною категорією, піддається видозміненню (трансформації) залежно

від наявності чи відсутності різноманітних юридичних фактів (видання наказів, вчинення правопорушень самим військовослужбовцем чи його підлеглими, настання граничного віку перебування на військовій службі тощо). Проте найпотужнішим та найзначнішим виступає такий юридичний факт як введення правового режиму воєнного стану. Питання полягає в тому, що він стосується не одного військовослужбовця або тих чи інших військових підрозділів (військових колективів), а всіх військовослужбовців, здійснюючи на них різноспрямований вплив, та видозмінюючи (трансформуючи) їхній адміністративно-правовий статус для створення відповідних передумов для належної та всебічної реалізації відповідних заходів правового режиму воєнного стану.

Дослідження в Україні питання трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах правового режиму воєнного стану має об'єктивно-необхідний характер та супроводжується можливістю відстежити таку трансформацію не тільки у теоретичному чи нормативно-правовому аспекті, а також у практичній площині, особливо враховуючи введення в окремих областях України правового режиму воєнного стану на період з 26 листопада 2018 року до 26 грудня 2018 року [146].

Така об'єктивно необхідна можливість розгляду перетворення (трансформації) адміністративно-правового статусу військовослужбовців в означених умовах пояснюється тим, що за часи розбудови незалежної Української державності, окрім останнього випадку, воєнний стан жодного разу не вводився, отже, й підіймати раніше питання про особливості практичної реалізації правового режиму воєнного стану, а тим більше про трансформацію адміністративно-правового статусу військовослужбовців у таких умовах можливо було тільки у теоретичному ракурсі, що виступало підґрунтям для неповного та однобічного погляду на такий режим та здійснювану на його підставі трансформацію статусу.

Важливість такого дослідження зумовлена тим, що у межах правової доктрини (як вітчизняної, так і зарубіжної) при дослідженні питань

правового режиму воєнного стану та інших правових режимів основний акцент робиться на трансформації статусу іноземців, осіб без громадянства, громадян, а також юридичних осіб. При безперечній важливості такої уваги, оскільки йдеться, у першу чергу, про обмеження прав і свобод відповідних суб'єктів, залишаються не дослідженими та без відповідної уваги питання трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Адже питання полягає у тому, що від такої трансформації залежить належне виконання військовослужбовцями заходів правового режиму воєнного стану, у тому числі й пов'язаних з введеними обмеженнями тих суб'єктів, на які здійснюється адміністративно-правовий вплив правового режиму воєнного стану, а також досягнення цим режимом визначених у чинному законодавстві цілей і його планомірне завершення.

Особливості адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах воєнного стану лише частково знаходять своє відображення у законодавчих приписах. Сьогодні, враховуючи останні політико-правові події, ми маємо можливість відстежувати, яким чином відбувається і реалізується та варіативність, що притаманна окремим елементам адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах правового режиму воєнного стану й у практичному аспекті розгляду цього питання.

З метою недопущення змістовної розмитості поняття «трансформація», яке у правовій доктрині застосовується поряд з такими поняттями як «модернізація», «глобалізація», «інтернаціоналізація», «зміни», «розвиток» та збільшення наукової точності трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовцями, відразу означимо, що ми під категорією «трансформація» розуміємо зміну всіх одразу або окремих елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовця під впливом правового режиму воєнного стану, що носить об'єктивно зумовлений характер та спрямовані на видозмінення такого статусу в цілому з метою більш ефективної реалізації заходів, що виконуються військовослужбовцями у межах правового режиму воєнного стану в Україні.

При цьому варто виходити із загальних положень при розумінні терміну «трансформація». Зокрема, таких як теоретичний інструмент, який використовується для аналізу сучасних соціальних змін та несе в собі евристичний потенціал, а крім цього є нейтральним щодо оцінки динаміки суспільного процесу, але дає змогу провадити аналіз не тільки прогресивним тенденціям, а всім зворотнім та не зворотнім, прогресивним та регресивним, революційним та еволюційним, цілеспрямованим чи стихійним, системним або частковим тенденціям будь-якого соціального чи правового явища [147].

З цього приводу можна говорити про соціальну трансформацію, яка передбачає процеси, що мають місце у різних сегментах суспільних відносин (політичних, економічних, культурних, правових тощо). Варто відзначити те, що термін «трансформація», будучи первинно суто технічним терміном, наприкінці ХХ ст. отримав і яскраво соціальне забарвлення та, в першу чергу, у межах політологічних наук стосовно трансформації політичної системи під впливом різноманітних чинників. При цьому варто констатувати той факт, що й у межах юриспруденції цей термін теж почав активно використовуватися і, у першу чергу, у напрямі дослідження відповідних процесів у політичній та правовій системах, а також в інших суто юридичних явищах, зокрема, таких як правовий статус, правосвідомість тощо.

Так, М. В. Пампура досліджує питання функціонування правосвідомості в умовах трансформаційних процесів у незалежній Україні, та вважає, що базовим змістом трансформації є якісна та кількісна зміна структури і функціонування політичної системи суспільства, динаміка і результативність якого залежить від здатності політичних інститутів і основних політичних акторів реагувати на внутрішні та зовнішні виклики [148, с. 24].

Такий підхід доволі чітко підходить до проблематики трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах запровадження правового режиму воєнного стану. Це пов'язано з тим, що названий правовий режим і запроваджується як реакція на воєнні виклики,

що постають перед державою, а його наслідком виступає трансформація правового статусу військовослужбовців. З цього приводу вбачається чітка взаємозалежність між відповідними викликами та процесами трансформації у структурі правового статусу військовослужбовців, що відбуваються з метою підвищити їхню здатність реагувати на такі серйозні виклики. Крім того, варто пам'ятати і про те, що трансформації піддається і правовий статус громадян та юридичних осіб, оскільки відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану», може запроваджуватися цілий перелік обмежень конституційних прав і свобод людини та громадянина, які тимчасово запроваджуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав та законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії вказаних обмежень.

Таким чином, у межах дослідження трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців слід урахувати те, що в умовах воєнного стану така трансформація в цілому є тимчасовим та відворотнім процесом. Разом із тим, після завершення дії правового режиму воєнного стану деякі аспекти трансформації правового статусу військовослужбовців можуть залишитися і не мати відворотного характеру. Скажімо, якщо певного військовослужбовця за наявності відповідних підстав та у межах тих потреб, які зумовлені особливим періодом функціонування військових підрозділів, було підвищено у посаді, то скасування воєнного стану не може розглядатися як автоматична юридична підстава для переведення його на попередню посаду, тобто пониження.

Такий підхід слід вважати абсолютно виваженим, адже в умовах правового режиму воєнного стану конкретний військовослужбовець, перебуваючи в екстраординарних умовах виконання своїх службових обов'язків, а також додаткових обов'язків, пов'язаних з дією правового режиму воєнного стану, набуває безцінного досвіду для подальшого проходження військової служби, навчання та виховання інших

військовослужбовців. Не випадково, в умовах сьогодення військовослужбовці, у яких є бойовий досвід, мають суттєві переваги в аспекті призначення на відповідні військові посади, а також просування у межах військової служби.

У зв'язку з цим, вважаємо, що повнота та всебічність розгляду питання про трансформацію адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах воєнного стану значною мірою визначається можливістю виконувати військовослужбовцями свої повсякденні обов'язки, а також обов'язки, що виникли унаслідок введення правового режиму воєнного стану, а також специфікою реалізації інших елементів їхнього адміністративно-правового статусу (обов'язків, прав-обов'язків, гарантій, юридичної відповідальності). Разом із тим, трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців не може бути безмежно, оскільки як стверджує С. О. Кузніченко, введення адміністративно-правового режиму воєнного стану не повинно бути інструментом придушення демократії, а демократичний механізм поведінки держави в умовах реальної небезпеки відповідати конституційному ладу та правопорядку на всій території держави або в окремих її місцевостях [149, с. 209].

У зв'язку з цим, трансформація адміністративно-правового статусу військовослужбовців у бік збільшення їх прав та обов'язків повинна зумовлюватися не лише тими заходами, які запроваджуються для досягнення відповідної мети, але й у першу чергу вимогами, що містяться у засадах конституційного ладу нашої держави. Зокрема, йдеться про ч. 2 ст. 19 Конституції України, де вказано про те, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (загальна норма). Крім того, у засадах має місце і спеціальна норма, (ч. 4 ст. 17 Основного Закону України) відповідно до якої Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення

конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності. Наведені конституційні норми стосуються й діяльності військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Ми вважаємо, що дослідження трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану варто виділити три напрями, а саме передтрансформаційний, компетентний та поелементний.

М. В. Пампура вважає, що трансформацію варто розглядати як такий стадіальний процес, що складається з основних послідовних стадій (елементів), що включає формування передумов трансформації відповідно до нових умов та вимог правового і суспільно-політичного життя, деформації існуючої системи; стадії безпосередніх змін, комплексних інституційних і функціональних перетворень структури правової і політичної системи та стадії закріплення нових інститутів, процедур, цінностей і моделей поведінки у політичній та правовій культурі суспільства [148, с. 24].

Безперечно, коли йдеться про адміністративно-правовий статус військовослужбовців, то на тлі правової і політичної систем мають місце абсолютно різні трансформації (за масштабом, динамікою, рівнями, незворотністю процесів тощо). Проте у їхніх межах має місце і велика кількість спільних рис і в першу чергу передтрансформаційні аспекти, що передбачають формування відповідних передумов для трансформації, безпосередньо впливають на майбутню трансформацію.

В умовах введення правового режиму воєнного стану створюється юридичне підґрунтя для змін у різних сферах організації та функціонування державного апарату. Останній у вказаній вище ситуації повинен переорієнтуватися на виконання завдань в умовах правового режиму воєнного стану. З цього приводу у його структурі можуть відбутися трансформації, спрямовані на збільшення та розширення воєнної складової.

З огляду на викладене вище, варто говорити про передтрансформаційний напрям, коли йдеться про розширення юридичних

можливостей для призову чи прийняття на військову службу відповідних категорій осіб. Унаслідок такої трансформації статус військовослужбовця отримують ті особи, що в умовах ординарної ситуації військовослужбовцями не були б. Таке військове розгортання безперечно впливає на реалізацію адміністративно-правового статусу військовослужбовців, що вже проходять військову службу, особливо тих, що виступають як суб'єкти військового управління.

До речі, варто звернути увагу на нормативно-правові приписи, що виступають як адміністративно-правові засади для проведення мобілізації в умовах правового режиму воєнного стану та безпосередньо впливають на трансформацію правових статусів, у тому числі й на трансформацію адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Як видно, це визначення орієнтує державу на вжиття дієвих заходів, спрямованих на відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, що передбачає надання широкому колу суб'єктів додаткових повноважень. При цьому, серед заходів правового режиму воєнного стану, вичерпний перелік яких надається у ст. 8 цього ж

Закону, є положення, відповідно до яких може запроваджуватися трудова повинність; заборона громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки України; обмеження проходження альтернативної (невійськової) служби; встановлення для фізичних і юридичних осіб військово-квартирної повинності з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ тощо.

Разом із тим, серед заходів правового режиму воєнного стану Закон не називає можливість проведення мобілізації, хоча можливість запровадження мобілізації саме в умовах зазначеного правового режиму є абсолютно логічним та навіть з огляду на загрози, що виникли необхідним заходом. Адже, згідно з абзацом 4 ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», мобілізація – комплекс заходів, що здійснюються з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу.

Якщо говорити про те, що антиподом воєнного часу є мирний час (зокрема, абзац 5 ч. 1 ст. 14 Закону України «Про оборону України» вказує на те, що місцеві державні адміністрації надають у визначеному законодавством порядку частинам, установам та організаціям і навчальним закладам Збройних Сил України та іншим військовим формуванням службові приміщення і житлову площу як у мирний, так і у воєнний час), то можна

зробити висновок про те, що воєнний час, у першу чергу, є часом у межах правового режиму воєнного стану, хоча в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» про це не вказується.

Новітній Закон України «Про національну безпеку України» у п. 3 ч. 4 ст. 4 вказує на те, що предметом цивільного контролю є стан правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період. Тобто із положень Закону можна зробити однозначний висновок про те, що антиподом мирного часу є особливий період.

У свою чергу, Закон України «Про оборону України» теж не дає щодо цього чіткої відповіді і в ч. 3 ст. 4 вказує лише на те, що з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни. З цього приводу найбільш точне формулювання можна знайти в абзаці 3 п. 1 ч. 9 ст. 23 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», де йдеться про момент введення воєнного стану, під яким чітко розуміється настання воєнного часу.

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про оборону України», оборона України базується на готовності та здатності органів державної влади, усіх складових сектору безпеки і оборони України, органів місцевого самоврядування, єдиної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, при необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони.

Тобто, відсіч збройній агресії здійснюється передусім силами оборони, які, вочевидь, в умовах воєнного стану повинні мати належну можливість збільшуватися. Під останніми п. 18 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» розуміє Збройні Сили України, а також інші

утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави.

На розвиток твердження про можливість у випадку необхідності розширення сил оборони спрямована ч. 1 ст. 4 Закону України «Про оборону України», де вказано на те, що у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України ухвалює рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни. Тобто цей нормативно-правовий припис передбачає можливість одночасного ухвалення рішення і щодо проведення мобілізації, і стосовно запровадження правового режиму воєнного стану.

Проте проблема полягає у тому, що оголошення рішення про мобілізацію, а також введення воєнного стану чинне законодавство охоплює поняттям особливого періоду, у межах якого ці два юридичні факти виступають як взаємовиключні, оскільки між ними має місце розділовий сполучник «чи».

Так, абзац 11 статті 1 Закону України «Про оборону України» вказує на те, що особливий період – період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

У свою чергу, абзац 5 статті 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» дає таке визначення особливому періоду: особливий період – період функціонування національної економіки, органів

державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Як видно, ці два визначення розмежовують мобілізацію та воєнний стан, оскільки за правилами законодавчої техніки використання розділового сполучника «чи», «або» вказує на можливість вибору між двома юридичними фактами. У зв'язку з цим, варто було б вказати на те, що особливий період настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи (та) з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях. У зв'язку з цим, ми підтримуємо законопроект, що розміщено на офіційному веб-сайті Міністерства оборони України у цій частині, про що вже йшлося у підрозділі 2.2 цієї дисертації.

У контексті розуміння особливого періоду варто враховувати нормативно-правовий припис (п. 3 ч. 9 ст. 23 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»), у якому прямо зазначається, що в особливий період (крім проведення мобілізації та введення воєнного стану) для військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом та строк контракту яких закінчився, військова служба може бути продовжена за новими контрактами на строки, визначені ч. 4 цієї статті, крім випадків, визначених абзацом другим ч. 3 цієї статті. Тобто, тут йдеться про особливий період, що не охоплено мобілізацією і введення правового режиму воєнного стану і за логікою абзацу 11 ст. 1 Закону України «Про оборону України» та

абзацу 5 ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» охоплює частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Зрозуміло, що вказані вище заходи спрямовані передусім на зміну правового статусу громадян, що військовослужбовцями не є. Скажімо, відповідно до п. 16 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» серед заходів цього правового режиму є заборона громадянам, які перебувають на військовому або спеціальному обліку у Міністерстві оборони України, Службі безпеки України чи Службі зовнішньої розвідки України, змінювати місце проживання (місце перебування) без дозволу військового комісара або керівника відповідного органу Служби безпеки України чи Служби зовнішньої розвідки України.

Але, будучи військовозобов'язаними, у разі проведення мобілізації, у зв'язку з введенням правового режиму воєнного стану вони можуть отримати адміністративно-правовий статус військовослужбовця, у тому числі й за спрощеною процедурою. Так, згідно з абзацами 1 та 4 ч. 7 ст. 20 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», стосовно кандидатів на зайняття військових посад, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, за їх письмовою згодою проводиться спеціальна перевірка в порядку, встановленому Законом України «Про запобігання корупції». Але, для доукомплектування Збройних Сил України та інших військових формувань військовослужбовцями кандидати на зайняття військових посад, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, приймаються на такі посади у разі оголошення рішення про проведення мобілізації та (або) введення правового режиму воєнного стану без проведення спеціальної перевірки.

Крім того, якщо призовник має двох дітей, то, відповідно, йому надається відстрочка від призову на строкову військову службу і без його бажання у мирний час він не може набути адміністративно-правового статусу військовослужбовця (п. 5 ч. 2 ст. 17 Закону України «Про військовий

обов'язок і військову службу»). Проте це не є підставою для надання відстрочки для призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, оскільки для цього на утриманні призовника повинно бути не менше трьох дітей (абзац 4 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»).

Отже, у межах особливого періоду адміністративно-правовий статус військовослужбовця може отримати призовник, що має на утриманні двох дітей. Такий самий підхід застосовано і щодо інших підстав для звільнення чи відстрочки від призову на військову службу. Так, зокрема, у межах особливого періоду у чинному законодавстві відсутнє вікове обмеження у 27 років (абзац 3 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», а натомість встановлені абсолютно інші вікові обмеження. Так, відповідно до ст. 28 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», запас військовозобов'язаних поділяється на два розряди, що встановлюються залежно від віку військовозобов'язаних. Військовозобов'язані, які перебувають у запасі та мають військові звання рядового, сержантського і старшинського складу, поділяються на розряди за віком: 1) перший розряд – до 35 років; 2) другий розряд – до 60 років.

Особи офіцерського складу, які перебувають у запасі, поділяються на розряди за віком: 1) перший розряд: молодший офіцерський склад – до 45 років; старший офіцерський склад: майор (капітан 3 рангу), підполковник (капітан 2 рангу) – до 50 років; полковник (капітан 1 рангу) – до 55 років; вищий офіцерський склад – до 60 років; 2) другий розряд: молодший та старший офіцерський склад – до 60 років; вищий офіцерський склад – до 65 років.

Наведену вище специфіку не можна не враховувати у межах реалізації основних складових адміністративно-правового статусу таких військовослужбовців (обов'язків, прав-обов'язків, гарантій та юридичної відповідальності). Крім того, це повинно вплинути на правовий статус членів

сімей таких військовослужбовців, зокрема, у напрямі додаткового гарантування їхніх соціально-економічних прав).

Таким чином, передтрансформаційний напрям у контексті загального трансформаційного процесу передбачає те, що існують юридичні підстави та додатково з'являються фактичні підстави, які є відповідним підґрунтям для початку послідовної зміни (трансформації) загального правового статусу громадянина як особи, що не мала адміністративно-правового статусу військовослужбовця у напрямі його отримання. Крім того, передтрансформаційний напрям впливає також і на те, що адміністративно-правовий статус військовослужбовців, які до запровадження правового режиму воєнного стану (або початку особливого періоду) проходили військову службу, змінюється (трансформується).

Це пов'язано з тим, що у межах мобілізації відбувається перехід на нові (розширені) штати, що потягне за собою у першу чергу розширення обов'язків, прав-обов'язків відповідних командирів (начальників), суттєвого збільшення їхньої відповідальності. З цього приводу В. В. Вернигора пише, що головними особливостями військово-службових відносин в особливий період є збільшення чисельності Збройних Сил України та інших військових формувань та надання командирам (начальникам) додаткових повноважень. Наслідком збільшення чисельності всіх військових формувань є переведення призваних за мобілізацією цивільних осіб до групи військовослужбовців, тобто безпосереднє їх підпорядкування військовим командирам і начальникам відповідних підрозділів, що зумовило виникнення безпосередньої підпорядкованості [150, с. 49].

Крім того, з'являються додаткові обов'язки у тих військовослужбовців, що не виконують функції з військового управління, а здійснюють технічні функції, функції з обслуговування, скажімо, у складі добового наряду, наприклад, днювальний роти, черговий і помічники чергового контрольно-пропускного пункту, черговий їдальні та робітники їдальні, черговий штабу частини та посильні; черговий сигналіст тощо, оскільки доукомплектування і

розширення штатів тягне за собою збільшення навантаження на різноманітні складові військової інфраструктури.

Другим напрямом, що пов'язаний із трансформацією адміністративно-правового статусу військовослужбовця у межах дії правового режиму воєнного стану є *компетенційний*. Він вказує на тимчасову зміну найменувань (назв), завдань, повноважень, організаційної структури органів, що здійснюють діяльність в умовах правового режиму воєнного стану на місцях (ради оборони, військово-цивільні адміністрації, Ставка Верховного Головнокомандувача та ін.). Крім того, цей напрям може передбачати тимчасове передавання реалізації повноважень від одних суб'єктів (цивільних) до інших суб'єктів (військовослужбовців).

Л. М. Демидова та В. В. Назарчук, аналізуючи кримінальну відповідальність за ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації, вважають, що особливим періодом (крім відбудовного періоду) повинні окреслюватися не лише межі визнання тих чи інших суспільно небезпечних діянь, але й обсяг прав і обов'язків суб'єкта у цей період, розширюючи в деяких випадках і звужуючи або іншим чином конкретизуючи їх, зокрема, з делегуванням визначеним законодавством особам їх прав та обов'язків щодо інших осіб у цей період [151, с. 157]. Зважаючи на те, що різновидом особливого періоду відповідно до статті 1 Закону України «Про оборону України» та ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» є воєнний стан, то відповідно все вказане вище стосується і правового режиму воєнного стану.

Отже, розпочинаючи дослідження компетенційного напрямку трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах воєнного стану, варто вказати на те, що військовослужбовці проходять службу у різних підрозділах, компетенція яких може змінюватися залежно від запровадження правового режиму воєнного стану. Крім того, конкретних військовослужбовців може бути переведено до інших новостворених структур для більш ефективного виконання заходів указанного

правового режиму. Закономірним є те, що у такому разі відбувається автоматично й трансформація адміністративно-правового статусу військовослужбовців. Разом із тим, слід констатувати той факт, що у межах компетенційного напрямку на відміну від поелементного, трансформація адміністративно-правового статусу здійснюється опосередковано, оскільки вона зумовлюється зміною «зовнішнього середовища» проходження військової служби.

У межах цього напрямку, у першу чергу, варто звернути увагу на діяльність військово-цивільних адміністрацій, які можуть утворюватися на підставі Конституції та Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» відповідно до рішення Президента за поданням обласних державних адміністрацій або військового командування. Також у цьому разі рішенням Глави держави за пропозицією Генерального штабу Збройних Сил України або обласної державної адміністрації призначається на посаду та звільняється з посади начальник військової адміністрації.

Згідно з частиною 4 ст. 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації», військово-цивільні адміністрації населених пунктів формуються з військовослужбовців військових формувань, утворених відповідно до законів України, які відряджаються до них у встановленому законодавством порядку для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі, без виключення зі списків особового складу.

У свою чергу, частина 5 цієї ж статті встановлює, що у випадку набуття районною, обласною державною адміністрацією статусу відповідної районної, обласної військово-цивільної адміністрації посади державних службовців у таких адміністраціях можуть заміщатися військовослужбовцями військових формувань, утворених відповідно до законів України, які відряджаються до них у встановленому законодавством порядку для виконання завдань в інтересах оборони держави та забезпечення

її безпеки із залишенням на військовій службі, без виключення із списків особового складу.

При цьому чинне законодавство встановлює (ч. 6 ст. 3 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації»), що перелік посад у військово-цивільних адміністраціях населених пунктів, на які призначаються особи з числа військовослужбовців військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також перелік посад, що можуть бути заміщені військовослужбовцями військових формувань, утворених відповідно до законів України, затверджуються Президентом України за поданням керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України, а в разі утворення військово-цивільних адміністрацій для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях – за поданням Командувача об'єднаних сил.

Отже, військовослужбовці, починаючи проходження військової служби у структурах військово-цивільних адміністрацій, їхній адміністративно-правовий статус зазнає трансформації з огляду на специфіку виконання обов'язків у названих структурах.

Прикінцевими положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, що у випадку введення воєнного стану у день набрання чинності відповідним актом Президента України про утворення військової адміністрації¹ припиняються згідно із Законом повноваження:

¹ *Військова адміністрація* є тимчасом державним органом та може утворюватися на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадського порядку та безпеки, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян (ст. 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»). Крім того, *військово-цивільні адміністрації* – це тимчасові державні органи у селах, селищах, містах, районах та областях, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі

- обласної ради, її виконавчого апарату, посадових та службових осіб місцевого самоврядування, які працюють у цих органах, – у випадку утворення відповідної обласної військової адміністрації;

- районної ради, її виконавчого апарату, посадових та службових осіб місцевого самоврядування, які працюють у цих органах;

- сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад, їх виконавчих органів, сільських, селищних, міських голів, інших посадових та службових осіб місцевого самоврядування, які працюють у цих органах місцевого самоврядування, старост.

Таким чином, можемо спостерігати, що органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади, здійснюючи свою компетенційну діяльність в умовах мирного часу у повному обсязі (без обмежень), позбавлені такої можливості в умовах воєнного стану. Тобто компетенційний блок їхніх повноважень за таких умов змінюється.

Відповідно, районні, обласні військово-цивільні адміністрації з моменту їх утворення починають здійснювати на відповідній території повноваження із запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, а саме здійснюють складання, затвердження відповідно районних чи обласних бюджетів, маючи право вносити до них зміни, а також затверджувати звіти про їхнє виконання; розподіляють передані з державного бюджету кошти у вигляді субвенцій й дотацій, відповідно між районними бюджетами, місцевими бюджетами міст обласного значення, сіл, селищ, міст районного значення; реалізують управління об'єктами спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, що перебувають в управлінні районних і обласних рад (крім вирішення питань відчуження, у

здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях) і призначені для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії актам збройної агресії, диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, зокрема проведення антитерористичної операції (стаття 1 Закону України «Про військово-цивільні адміністрації»).

тому числі шляхом приватизації, таких об'єктів); призначають, а також звільняють їхніх керівників; вирішують у відповідності до законодавства питання регулювання земельних відносин (крім вирішення питань відчуження з комунальної власності земельних ділянок); вирішують відповідно до закону питання про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів районного чи обласного значення, а також про скасування такого дозволу; передбачають правила користування водозабірними спорудами, призначеними для задоволення питних, побутових, а також інших потреб населення, зон санітарної охорони джерел водопостачання, обмеження чи заборони використання підприємствами питної води у промислових цілях; ухвалюють у межах, визначених законом, рішення, пов'язані із захистом населення та територій від надзвичайних ситуацій, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, боротьби зі стихійним лихом, епізоотіями та епідеміями; установлюють більш посилену охорону важливих об'єктів національної економіки і об'єктів, які забезпечують життєдіяльність населення; ухвалюють рішення про звернення до суду стосовно визнання незаконними актів місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, які обмежують права відповідних територіальних громад у сфері їх спільних інтересів; заслуховують інформацію керівників відповідних прокуратур та керівників органів Національної поліції про стан законності, рівень боротьби зі злочинністю, стан охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території; встановлюють у порядку й межах, визначених чинним законодавством, тарифи на житлово-комунальні послуги.

Таким чином, можна вважати, що військові адміністрації під час реалізації своїх повноважень у межах правового режиму воєнного стану здійснюють такі основні функції як: фінансово-бюджетна, номінальна (установча), охоронна. Для порівняння відзначимо, що функції місцевих державних адміністрацій є ширшими. Крім того, військовослужбовці, що проходять військову службу у військово-цивільних адміністраціях

починають виконувати інші обов'язки порівняно з тими, які вони виконували за попереднім місцем служби.

З викладеного випливає те, що в умовах запровадження воєнного стану може активізуватися діяльність щодо створення військово-цивільних адміністрацій. Хоча у період дії воєнного стану в Україні наприкінці 2018 року Глава держави не вважав за потрібне створювати військово-цивільні адміністрації, натомість постановив Державній службі з надзвичайних ситуацій невідкладно разом із обласними державними адміністраціями взаємодіяти із визначених питань. Крім того, Президент України розпорядився обласним і міським державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування утворити **ради оборони** та забезпечити сприяння військовому командуванню. У цьому випадку неможливо залишити без уваги той факт, що ради оборони функціонують на підставі Положення про Раду оборони України від 11 жовтня 1991 року, яке передбачає, що їх діяльність здійснюється як у *мирний час*, так і у воєнний у вигляді:

- забезпечення постійної готовності військ і народного господарства для відбиття збройної агресії, звідки та від кого б вона не виходила;

- послідовної і наполегливої реалізації проголошеної Декларацією про державний суверенітет України концепції нейтралітету, зниження рівня воєнного протистояння, створення без'ядерної зони;

- співробітництва з суміжними та іншими державами з питань взаємної безпеки;

- об'єднання зусиль всіх державних органів, громадських організацій, трудових колективів і громадян України для вирішення невідкладних завдань з підтримання й подальшого удосконалення обороноздатності держави на рівні оборонної достатності;

- керівництва заходами, пов'язаними із захистом населення та народного господарства України у мирний і воєнний час;

- забезпечення недоторканності державного кордону.

При цьому Положення передбачає, що діяльність ради оборони у *загрозливий період* (про нього вже йшлося у підрозділі 2.1. цієї дисертації) і у разі війни повинна бути у вигляді:

- загального керівництва відмобілізовуванням військ, а також переведенням народного господарства на воєнний стан;
- підготовки резервів для Збройних Сил України;
- організації захисту населення і забезпечення його життєдіяльності.

Таким чином, беручи до уваги той факт, що військово-цивільні адміністрації населених пунктів формуються у тому числі й з військовослужбовців військових формувань, утворених відповідно до законів України, які відряджаються до них у встановленому законодавством порядку для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі, без виключення зі списків особового складу, то слід констатувати, що адміністративно-правовий статус військовослужбовців піддається автоматичній трансформується вже самим фактом початку служби у межах військово-цивільних адміністрацій.

Що стосується тих випадків, коли у межах компетенційного напрямку трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців відбувається тимчасове передавання реалізації повноважень від одних суб'єктів (цивільних) до інших суб'єктів (військовослужбовців), то це робиться або у зв'язку з тим, що в умовах екстраординарних ситуацій суб'єкт владних повноважень (не військовий) не в змозі взагалі виконувати покладені на нього повноваження, або він виконує їх не ефективно, не повно чи з великими ризиками.

Як приклад, можна навести ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України, яка регламентує питання, пов'язані з особливим режимом досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. Так, зокрема, в ній ідеться про те, що на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного або надзвичайного стану, а також режим проведення

антитерористичної операції, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених ст. 163, 164, 234, 235, 247 та 248 цього Кодексу, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених ст. 109-114-1, 258-258-5, 260-263-1, 294, 348, 349, 377-379, 437-444 Кримінального кодексу України, ці повноваження виконує відповідний прокурор.

Зазначений кримінальний процесуальний припис передбачає трансформацію за умов настання двох юридичних фактів, а саме первинного (основного) та вторинного. Під первинним розуміється у першу чергу введення правового режиму воєнного стану, а під вторинним, який виникає внаслідок дії першого – неможливість виконання у встановлені законом строки слідчим суддею чітко вказаних у КПК України повноважень.

Ураховуючи те, що в умовах сьогодення в Україні військових судів не має, а військові прокуратури функціонують (відповідно Закону України «Про прокуратуру» вони прямо передбачалися до ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року. Проте відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону, у разі потреби рішенням Генерального прокурора можуть утворюватися спеціалізовані прокуратури на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, на правах обласних прокуратур, на правах підрозділу обласної прокуратури, на правах окружних прокуратур, на правах підрозділу окружної прокуратури), то в такому випадку військовий прокурор в умовах мирного часу не маючи, зокрема, повноважень з надання тимчасового доступу до речей і документів, з надання дозволу на обшук житла чи іншого володіння особи, з надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо суддів, працівників суду та правоохоронних органів та/або у приміщеннях судових та правоохоронних органів, з надання дозволу на втручання у приватне спілкування в порядку, передбаченому ст. 246, 248, 249 Кримінального

процесуального кодексу України, якщо будь-яка слідча (розшукова) дія включатиме таке втручання тощо в умовах правового режиму воєнного стану може їх отримати й реалізовувати. Тобто, військовий прокурор, будучи військовослужбовцем, отримує у випадку введення правового режиму воєнного стану додаткові повноваження, що свідчить про суттєву трансформацію його правового статусу.

Третім напрямом, що має місце у межах трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовця у межах дії правового режиму воєнного стану слід виділити *поелементний*. Він передбачає тимчасову зміну змістовного наповнення (його розширення чи навпаки обмеження (звуження)) окремого елемента або елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Одразу звернемо увагу, що Закон України «Про правовий режим воєнного стану» регламентує порядок введення, припинення та скасування воєнного стану, здійснення органами державної влади та органами місцевого самоврядування повноважень в умовах воєнного стану, а також питання про правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану, а також правовий статус іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб іноземних держав в умовах воєнного стану. Проте питання, що стосуються правового статусу військовослужбовців у період дії воєнного стану, не знайшли належного та всебічного урегулювання та розкриття.

Разом із тим, має місце й поелементна трансформація адміністративно-правового статусу, що передбачає трансформацію (видозмінення) окремих елементів, що складають такий статус. Йдеться про обов'язки, права (правообов'язки), гарантії та юридичну відповідальність військовослужбовців в умовах правового режиму воєнного стану як елементи статусу. Зокрема, в юридичній літературі звертається увага на те, що додаткову актуальність набули питання військово-службових відносин, у

межах введення в Україні особливого періоду. Наведене зумовлено тим, що під час особливого періоду окремих військовослужбовців, як суб'єктів такого виду правовідносин, наділяють певними додатковими владними правами і повноваженнями, можливістю здійснювати організаційно-розпорядчі функції, вживати адміністративних заходів, заходів фізичного впливу, застосовувати спеціальні засоби тощо. Відтак, маючи відповідні владні повноваження, військовослужбовець здійснює функції держави і виконує коло важливих державних завдань [150, с. 38]. Варто констатувати той факт, що військовослужбовці завжди здійснюють функції держави, але введення особливого періоду викликає до життя потребу наділення військовослужбовців додатковими правами та обов'язками з метою виконання тих завдань, що постали у зв'язку з введенням особливого періоду, а тим більше такого його різновиду як правовий режим воєнного стану.

При цьому слід звернути увагу на те, що поелементний напрям трансформації може бути самодостатнім, тобто таким, що існує поза межами передтрансформаційного та компетенційного напрямку. Проте він може мати місце і на підставі попередньої реалізації названих вище напрямів трансформації. Так, наприклад, у випадку введення правового режиму воєнного стану обов'язки військовослужбовців, будучи одним із основних елементів їх адміністративно-правового статусу, набувають розширеного змісту (наповнення) ураховуючи, що реалізація цих обов'язків фактично охоплює реалізацію як обов'язків посадових осіб місцевих державних адміністрацій, так і обов'язки військовослужбовців військових формувань. З огляду на це, у межах названої трансформації такі обов'язки набувають, перш за все, фінансово-бюджетного, номінального (установчого) та охоронного спрямування. Це є окремою особливістю трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах воєнного стану, у межах проходження ними служби у військово-цивільних адміністраціях. Крім того, як уже зазначалось, військовослужбовець (зокрема, військовий прокурор) може отримати у відповідних випадках

можливість реалізовувати обов'язки та право-обов'язки слідчого судді, тобто певною мірою він може виконувати функцію судового контролю, або можна навіть сказати, що він може здійснювати функції судової гілки влади.

Дослідження трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах правового режиму воєнного стану обумовлює необхідність врахування здатності до трансформації в умовах вказаного правового режиму такого елемента адміністративно-правового статусу військовослужбовців як права (права-обов'язки).

Конституція нашої держави гарантує свободу пересування кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, крім обмежень, які встановлюються законом (ст. 33). У свою чергу, відповідно до ч. 4 ст. 37 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» у воєнний час виїзд призовників і військовозобов'язаних з місця проживання без дозволу районного (міського) військового комісаріату забороняється. Можна вважати, що ця норма є логічним продовженням правового припису про те, що до заходів правового режиму воєнного стану належать серед іншого встановлення особливого режиму в'їзду/виїзду, обмеження свободи пересування громадян. При цьому Закон України «Про правовий режим воєнного стану» містить лише обмеження, які стосуються цивільних громадян, а не військовослужбовців, наділених владними повноваженнями.

Відмітимо, що відповідна норма з приводу того, що військові комісаріати можуть надавати (або не надавати) дозвіл призовникам або військовозобов'язаним виїжджати з місця проживання у воєнний час не прописана у Положенні про військові комісаріати [152], однак в означеному Положенні, вказано на те, що військові комісаріати можуть розглянути звернення військовослужбовців, працівників та членів їх сімей, а також громадян з питань, що належать до компетенції військових комісаріатів, а також ведуть прийом громадян, які звертаються із зазначених питань, видають необхідні довідки та інші документи. Фактично, можна бачити ситуацію, коли права (право-обов'язки) військовослужбовців (зокрема,

військових комісарів) кореспондують з можливістю обмеження у реалізації суб'єктивних прав інших суб'єктів, що відповідно до чинного законодавства підпадають під дію заходів правового режиму воєнного стану.

У межах особливого періоду, у тому числі й воєнного стану має місце трансформація окремих елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців [153, с. 20] з метою забезпечення законності, правопорядку та суворості військової дисципліни у вказаних вище умовах. Так, Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України (ст. 22-1) передбачено, що в умовах особливого періоду, в тому числі й в умовах воєнного стану або бойовій обстановці командир (начальник) з метою затримання військовослужбовця, який вчиняє діяння, що підпадає під ознаки злочину, пов'язаного з непокорю, опором чи погрозою начальнику, застосуванням насильства, самовільним залишенням бойових позицій та визначених місць дислокації військових частин (підрозділів) у районах виконання бойових завдань, має право особисто застосовувати заходи фізичного впливу без спричинення шкоди здоров'ю військовослужбовця та спеціальні засоби, достатні для припинення вказаних протиправних дій. При чому чинне законодавство такими правами (правами-обов'язками) наділяє командира (начальника) виключно в умовах особливого періоду, в тому числі й в умовах воєнного стану або бойовій обстановці.

Варто звернути увагу на адміністративно-правовий статус помічника командира полку з правової роботи (юрисконсульту полку). Відповідно до ч. 1 ст. 99 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, він у мирний і воєнний час відповідає за організацію і стан правової роботи в полку. При цьому згідно з ч. 3 та 4 цієї ж статті, під час збройного конфлікту помічник командира полку з правової роботи (юрисконсульт полку) виконує обов'язки юридичного радника командира полку. Виконуючи такі специфічні обов'язки під час збройного конфлікту він надає консультації командуванню щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права, правил застосування сили та щодо проведення інструктажу особового складу з їх виконання. При

цьому відповідно до ч. 5 п. 19 Положення про юридичну службу Міністерства оборони України, затверджену Наказом Міністерства оборони України від 16 травня 2016 року № 259, командир (начальник), керівник органу військового управління, військової частини (установи, організації), підприємства зобов'язаний невідкладно розглянути такі висновки та доповіді з вказаних питань і вжити відповідних заходів реагування у межах своїх повноважень. Детальне регулювання здійснюється на підставі Наказу Міністерства оборони України № 164 від 23 березня 2017 року «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України».

Аналіз чинного військового законодавства, зокрема, Статутів Збройних Сил України дозволяє констатувати той факт, що права (права-обов'язки) і службові обов'язки, що покладаються (можуть покладатися) на конкретну посадову особу в умовах особливого періоду або воєнного стану чітко не виокремлюються, зливаються з іншими. Зокрема, серед доволі значної кількості обов'язків чергового частини, передбачених ст. 298 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України є такі: 1) у випадку надходження сигналу тривоги негайно подати сигнал на підйом підрозділів, доповісти про це командирові військової частини, а також оповістити його заступників, інших посадових осіб та діяти згідно з відповідною інструкцією. При цьому до прибуття вказаних вище посадових осіб керувати діями підрозділів частини; 2) у разі одержання повідомлення про мобілізацію негайно доповісти про це командиру та начальнику штабу військової частини і діяти за їхніми вказівками й інструкціями; 3) видавати офіцерам і прапорщикам військової частини особисту зброю і боєприпаси до неї під особисту розписку у книзі видачі зброї та боєприпасів, а у разі оголошення тривоги — за картками; здійснювати контроль за своєчасністю здавання зброї та боєприпасів. Наведені «надзвичайні» обов'язки зливаються з іншими повсякденними, зокрема такими як стеження за виконанням підрозділами розпорядку дня й керування поданням установлених сигналів; особистою

перевіркою не менше ніж двічі на добу (з них один раз уночі) несення служби добовим нарядом і додержання внутрішнього порядку в підрозділах; постійного перебування в кімнаті чергового; проведення огляду зовнішнього вигляду військовослужбовців, які звільняються із розташування військової частини тощо.

У ході дослідження питання про трансформацію адміністративно-правового статусу військовослужбовців (права-обов'язки та службові обов'язки) в умовах воєнного стану доцільно зупинити увагу на трансформації статусу військовослужбовців Генерального штабу Збройних Сил України у разі введення воєнного стану, адже в означених умовах такі військовослужбовці здійснюють повноваження згідно ст. 14 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а саме: беруть участь у підготовці проекту типового плану *запровадження та забезпечення* правового режиму воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях; організують підготовку та здійснюють керівництво Збройними Силами України, з'єднаннями, частинами та органами інших військових формувань і правоохоронних органів *під час виконання ними заходів* правового режиму воєнного стану; організують діяльність військових адміністрацій, командувань видів Збройних Сил України, управлінь оперативних командувань, командувань військових з'єднань та частин Збройних Сил України на території, на якій введено воєнний стан; розробляють та вносять на розгляд Ради національної безпеки і оборони України пропозиції щодо *залучення* інших військових формувань та правоохоронних органів до здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

В іншому разі (тобто у мирний час) діяльність військовослужбовців Генерального штабу збройних Сил України регулюється Положенням про Генеральний штаб Збройних сил України і ті обов'язки, що прописані у нормах Закону України «Про правовий режим воєнного стану» для військовослужбовців Генерального штабу Збройних Сил України не містяться у зазначеному Положенні. Якщо звернути увагу на обов'язки,

якими наділені військовослужбовці Генерального штабу Збройних Сил України в умовах воєнного стану, то можна дійти висновку, що вони спрямовані притаманно на реалізацію законопроектного та організаційного функціонального напрямку діяльності Генерального штабу Збройних Сил України в умовах правового режиму воєнного стану.

Розглядаючи питання трансформації адміністративно-правового статусу в умовах правового режиму воєнного стану слід особливу увагу присвятити питанню трансформації такого елемента як юридична відповідальність. При цьому слід почати з адміністративної відповідальності військовослужбовців в особливий період. Звернемося до Глави 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення, якою регламентовано військові адміністративні правопорушення. Її аналіз засвідчує, що законодавець відносить більше 10 складів адміністративних порушень, за вчинення яких в умовах особливого періоду, на військовослужбовців накладається адміністративне стягнення, яке за змістом є жорсткішим, ніж за такий саме адміністративний проступок, але вчинений поза особливим періодом. Також звертаємо увагу на те, що законодавець прямо не регламентує відповідальність за адміністративні правопорушення в умовах воєнного стану, але ж окремими частинами статей встановлює більш підвищену відповідальність за військові правопорушення, які скоєні під час особливого періоду, тобто у тому числі й в умовах правового режиму воєнного стану. Так, Кодексом передбачено відповідальність за відмову від виконання законних вимог командира (або начальника) в особливий період (ст. 172-10 КУпАП); самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби в особливий період або самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім військовослужбовця строкової військової служби), військовозобов'язаним або резервістом під час проходження зборів в особливий період (ст. 172-11 КУпАП); необережне знищення або пошкодження військового майна, а саме зброї, бойових припасів, засобів

пересування, військової і спеціальної техніки та ін. в умовах особливого періоду (стаття 172-12 КУпАП); незаконне використання військовою службовою особою (військові начальники та інші військовослужбовці, що тимчасово або постійно займають посади з виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків або виконують такі обов'язки за дорученням командирів) транспортних засобів, споруд та іншого військового майна або використання військовослужбовця для виконання завдань не пов'язаних з військовою службою та інші види зловживання владою або службовим становищем, що вчиняється з корисливою метою або в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб в особливий період (ст. 172-13 КУпАП); перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих такій особі прав або повноважень) у межах особливого періоду (ст. 172-14 КУпАП); недбале ставлення військової службової особи до військової служби в особливий період (ст. 172-15 КУпАП); умисне невжиття заходів щодо припинення злочину, що вчиняється підлеглим в особливий період; не направлення військовою посадовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення або інше умисне невиконання військовою службовою особою покладених на неї службових обов'язків (ст. 172-16 КУпАП); порушення правил несення бойового чергування (бойової служби), що встановлюються для своєчасного виявлення та відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та безпеки України в особливий період (ст. 172-17 КУпАП); порушення правил несення прикордонної служби особою, яка входить до складу наряду з охорони державного кордону України в особливий період (ст. 172-18 КУпАП); порушення правил поводження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими та іншими речовинами та предметами, радіоактивними матеріалами, що становлять підвищену небезпеку для оточення в особливий період (ст. 172-19 КУпАП); розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв чи вживання наркотичних засобів,

психотропних речовин чи їх аналогів в особливий період; участь начальників (командирів) у розпиванні з підлеглими військовослужбовцями алкогольних, слабоалкогольних напоїв чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів в особливий період (ст. 172-20 КУпАП).

Отже, всі наведені приписи містять можливість притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності (КУпАП) не лише у мирний час, але й в особливий період та застосування до них більш суворих адміністративних стягнень. Проте КУпАП (Глава 13-б) не містить окремо вказівку на вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовцями в умовах дії правового режиму воєнного стану, хоча ступінь суспільної шкідливості від вчинення правопорушень в означених умовах значно збільшується у порівнянні з особливим періодом без введення воєнного стану (зокрема, у разі проведення мобілізації).

Що стосується трансформації кримінальної відповідальності військовослужбовців в умовах введення правового режиму воєнного стану, то вона передбачена у Розділі 19 Особливої частини Кримінального кодексу України. Кримінальний кодекс передбачає кримінальну відповідальність як за вчинення кримінальних правопорушень у режимі повсякденної діяльності Збройних Сил України, так і в умовах особливого періоду й окремо в умовах правового режиму воєнного стану чи в бойовій обстановці.

Так, стаття 402 КК України, що встановлює кримінальну відповідальність за непокору, як відкриту відмову виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу, має частину 4, у межах якої передбачено як особливо кваліфікуюча ознака вчинення цього діяння в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, за що передбачено набагато більш суворіше покарання, а саме у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. Такий самий підхід має місце у ст. 403 (невиконання наказу), ст. 404 (опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків), ст. 405 (Погроза або насильство щодо начальника), ст. 407 (Самовільне залишення військової частини або місця служби), ст. 408

(Дезертирство), ст. 409 (Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом), ст. 410 (Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем), ст. 411 (Умисне знищення або пошкодження військового майна), ст. 413 (Втрата військового майна), ст. 418 (Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання), ст. 419 (Порушення правил несення прикордонної служби), ст. 420 (Порушення правил несення бойового чергування), ст. 421 (Порушення статутних правил внутрішньої служби), ст. 425 (Недбале ставлення до військової служби), ст. 426 (Бездіяльність військової влади), ст. 426-1 (Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень), ст. 428 (Залишення гинучого військового корабля).

Крім того, Кримінальний кодекс України, враховуючи специфіку правового режиму воєнного стану передбачає його і у Загальній частині. Так, відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 Кодексу, при призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій.

Розглянувши склади адміністративних правопорушень, за скоєння яких в умовах особливого періоду для військовослужбовців настає адміністративна відповідальність та склади злочинів, за здійснення яких для військовослужбовців настає підвищена кримінальна відповідальність варто констатувати, що введення правового режиму воєнного стану тягне за собою суттєву трансформацію такого елементу адміністративно-правового статусу військовослужбовця як юридична відповідальність.

Висновки до розділу 2

Дослідження особливостей адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні в умовах правового режиму воєнного стану дало змогу зробити такі висновки.

1. Встановлено, що організація та функціонування сектору безпеки і оборони України, реалізація адміністративно-правового статусу військовослужбовців можуть здійснюватися у межах різних правових режимів, кожен з яких має свою специфіку реалізації. В цілому ж правовий режим являє собою певний правовий порядок та створює певний соціальний стан як конкретний стан суспільних відносин, врегульованих правовими нормами, у нашому випадку нормами адміністративного права. Правовий режим є більш широкою категорією ніж правовий стан, адже включає в себе особливий правопорядок у межах якого державою застосовуються необхідні заходи. Правовий режим не вказує на наявність існування будь-якого правового стану. Адже правовий стан є першочерговою причиною, наявність якої породжує запровадження в державі або в окремих її місцевостях правового режиму.

2. Визначено, що серед правових режимів окрему групу складають особливі правові режими. Наслідком надзвичайного стану є особливий правовий режим, тобто особливий правопорядок, виникнення якого обумовлено оголошенням особливого правового стану. Надзвичайний стан за своєю правовою природою фактично теж є особливим періодом, оскільки період є певним визначеним проміжком часу, у межах якого відбуваються певні події та реалізуються надзвичайні повноваження органів публічної влади, спрямовані на нейтралізацію відповідних загроз. За своєю юридичною природою надзвичайний стан відповідає основним ознакам особливого періоду та гіпотетично може бути ним охоплений.

3. Відзначено, що квінтесенцією правового режиму воєнного стану є з одного боку надання, у першу чергу, органам військового управління,

військовому командуванню, тобто військовослужбовцям додаткових прав та покладання додаткових обов'язків, а з іншого – обмеження громадян у певних правах.

4. Доведено, що метою введення воєнного стану є: 1) недопущення настання більш руйнівних суспільно-небезпечних наслідків від збройної агресії або іншого виду збройної сили на момент уведення воєнного стану; 2) попередження подібних негативних явищ, проявів збройної агресії або застосування іншого виду збройної сили. Формулювання мети введення воєнного стану надає усі підстави розглядати воєнний стан як комплексний, динамічний та ефективний засіб неординарного забезпечення воєнної безпеки держави та суспільства, забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

5. Сформульовано, що адміністративно-правова концепція воєнного стану охоплює: а) організаційний компонент, який включає у себе поняття воєнного стану, мету його введення та тимчасові межі введення режимних заходів; б) нормативний компонент (правову основу) режиму воєнного стану; в) причинний (мотиваційний) компонент, що містить обставини, за наявності яких провадиться уведення воєнного стану (або потенційно може провадитися запровадження вказаного правового режиму); г) процедурний компонент, що дозволяє регламентувати всі процесуальні аспекти введення, функціонування та припинення (скасування) режиму воєнного стану; ґ) забезпечувальний компонент, що включає у себе комплекс економічних, політичних, адміністративних, воєнних та інших заходів, що спрямовані на створення умов для реалізації цілей та завдань режиму воєнного стану; д) змістовний компонент, що є ключовим елементом режиму воєнного стану; е) компетенційний компонент встановлює наявність повноважень органів державної влади, місцевого самоврядування, військового командування та органів військового управління (адміністрування) в умовах воєнного стану та засвідчує трансформацію адміністративно-правового статусу військовослужбовців, які безпосередньо задіяні при виконанні заходів

правового режиму воєнного стану; є) особистісний компонент, суб'єктами якого є фізичні та юридичні особи, що є носіями режиму (тобто проживають на території, на якій уведено воєнний стан, здійснюють діяльність на підприємствах, установах, організаціях в умовах режиму воєнного стану та мають доступ до документації, що пов'язана з режимом воєнного стану).

6. Запропоновано воєнний стан розглядати як особливий правовий режим, як правовий інститут, як засіб забезпечення воєнної безпеки, як підстава для трансформації адміністративно-правових статусів та як комплексний інститут адміністративного права.

7. Доведено, що воєнний стан як комплексний інститут адміністративного права може розглядатися як в статичному аспекті, так і в динамічному. Статичний аспект проявляється в момент мирного часу, коли адміністративно-правове регулювання знаходиться у стані функціональної пасивності. Динамічний аспект, навпаки, знаходить свій прояв у стані активності, процедурної рухливості (затребуваності) з моменту введення воєнного стану, під час його дії та до моменту припинення (скасування). Процедурний компонент дозволяє регламентувати всі процесуальні аспекти введення, функціонування, продовження та припинення (скасування) режиму воєнного стану.

8. Відзначено, що адміністративно-правове регулювання воєнного стану стосується: а) адміністративно-правового порядку введення воєнного стану; б) адміністративно-правового порядку припинення (скасування) воєнного стану; в) адміністративно-правового порядку продовження воєнного стану.

9. Наголошено на тому, що запровадження на законодавчому рівні процедури продовження воєнного стану є необхідним у разі існування реальних та наявних причин для цього. У випадку відсутності визначення на законодавчому рівні таких причин воєнний стан не зможе бути продовженим, а натомість повинен бути визнаним закінченим, що призведе до необхідності введення наступного (іншого) воєнного стану за існуванням ідентичних

попередньому воєнному стану причин. Це буде ускладнювати адміністративно-правове регулювання воєнного стану та вносити плутанину у ситуацію з запровадженими правовими режимами. Законодавче унормування причин продовження воєнного стану спрямовано на збереження цілісності конкретного правового режиму, створення необхідних передумов для проведення послідовної правової політики у сфері оборони та національної безпеки.

10. Доведено, що запровадження правового режиму воєнного стану тягне за собою низку правових наслідків, серед яких варто особливо виділити трансформацію адміністративно-правового статусу військовослужбовців, що здійснюється з метою створення відповідних передумов для чіткого та беззастережного виконання останніми свої обов'язків та реалізації заходів правового режиму воєнного стану. Трансформація адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану охоплюється трьома напрямками, а саме предтрансформаційним, компетентним та елементарним.

11. Сформульовано, що предтрансформаційний напрям у контексті загального трансформаційного процесу передбачає існування юридичних підстав та додаткових фактичних підстав, які є відповідним підґрунтям для початку послідовної зміни (трансформації) загального правового статусу громадянина, як особи, що не мала адміністративно-правового статусу військовослужбовця у напрямі його отримання. Предтрансформаційний напрям впливає також і на те, що адміністративно-правовий статус військовослужбовців, які до запровадження правового режиму воєнного стану (або початку особливого періоду) проходили військову службу змінюється (трансформується), адже у межах мобілізації відбувається перехід на нові (розширені) штати, що тягне за собою, у першу чергу, розширення обов'язків, прав-обов'язків відповідних командирів (начальників), суттєвого збільшення їхньої відповідальності.

12. Відзначено, що компетенційний напрям указує на тимчасову зміну найменувань (назв), завдань, повноважень, організаційної структури органів, що здійснюють діяльність в умовах правового режиму воєнного стану на місцях (ради оборони, військово-цивільні адміністрації, Ставка Верховного Головнокомандувача та ін.), а також тимчасове передавання реалізації повноважень від одних суб'єктів (цивільних) до інших суб'єктів (військовослужбовців).

13. Запропоновано третім напрямом у межах трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовця у межах дії правового режиму воєнного стану виділити елементарний. Він передбачає тимчасову зміну змістовного наповнення (його розширення чи навпаки обмеження (звуження)) окремого елемента або елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану. Йдеться про обов'язки, права (право-обов'язки), гарантії та юридичну відповідальність військовослужбовців в умовах правового режиму воєнного стану як елементи адміністративно-правового статусу.

14. Зазначено, що елементарний напрям може мати специфічні різновиди трансформації елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовця залежно від таких критеріїв: а) за обсягом трансформації: трансформації підлягають окремі елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовця; трансформації підлягають всі елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовця; б) за наявністю взаємокореспондуючих прав і обов'язків: у межах трансформації військовослужбовець отримує додаткові права (право-обов'язки), що прямо не кореспондують з обмеженнями прав інших суб'єктів (наприклад, застосування заходів фізичного впливу до військовослужбовців-правопорушників; отримує додаткові права (право-обов'язки), які безпосередньо кореспондують з можливістю обмеження у реалізації суб'єктивних прав інших суб'єктів, що відповідно до чинного законодавства підпадають під дію заходів правового режиму воєнного стану (зокрема,

військові комісари можуть надавати (або не надавати) дозвіл призовникам або військовозобов'язаним виїжджати з місця проживання); в) за ступенем специфіки обов'язків та право-обов'язків, що військовослужбовець може реалізовувати виключно у межах правового режиму воєнного стану: у межах трансформації військовослужбовець отримує можливість виконувати обов'язки та реалізовувати права (право-обов'язки), що не мають суттєвої розбіжності з іншими правами та обов'язками; отримує такі права та обов'язки, що суттєво відрізняються від інших прав та обов'язків і навіть можуть вплинути на найменування його посади (наприклад, під час збройного конфлікту помічник командира полку з правової роботи (юрисконсульт полку) виконує обов'язки юридичного радника командира полку); г) за ступенем деталізації прав і обов'язків, що може реалізовувати військовослужбовець в умовах правового режиму воєнного стану: у межах трансформації права (права-обов'язки) і службові обов'язки, що законодавчо покладаються на конкретну посадову особу в умовах особливого періоду або воєнного стану, чітко виокремлюються; не виокремлюються, зливаються з іншими.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні адміністративно-правового статусу військовослужбовців в Україні в умовах правового режиму воєнного стану, проведенні його всебічного аналізу як взагалі, так і в умовах дії правового режиму воєнного стану. На підставі дослідження сформовано низку нових наукових положень, висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

1. Наведено додаткові аргументи на користь існування військового законодавства як окремої галузі чинного вітчизняного законодавства. Під ним розуміється структурована система нормативно-правових приписів, нормативно-правових актів та інститутів законодавства, що в комплексі регламентують організацію та функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань, визначають правовий статус військовослужбовців, органів військового управління та спрямовані на забезпечення національної безпеки та обороноздатності держави. Регламентація адміністративно-правового статусу військовослужбовців займає значну, питому вагу серед питань, що складають предмет регулювання галузі військового законодавства.

2. Визначено необхідність серед складових військового законодавства (військово-конституційне законодавство, військово-дисциплінарне, військово-деліктне, військово-соціальне, військово-кримінальне законодавство) окремим та базовим блоком виокремити військово-адміністративне (військово-службове) законодавство.

3. З'ясовано, що питання адміністративно-правового статусу військовослужбовців охоплюються також інформаційним правом. В умовах вагомого впливу інформаційної сфери на забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців та в умовах військової кібербезпеки, значної ваги набуває категорія «військової

інформатизації», яка являє собою урегульовану нормами права можливість пошуку, отримання, передачі та розповсюдження інформації, що стосується військової сфери (за виключенням інформації, що належить до державної таємниці та знаходиться під особливою охороною) шляхом використання інформаційних систем, інформаційних технологій з метою забезпечення належного функціонування Збройних Сил України та проходження військової служби.

4. Установлено, що адміністративно-правовий статус військовослужбовців є складною правовою категорією, що відбиває особливості становища військовослужбовця у системі військового управління та спрямована на виконання низки важливих з точки зору організації та функціонування структур сектору безпеки та оборони України функцій. Особливості адміністративно-правового статусу військовослужбовця зумовлені предметом галузі адміністративного права та специфікою адміністративно-правових (військово-службових) відносин, учасниками яких є військовослужбовці, а також органи військового управління та військове командування.

5. Визначено, що роль і місце адміністративно-правового статусу військовослужбовців у механізмі адміністративно-правового регулювання засвідчують функції, які такий статус покликаний виконувати. Так, *гарантуюча функція* адміністративно-правового статусу військовослужбовців спрямована на створення умов для безперешкодного здійснення військовослужбовцями своїх обов'язків та прав (у тому числі, право-обов'язків), якими вони наділені при проходженні військової служби. *Орієнтаційна функція* адміністративно-правового статусу військовослужбовців, зокрема, засвідчує амбітну ціль перейти на стандарти НАТО. *Виховна функція* адміністративно-правового статусу військовослужбовців полягає у вихованні високих бойових та морально-психологічних якостей військовослужбовців, яке ґрунтується на національно-історичних традиціях Збройних Сил України та інших

військових формувань, патріотизмі, свідомому ставленні до виконання військового обов'язку, вірності військовій присязі. Виховна функція адміністративно-правового статусу військовослужбовців – це напрям діяльності широкого кола суб'єктів військового управління, спрямований на створення відповідних умов для того, щоб поведінка військовослужбовця відповідала тим вимогам адміністративно-правових норм, які встановлюють права та обов'язки військовослужбовців, а в кінцевому результаті сприяла б підвищенню військової дисципліни та правопорядку. *Обмежувальна функція* адміністративно-правового статусу військовослужбовців полягає у тому, що особа, починаючи проходити військову службу, набуває адміністративно-правового статусу, який передбачає наявність обґрунтованих обмежень деяких особистих (наприклад, право на свободу пересування) та політичних прав (приміром, право на об'єднання у політичні партії). Адміністративно-правовий статус як правова модель, що передбачає наявність таких обмежень, сприяє належній реалізації відповідних військово-службових прав та обов'язків. І, навпаки, у разі не встановлення таких обмежень, безмежна реалізація деяких прав нівелює соціальне призначення військової служби та внесе дисбаланс у систему співвідношення прав та обов'язків військовослужбовців.

6. Запропоновано до структури адміністративно-правового статусу військовослужбовців відносити такі елементи: 1) обов'язки; 2) права (у тому числі право-обов'язки); 3) гарантії реалізації обов'язків та прав; 4) юридичну відповідальність. Структура адміністративно-правового статусу військовослужбовців починається саме з обов'язків адже це відповідає чинному військовому законодавству та практики його застосування, а також соціальному призначенню військової служби.

7. Доведено, що під юридичними обов'язками військовослужбовців, які виступають як первинна складова їхнього адміністративно-правового статусу, слід розуміти передбачену чинним військовим законодавством та

гарантовану державою необхідну поведінку, що здійснюється військовослужбовцями у межах військово-службових відносин, та за не реалізацію якої, передбачено конкретний вид та міру юридичної відповідальності.

8. Сформульовано, що суб'єктивні *права* військовослужбовців – гарантовані державою та чітко встановлені законодавчими правомочностями військовослужбовців, спрямовані на реалізацію відповідних можливостей та, у першу чергу, на виконання належним чином обов'язків під час проходження військової служби.

9. Визначено специфіку прав військовослужбовців, які, будучи складовими адміністративно-правового статусу, мають свою специфіку, яка полягає у тому, що такі права не виступають виключно як міра можливої поведінки, а доволі часто саме як міра необхідної поведінки. За їхню не реалізацію теж може наставати конкретний вид та міра юридичної відповідальності. У зв'язку з цим, такі права доволі часто юридично являють собою категорію *право-обов'язків*.

10. Зазначено, що адміністративно-правові гарантії виступають як складова адміністративно-правового статусу військовослужбовця та являють собою передбачений чинним законодавством комплекс владних засобів впливу на сферу забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців з метою створення умов для належної реалізації покладених на них обов'язків та безперешкодного здійснення військовослужбовцями своїх прав (у тому числі й право-обов'язків) при проходженні військової служби.

11. Встановлено, що юридична відповідальність у структурі адміністративно-правового статусу військовослужбовців суттєвим чином визначає особливості реалізації обов'язків та прав (у тому числі право-обов'язків) кожним військовослужбовцем. Під юридичною відповідальністю як складовою адміністративно-правового статусу військовослужбовців можна розуміти у першу чергу адміністративно-

правову відповідальність. Проте сюди ж варто відносити також і дисциплінарну та матеріально-правову відповідальність, оскільки вони також встановлюються на підставі адміністративно-правових норм. Крім того, кримінальну відповідальність можна також розглядати як таку, що безпосередньо пов'язана з адміністративно-правовим статусом військовослужбовців. Це пов'язано з тим, що більшість норм Розділу XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військовій злочини)» Кримінального кодексу України передбачають кримінальну відповідальність за не належне виконання обов'язків та прав (право-обов'язків), що складають адміністративно-правовий статус військовослужбовців. Йдеться зокрема, про кримінальну відповідальність за непокору (ст. 402), невиконання наказу (ст. 403), порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418), порушення правил несення бойового чергування (ст. 420) та багато інших.

12. Доведено, що адміністративно-правова концепція воєнного стану вміщує вісім компонентів, а саме: організаційний, нормативний, причинний (мотиваційний), процедурний, забезпечувальний, змістовний, компетенційний та особистісний.

13. Запропоновано воєнний стан розглядати як комплексний інститут адміністративного законодавства, як цілісну та відносно відокремлену групу (систему) норм адміністративного права як підставу для трансформації адміністративно-правових статусів та як засіб забезпечення воєнної безпеки.

14. Визначено, що сучасне адміністративно-правове регулювання повинно містити правовий припис щодо продовження правового режиму воєнного стану у разі необхідності. Стаття 7 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» «Припинення та скасування воєнного стану» має бути доповнена ч. 3 про те, що «у разі продовження існування загроз, які стали причиною введення воєнного стану, воєнний стан може бути продовжений Президентом України. Указ Президента України про

продовження воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях набирає чинності після затвердження Верховної Радою України». Це дозволить зберегти цілісність конкретного правового режиму, створить необхідні передумови для проведення послідовної правової політики у сфері оборони та національної безпеки та буде мати місце класична традиційна тріада елементів (складових), пов'язана з можливістю введення, продовження та припинення (скасування) воєнного стану.

15. Доведено, що запровадження правового режиму воєнного стану тягне за собою низку правових наслідків, серед яких варто особливо виділити трансформацію адміністративно-правового статусу військовослужбовців, що здійснюється з метою створення відповідних передумов для чіткого та беззастережного виконання останніми своїх обов'язків та реалізації заходів правового режиму воєнного стану. Трансформація адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану охоплюється трьома напрямками, а саме передтрансформаційним, компетентним та елементаційним.

16. Сформульовано, що передтрансформаційний напрям у контексті загального трансформаційного процесу передбачає існування юридичних підстав та додаткових фактичних підстав, які є відповідним підґрунтям для початку послідовної зміни (трансформації) загального правового статусу громадянина, як особи, що не мала адміністративно-правового статусу військовослужбовця у напрямі його отримання. Передтрансформаційний напрям впливає також і на те, що адміністративно-правовий статус військовослужбовців, які до запровадження правового режиму воєнного стану (або початку особливого періоду) проходили військову службу змінюється (трансформується), адже у межах мобілізації відбувається перехід на нові (збільшені) штати, що тягне за собою, у першу чергу, розширення

обов'язків, прав-обов'язків відповідних командирів (начальників), суттєвого збільшення їхньої відповідальності.

17. Відзначено, що компетенційний напрям вказує на тимчасову зміну найменувань (назв), завдань, повноважень, організаційної структури органів, що здійснюють діяльність в умовах правового режиму воєнного стану на місцях (ради оборони, військово-цивільні адміністрації, Ставка Верховного Головнокомандувача та ін.), а також тимчасове передавання реалізації повноважень від одних суб'єктів (цивільних) до інших суб'єктів (військовослужбовців).

18. Запропоновано третім напрямом у межах трансформації адміністративно-правового статусу військовослужбовця у межах дії правового режиму воєнного стану виділити елементарний. Він передбачає тимчасову зміну змістовного наповнення (розширення чи навпаки обмеження (звуження)) окремого елементу або елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах дії правового режиму воєнного стану. Йдеться про обов'язки, права (право-обов'язки), гарантії та юридичну відповідальність військовослужбовців в умовах правового режиму воєнного стану як елементи адміністративно-правового статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Коваль В. П. Правове регулювання введення воєнного стану. *Вісник ХНУ імені В.Н.Каразіна. Серія «Право»*. 2016. Вип. 22. С. 115–117.
3. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид.наук : спец: «12.00.02» конституційне право. Київ, 2007. 19 с.
4. Военное право : Краткий учебный курс / под. ред. А.Я.Петроченкова. Москва : Норма, 2006. 320 с.
5. Богуцький П. П. Військове право України : джерела, структура та розвиток : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 188 с.
6. Шульгін В. В. Реалізація військового законодавства України: теоретико-правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. юрид. наук : спец. «12.00.01» теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Дніпро, 2017. 22 с.
7. Василевич Г. А. Развитие национальной правовой системы Беларуси в контексте европейского правового пространства: тенденции, проблемы, перспективы. Национальная государственность и европейские интеграционные процессы: В 2 т. Т.2. Проблемы унификации законодательства в Содружестве Независимых Государств и Европейском Союзе : сб.науч.тр / редкол: С.А. Балашенко и др. Минск: Изд.центр БГУ, 2008. С. 3–12.
8. Державна програма розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/content/oboron_plans/22017-06-16_National-program-2020_uk.pdf.
9. Коваль В. П. Формування військового законодавства України як чинник забезпечення правового статусу військовослужбовців: теоретичний аспект. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри:*

XIV Міжн. наук.-практич. конф. «Від громадянського суспільства – до правової держави», (м. Харків, 20 квітня 2018 р.). Харків, 2018. С. 444–447.

10. Коваль В. П. Законодавче забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах воєнного стану як чинник стабільності воєнної безпеки України. *Сучасна міжнародна безпека: виклики глобалізації*: всеукр. наук.-практ. конф., (м. Харків, 29 березня 2018 р.). Харків, 2018. С. 48–52.

11. Права людини в Україні – 2011. Доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Ю. Захарова / Українська Гельсинська спілка з прав людини. Харків: Права людини, 2012. С. 319–331.

12. Медвідь Л. П. Права, свободи та обов'язки військовослужбовців в Україні: конституційно-правові аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «конституційне право; муніципальне право». Київ, 2016. 20 с.

13. Корж В. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2004. 19 с.

14. Куртмоллаєв А. Є. Правове регулювання проходження військової служби у збройних силах України в особливий період. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 4. С. 87–89.

15. Комітет з питань будівництва, містобудування і житлово-комунального господарства провів виїзне засідання щодо проблемних питань надання житлово-комунальних послуг в зоні проведення АТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Novyny/150949.html>.

16. Голова Верховної Ради Андрій Парубій: «Надання летальної оборонної зброї Україні з боку США важливе як ознака єдності у боротьбі проти порушення світового порядку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Top-novyna/150751.html>.

17. Корольов С. С. Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (1991–2005 р.р.): історичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. історич. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія». Київ, 2006. 22 с.
18. Поляков С. Ю. Етапи реформування законодавства України про Збройні Сили. *Юридична Україна*. 2013. №3. С. 16–19.
19. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Київ : Ін Юре, 2004. 368 с.
20. Кагановська Т. Є. Кадрове забезпечення державного управління в Україні: монографія. Харків: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2010. 362 с.
21. Про доктрину інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 08.07.2009 р. № 514/2009. *Офіційний вісник Президента України*. 2009. № 20. Ст. 677.
22. Певцов Г.В. Інформаційно-психологічні операції Російської Федерації в Україні: моделі впливу та напрями протидії. *Наука і оборона*. 2015. № 2. С.28–32.
23. Доктрина інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 25 лютого 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.
24. Про Концепцію національної програми інформатизації : Закон України від 4 лютого 1998 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 27. Ст.182.
25. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лютого 1998 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 27–28. Ст.181.
26. Об информатизации, информации и защите информации; Модельный закон от 18 ноября 2005 года № 26-7 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_d09.

27. Про Положення про Міністерство оборони України та Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України : Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 406/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 29. Ст. 1240.

28. Кагановська Т.Є., Серьогін В. О. Адміністративний конституціоналізм: до постановки проблеми. «*Від громадянського суспільства – до правової держави*» : XIII Міжнародна наукова практична конф., (м. Харків, 21 квітня 2017 р.). Харків, 2017. С. 30–34.

29. Про План проведення багатонаціональних навчань за участю підрозділів Збройних Сил України на території України та їх участі у багатонаціональних навчаннях поза межами України на 2018 рік і про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України у 2018 році для участі у багатонаціональних навчаннях : Указ Президента України від 21 грудня 2017 року № 424/2017. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 21.

30. Голова Верховної Ради України А. Парубій сподівається, що у квітні парламент зможе вийти на голосування у першому читанні проекту закону про національну безпеку та оборону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Top-novyna/156316.html>.

31. Шветова К.Г. Ведомственный статус военнослужащих Российской Федерации. *Военное право*. 2016. № 2. С. 61–63.

32. Социология. Основы общей теории: учебник для вузов / отв. ред. академик РАН Г. В. Осипов, действительный член РАЕН Л. Н. Москвичев. Москва : НОРМА-ИНФРА М, 2002. 912 с.

33. Курінний Є. В. Предмет та об'єкт адміністративного права України. Дніпро : Ліра ЛТД, 2004. 340 с.

34. Лисак Я. А. Адміністративно-правове забезпечення виконання службових обов'язків військовослужбовцями України за кордоном (на прикладі діяльності миротворчих підрозділів) : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд.юрид.наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2016. 20 с.

35. Артамонов Н.В. Правовой статус советских военнослужащих и его обеспечение. *Советское государство и право*. 1983. № 5. С. 14–17.

36. Ринажевський Б. М. Адміністративно-правове регулювання діяльності військової служби правопорядку Збройних Сил України : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2010. 35 с.

37. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник у двох томах. Т. 1. / ред. кол.: Б. В. Авер'янов. Київ: Юридична думка, 2004. 584 с.

38. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. Москва, 1979. 229 с.

39. Гумін О. М. Адміністративно-правовий статус особи: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 5. С. 32–37.

40. Степаненко К. В. Адміністративно-правовий статус громадян України за кордоном. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6-1. Том 1. С. 196–198.

41. Административно-правовой статус военнослужащих войск национальной гвардии России: учебное пособие / Асеев А.Г., Буряков В.Н., Казаков М.Н. и др. Новосибирск: НВИ имени генерала армии И.К.Яковлева ВНГ РФ, 2017. 96 с.

42. Конин Н.М. Административное право России : учебник. Москва: ТК Велби, «Проспект», 2007. 368 с.

43. Административное право Российской Федерации: учебник / коллектив авторов под ред А.В.Мелехина. Москва: Юстиция, 2016. 502 с.

44. Административное право : учебное пособие / под ред В. Петрова, О. Свинных [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=220901>.

45. Синиця А. М. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення прав і свобод військовослужбовців : автореф. дис. на здобуття

наук.ступеня канд.юрид.наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2012. 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mydisser.com/ua/catalog/view/9226.html>.

46. Григоренко Я. О. Функції Верховної Ради Автономної Республіки Крим: проблеми теорії та практики : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук : 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Харків, 2010. 211 с.

47. Правовий статус військовослужбовців в Україні: проблеми теорії та удосконалення правового регулювання : монографія / М. М.Тищенко, Є. І. Григоренко, А. М. Синиця. Харків, 2014. 312 с.

48. Бахрах Д.Н. Административная ответственность граждан в СССР : учебное пособие. Свердловск: Издательство Уральского университета, 1989. 264 с.

49. Административное право и процесс: полный курс / Ю. А. Тихомиров. Москва, 2004. 438 с.

50. Антошин В. М. Адміністративно-правовий статус військового комісара : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2013. 21 с.

51. Буличов А. О. Юридична конструкція адміністративно-правового статусу військовослужбовця Національної гвардії України. *Право і суспільство*. 2014. № 3. С. 147–152.

52. Каляшин А. В. Административно-правовой статус сотрудника уголовно-исполнительной системы : автореф. дис. на соискание учёной степени кандидата юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право; финансовое право; информационное право». Москва, 2008. 22 с.

53. Галуцько В. М. Адміністративно-правове забезпечення слідчої діяльності в Україні : дис.. ... канд..юрид.наук: спец. 12.00.07. Київ, 2017. 484 с.

54. Руководство по правам человека и основным свободам военнослужащих. Варшава: Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека (БДИПЧ). 303 с.

55. «Закон про національну безпеку – це не тільки реформа Збройних сил України і всього сектору безпеки за стандартами НАТО і ЄС, це ще й важливий крок до інтеграції України в НАТО», – Андрій Парубій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Tor-povyna/154637.html>.

56. На шляху до нових Збройних Сил [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://defense-reforms.in.ua>.

57. Кагановська Т. Є. Основи загальної теорії держави : навчальний посібник / Т. Є. Кагановська, Є. І. Григоренко. Харків: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2016. 108 с.

58. Кагановська Т. Є. Основи загальної теорії права : навчальний посібник / Т. Є. Кагановська, Є. І. Григоренко. Харків: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2015. 144 с.

59. Коваль В. П. Елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців. *Підприємство, господарство, право*. 2018. № 11. С. 92–95.

60. Голісніченко І. П. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юридична думка 2004. 584 с.

61. Мещерякова О. В. Щодо визначення елементів адміністративно-правового статусу учасників операцій ООН з підтримання миру. *Форум права*. 2011. № 2. С. 609–612.

62. Бояринцева М. А. Адміністративно-правовий статус громадян: до питання про склад елементів. *Право України*. 2002. № 2. С. 21–25.

63. Добкін М. М. Адміністративно-правовий статус виконавчих органів міських рад : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид.наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2009. 26 с.

64. Вітрук М. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. Москва, 1979. 229 с.
65. Автрогов А. М. Адміністративно-правовий статус державного виконавця : автореф. дис.. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид.наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2008. 19 с.
66. Костюков А. Н. Должностное лицо: административно-правовой статус. *Правоведение*. 1987. № 2. С. 20–26.
67. Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2003. 402 с.
68. Якимов А. Ю. Субъекты административной юрисдикции (правовой статус и его реализация) : монография / А. Ю.Якимов, Д. Овсянко. Москва: ВНИИ МВД России, 2006. 347 с.
69. Галуцько В. М. Адміністративно-правове забезпечення слідчої діяльності в Україні : дис.. ... канд..юрид.наук: спец. 12.00.07. Київ, 2017. 484 с.
70. Адміністративне право України : підручник; за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2003. 896 с.
71. Павелків С. Р. Адміністративно-правовий статус органів публічної адміністрації у сфері житлово-комунального господарства України : автореф. дис.. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид.наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2013. 24 с.
72. Чуприна Ю. Ю. Щодо визначення змісту поняття адміністративно-правового статусу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Право»*. 2016. Вип. 21. С. 268–272.
73. Гарбузов В. В. Адміністративно-правовий статус підрозділів внутрішньої безпеки Національної поліції України : автореф. дис.. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12.00.07

«Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжжя, 2016. 23 с.

74. Шкуропацький О. І. Адміністративно-правовий статус офіцерського складу Збройних Сил України як суб'єкта соціального захисту. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Право»*. 2016. Вип.23. С. 89–93.

75. Основи законодавства України : підручник; за заг. ред. В. І. Кириленка. Вінниця: Нова книга, 2002. 420 с.

76. Вернигора В. Поняття військовослужбових відносин як об'єкту адміністративно-правового регулювання. *Публічне право*. 2016. № 1 (21). С. 306–311.

77. Правовий статус військовослужбовців в Україні: проблеми теорії та удосконалення правового регулювання : монографія / М. М. Тищенко, Є. І. Григоренко, А. М. Синиця. Харків: 2014. 312 с.

78. Матузов Н. И. Актуальные проблемы теории права. Саратов : Изд-во Саратов. гос. академии права, 2004. 512 с.

79. Медвідь Л. П. Права, свободи та обов'язки військовослужбовців в Україні: конституційно-правові аспекти :автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Київ, 2016. 20 с.

80. Корж І. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : дис... канд..юрид.наук: 12.00.07. Київ, 2004. 126 с.

81. Ринажевський Б. М. Військово-службові відносини в діяльності Служби правопорядку. *Форум права*. 2010. № 3. С. 371–379.

82. Ісайчева Є. А. Коментар до Федерального закону «Про військовий обов'язок та військову службу», 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uport.inf.ua/kommentariy-federalnomu-zakonu-voinskoy.html>.

83. Про підвищення обороноздатності держави : Указ Президента України від 1 травня 2014 року № 447/2014. *Офіційний вісник України*. 2014. № 37. Ст. 23.

84. Коваль В. П. Правові гарантії як самостійний елемент адміністративно-правового статусу військовослужбовців: теоретично-практичний аспект. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). С. 39–43.

85. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо генетичної ідентифікації військовослужбовців)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57696.

86. Поляков С. Ю. Адміністративно-правові засади забезпечення законності та правопорядку у Збройних Силах України : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид.наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2013. 40 с.

87. Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 20 березня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65406585>.

88. Розпорядження начальника штабу – першого заступника керівника Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей «Про запобігання не бойовим втратам» від 22 серпня 2016 року.

89. Гордієнко В. В. Особливості адміністративної відповідальності військовослужбовців. *Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у кримінальному та адміністративному законодавстві України: сучасний стан та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф., (м. Харків, 11 грудня 2015 року). Харків: Право, 2015. С. 42–47.

90. Болотюк О. Л. Розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв військовослужбовцями: сучасний стан вчинення адміністративного правопорушення (на прикладі практики Артемівського міськрайонного суду Донецької області). *Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у*

кримінальному та адміністративному законодавстві України: сучасний стан та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., (м. Харків, 11 грудня 2015 року). Харків : Право, 2015. С. 19–23.

91. Домбровська С. М. Механізми формування безпеки держави. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2015. № 1. С. 15–19.

92. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (гол.ред.) [та ін.] ; НАН України. – К.: Укр. енциклопедія, 2003. – Т. 5. П–С. 736 с.

93. Теорія держави і права : навчальний посібник для студентів, які навчаються за напрямом підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / А. М. Шульга, Л. В. Новікова, В. І. Сідоров та ін.; за ред. А. М. Шульги. Харків : ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2014. 464 с.

94. Коваленко Н.В. Адміністративно-правові режими: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 529 с.

95. Джорджо Агамбент НОМО SACER. Чрезвычайное положение. Москва : Изд-во «Европа», 2011. С. 10.

96. Зиборов О. В. Административно-правовая концепция военного положения : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.14. Краснодар, 2016. 41 с.

97. Коробочкіна Л. Л. Паспортний режим в Україні як вид адміністративно-правового режиму: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук: спец :12.00.07. Одеса, 2016. 233 с.

98. Біленець Д. А. Правовий режим зони митного контролю : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук: спец.: 12.00.07. Одеса, 2015. 198 с.

99. Магда С. О. Забезпечення прав, свобод та реалізація обов'язків громадян в умовах дії надзвичайних адміністративно-правових режимів : монографія. Харків : Право, 2015. 216 с.

100. Гладій О. В. Адміністративно-правовий режим техногенних родовищ : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 249 с.
101. Мельник М. В. Інститут митних режимів у митному праві : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 251 с.
102. Пчелинцев С. В. Проблемы ограничения прав и свобод граждан в условиях особых правовых режимов. Москва : Норма, 2006. 480 с.
103. Белєвцева В. В. Організаційно-правове забезпечення адміністративно-правових режимів у сфері державної безпеки України: монографія. Харків : Право, 2013. 352 с.
104. Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2017. 271 с.
105. Лазарева М. И. «Правовой режим» как категория административного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія «Право»*. 2016. Вип. 36. Том 2. С. 42.
106. Вернигора В. В. Адміністративно-правове забезпечення службової дисципліни та законності у військових формуваннях України під час особливого періоду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ: Київський національний торгівельно-економічний університет, 2018. 229 с.
107. Кувырченкова Т. В. К вопросу об административно-правовых режимах. *Вестник ТвГУ. Серия «Право»*. 2017. № 1. С. 112–117.
108. Коваль В. П. Реалізація деяких соціальних прав військовослужбовців в Україні в контексті гарантування їх правового статусу: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 190–192.
109. Запровадження воєнного стану було вчасним і необхідним – Президент про підсумки дії воєнного стану [Електронний режим]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/zaprovadzhennya-voyennogo- stanu-bulo-vchasnim-i-neobhidnim-p-52294>.

110. Бахрах Д. Н., Россинский Б. В., Стариков Ю. Н. Административное право Российской Федерации: учебник для вузов. Москва : Норма, 2004. 530 с.

111. Гессен В. М. Исключительное положение. Харків : Эспада, 2005. 240 с.

112. Административно-правовые режимы в государственном управлении в Российской Федерации: теория и современная практика: монография / Е. С. Болтанова, А. А. Здоровцева, О. А. Золотова и др.; отв. ред. проф. А. Ф. Ноздрачев. Москва : Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: Юридическая фирма КОНТРАКТ, 2017. 528 с.

113. Демидова Л. М., Назарчук В. В. Кримінально-правова охорона національної безпеки України: кримінальна відповідальність за ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації : монографія ; за заг. ред. Л. М. Демидової. Харків : Право, 2019. 400 с.

114. Коваль В. П. Аналіз окремих недоліків закріплення прав військовослужбовців як елементу правового статусу у чинному військовому законодавстві України про соціальний захист військовослужбовців. *Правове забезпечення оперативно-розшукової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали постійно-діючого науково-практ. семінару (м. Харків, 26 травня 2017 р.) / редкол.: С.О. Гриненко. Харків : Право, 2017. Вип. 8. 114–118.

115. Рушайло В. Б. Административно-правовой режим особого положения: понятие и сущность. *Современное право*. 2004. № 1. С. 43–49.

116. Проект Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [Електронний режим]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61986.

117. Коваль В. П. Реалізація прав військовослужбовців як одного з елементів їх адміністративно-правового статусу крізь призму правового

режиму воєнного стану. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. круглого столу (м. Харків, 27 жовтня 2017 р.). Харків, 2017. С. 100–102.

118. Военный энциклопедический словарь / гл. ред. комиссии Н. В. Огарков. Москва : Воениздат, 1984. 863 с.

119. Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/articles/dniprovskapravozahysnytsya-yuliya-seheda-vid-porushennya-prav-zhinok-strazhdayut-takozh-i-jih-dity/>.

120. Воєнна доктрина України : Указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformi-ta-planuvannya-u-sferi-oboroni/voenna-doktrina.html>.

121. Сектор безпеки і оборони України: стратегічне керівництво та військове управління: монографія / Саганюк Ф. В., Фролов В. С., Павленко В. І. та ін.; за ред. д.військ.н., проф. І. С. Руснака. Київ: ЦЗ МО та ГШ ЗС України, 2018. 230 с.

122. Кузніченко С. О. Становлення і розвиток інститутів надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2010. 34 с.

123. СБУ, Нацполіції та Держприкордонслужбі доручено посилити антитерористичний і контррозвідувальний режим, – О. Турчинов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2918.html>.

124. Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 вересня 2017 року «Про Концепцію забезпечення контррозвідувального режиму в Україні» : Указ Президента України від 6 жовтня 2017 року № 310/2017.

125. Проект Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [Електронний режим]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61986.

126. Веселов М. Ю. Типологія як засіб удосконалення правового регулювання адміністративно-правих режимів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 64–65.

127. Домрин А. Н. Институт чрезвычайного положения в зарубежных странах. *Международная жизнь*. 1993. № 5–6. С. 151–154.

128. Кувырченкова Т. В. К вопросу об административно-правовых режимах. *Вестник ТвГУ. Серия «Право»*. 2017. № 1. С. 112–117.

129. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 26 листопада 2018 року № 2630-VIII. *Голос України*. 2018. № 226.

130. Запровадження воєнного стану було вчасним і необхідним – Президент про підсумки дії воєнного стану [Електронний режим] : Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/zaprovadzhennya-voyennogo-stanu-bulo-vchasnim-i-neobhidnim-p-52294>.

131. Магда С. О. Забезпечення прав, свобод та реалізація обов'язків громадян в умовах дії надзвичайних адміністративно-правових режимів : монографія. Харків : Право, 2015. 216 с.

132. Порівняльне конституційне право : навчальний посібник / Т. Є. Кагановська, Я. О. Григоренко та ін.; за ред. Л. В. Новікової. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 324 с.

133. Соколова І. О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.01. Харків, 2011. 23 с.

134. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 6 квітня 2000 року № 1647-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №28. Ст. 224.

135. О режимах чрезвычайного, осадного и военного положения : Закон Республики Молдова от 24 июня 2004 года №212-XV [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7751.

136. Конституція Грузії від 24 серпня 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://legalns.com/download/books/cons/georgia.pdf>.

137. Конституція Республіки Казахстан від 30 серпня 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://legalns.com/download/books/cons/kazakhstan.pdf>.

138. Маковська О. В. Адміністративний режим антитерористичної операції : автореф. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид.наук. спец. : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; адміністративне право». Запоріжжя, 2016. 20 с.

139. Коваль В. П. Воєнний стан як особливий правовий режим (теоретичні та практичні аспекти). «*Visegrad Journal on Human Rights*». 2018. № 6. С. 99–104.

140. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

141. Проект Постанови про звернення Верховної Ради України до Президента України щодо оголошення війни, розриву дипломатичних відносин і припинення транспортного сполучення з Російською Федерацією № 9442 від 21 грудня 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65272.

142. Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією : Закон України від 6 грудня 2018 року № 2643-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2643-19>.

143. Топольницький В. В. Окремі правові аспекти реалізації оголошення стану війни в Україні. *Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи*: збірник матеріалів круглого столу

(м. Київ, 28 березня 2019 р.). / Упоряд.: М. М. Прохоренко, П. П. Богущкий ; за заг. ред. М. М. Прохоренка. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2019. 168 с.

144. Коваленко Н. В. Адміністративно-правові режими: дис ... д-ра юрид.наук. спец. : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; адміністративне право». Запоріжжя, 2017. 529 с.

145. Кузніченко С. О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні : автореф. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук. спец. : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; адміністративне право». Харків, 2010. 34 с.

146. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 26 листопада 2018 року № 2630-VIII. Голос України. 2018. № 226.

147. Шайгородський Ю. Поняття «трансформація» як інструмент аналізу соціальних змін. *Освіта регіону*. 2010. № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/323>.

148. Пампура М. В. Правосвідомість в умовах трансформаційних процесів у незалежній Україні : монографія. Харків : ФОП Панов А. М., 2018. 442 с.

149. Кузніченко С. О. Адміністративно-правовий режим воєнного стану : монографія. Харків : Право, 2014. 232 с.

150. Вернигора В. В. Адміністративно-правове забезпечення службової дисципліни та законності у військових формуваннях України під час особливого періоду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 229 с.

151. Демидова Л. М., Назарчук В. В. Кримінально-правова охорона національної безпеки України: кримінальна відповідальність за ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації : монографія ; за заг. ред. Л. М. Демидової. Харків: Право, 2019. 400 с.

152. Про військові комісаріати : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2013 року № 389. *Офіційний вісник України*. 2013. № 42. С. 16. Ст. 1503.

153. Коваль В. П. Законодавче забезпечення окремих елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців: перспективи розвитку. *Право і безпека у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції* : зб. ст. та тез наук. повідомл. за матеріалами дискус. панелі II Харків. між нар. юрид. форуму, (м. Харків, 28 верес. 2018 р.) / редкол.: Ю. Г. Барабаш, Т. М. Анакіна, Д. В. Аббакумова. Харків : Право, 2018. С. 19–23.

154. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі : Закон України від 3 жовтня 2019 року № 160-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 47. Ст. 313.

Додаток

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:

публікації у фахових виданнях України:

1. Коваль В.П. Правове регулювання введення воєнного стану в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2016. Вип. 22. С. 115–117.

2. Коваль В. П. Реалізація деяких соціальних прав військовослужбовців в Україні в контексті гарантування їх правового статусу: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія «Право»*. 2017. Вип. 23. С. 190–192.

3. Коваль В.П. Правові гарантії як самостійний елемент адміністративно-правового статусу військовослужбовців: теоретично-практичний аспект. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 2 (14). С. 39–43.

4. Коваль В. П. Елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців. *Підприємництво, господарство, право*. 2018. № 11. С. 92–95.

наукова праця, в якій опубліковані основні наукові результати
дисертації у періодичному науковому виданні держави, яка входить до
Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського
Союзу

5. Koval V. Воєнний стан як особливий правовий режим (теоретичні та практичні аспекти). *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 6, Vol. 2. С. 99–104.

наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Коваль В. П. Аналіз окремих недоліків закріплення прав військовослужбовців як елементу правового статусу у чинному військовому законодавстві України про соціальний захист військовослужбовців. *Правове*

забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого науково-практичного семінару (м. Харків, 26 травня 2017 р.). Харків: Право, 2017. Вип. 8. С. 114–118.

7. Коваль В. П. Реалізація прав військовослужбовців як одного з елементів їх адміністративно-правового статусу крізь призму правового режиму воєнного стану. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*: тези доповідей круглого столу (м. Харків, 27 жовтня 2017 р.). Харків, 2017. С. 100–102.

8. Коваль В. П. Формування військового законодавства України як чинник забезпечення правового статусу військовослужбовців: теоретичний аспект. *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри*: XIV Міжнародна науково-практична конференція «Від громадянського суспільства – до правової держави», (м. Харків, 20 квітня 2018 р.): тези доп. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2018. С. 445–447.

9. Коваль В. П. Законодавче забезпечення адміністративно-правового статусу військовослужбовців в умовах воєнного стану як чинник стабільності воєнної безпеки України. *Сучасна міжнародна безпека: виклики глобалізації*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, (м. Харків, 29 березня 2018 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2018. С. 48–52.

10. Коваль В. П. Законодавче забезпечення окремих елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців: перспективи розвитку. *Право і безпека у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції*: збірник статей та тез наукових повідомлень за матеріалами дискусійної панелі II Харківського міжнародного юридичного форуму, (м. Харків, 28 вересня 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 19–23.